

CAERT-THRESOOR

Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie

22ste jaargang 2003, nr. 3

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 251 6010

Conservering van kaarten met behoud van authenticiteit
Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
Tentoonstellingsgereed maken van kaarten voor opstellingen
Vervaardigen van zuurvrije dozen voor de kaartenverzameling
Restauratie van atlassen, reisverslagen en dergelijke

MERCATOR
Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342

Bezoek op afspraak.

CAERT-THRESOOR

Inhoud 22ste jaargang 2003, nr. 3

Charles van den Heuvel

Open kaart: Getuigenissen van het conservatorschap van de Collectie Bodel Nijenhuis van Dirk de Vries

65

Dirk de Vries

De Collectie Bodel Nijenhuis 'ten nutte der wetenschap': Voordracht bij het afscheid als conservator

71

Marc Hameleers

Kaarten in het werk van de grote Amsterdamse stadshistorici

77

Hans Renes

Oude kaarten als bron voor onderzoek naar de geschiedenis van het landschap

87

@ la Carte

95

Varia Cartographica

97

Besprekingen

101

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

104

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Universiteitsbibliotheek Leiden.

Redactie

Drs. Joost Depuydt, dr. Henk Deys,
drs. Marco van Egmond, dr. Peter van der Krogt,
drs. Sjoerd de Meer, drs. Wanita Resida,
drs. Lida Ruitinga, drs. Martijn Storms, Han Voogt.
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen)

Internet

<http://www.maphist.nl/ct> (inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs, enzovoort).

Secretariaat en Stichting Ondersteuning Caert-Thresoor

J.W.F. Voogt, FRW-Kartografie, Postbus 80.115,
3508 TC Utrecht; e-mail: j.voogt@geog.uu.nl
Giro 9305990 Stichting Ondersteuning Caert-Thresoor
te Wijk bij Duurstede.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers)
€ 18,00; België € 25,00; buitenland € 31,00.
Losse nummers € 7,00.

Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*,
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn,
telefoon 0172-444667, fax 0172-440209,
e-mail: info@drukkerij-vis.nl, giro 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Hele pagina per nummer € 60,00
Halve pagina per nummer € 45,00
Kwart pagina per nummer € 30,00
Bij plaatsing in één jaargang (vier nummers): wisselende tekst tien procent korting, vaste tekst vijftien procent korting
ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Detail van de kaart van Friesland, Groningen, Drenthe en Oost-Friesland uit het Theatrum Orbis Terrarum van Abraham Ortelius, 1570 (foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

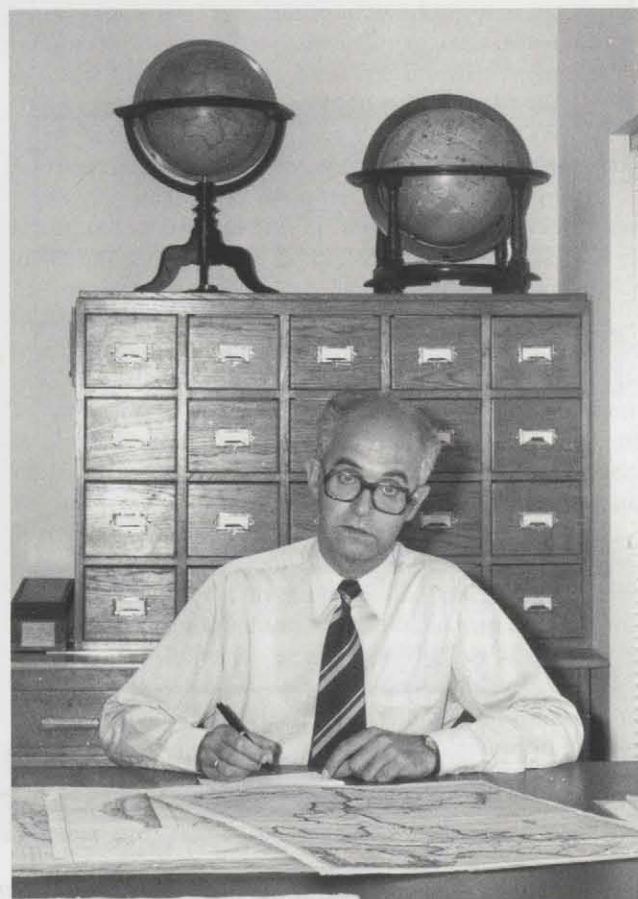
Open kaart: Getuigenissen van het conservatorschap van de Collectie Bodel Nijenhuis van Dirk de Vries

Vorig jaar verliet Dirk de Vries de bibliotheek van de Universiteit Leiden waar hij 31 jaar heeft gewerkt als conservator van de Collectie Bodel Nijenhuis. Zijn afscheid werd op 23 september 2002 opgeluisterd met het symposium *In de kaart gekeken*. Dirk de Vries gaf een terugblik op zijn loopbaan, besprak een aantal historiografische ontwikkelingen in de geschiedenis van de kartografie, maar stelde ook de op dat moment hoogst actuele kwestie van de dreigende verkoop van verzamelingen van de Universiteitsbibliotheek en de toekomst van de Collectie Bodel Nijenhuis in onderzoek en onderwijs aan de orde. De drie overige lezingen waren illustraties van het gebruik van kaarten in diverse historische disciplines. Marc Hameleers sprak over de kaart als bron van de stads-historicus, Freek Heijbroek over de kaart als bron voor de kunsthistoricus en Hans Renes over de betekenis van de kaart voor landschapshistorisch onderzoek. We zijn blij dat de meeste auteurs hun bijdragen tot een artikel hebben willen uitwerken. Naast het artikel van Dirk de Vries zijn de bijdragen van Marc Hameleers en Hans Renes opgenomen in dit themanummer van *Caert-Thresoor*. De Universiteitsbibliotheek Leiden dankt de auteurs voor hun bijdragen en de redactie van *Caert-Thresoor* voor de gelegenheid die haar is geboden aandacht te besteden aan het afscheid van Dirk de Vries als conservator van de Collectie Bodel Nijenhuis.

Korte schets van een loopbaan als conservator

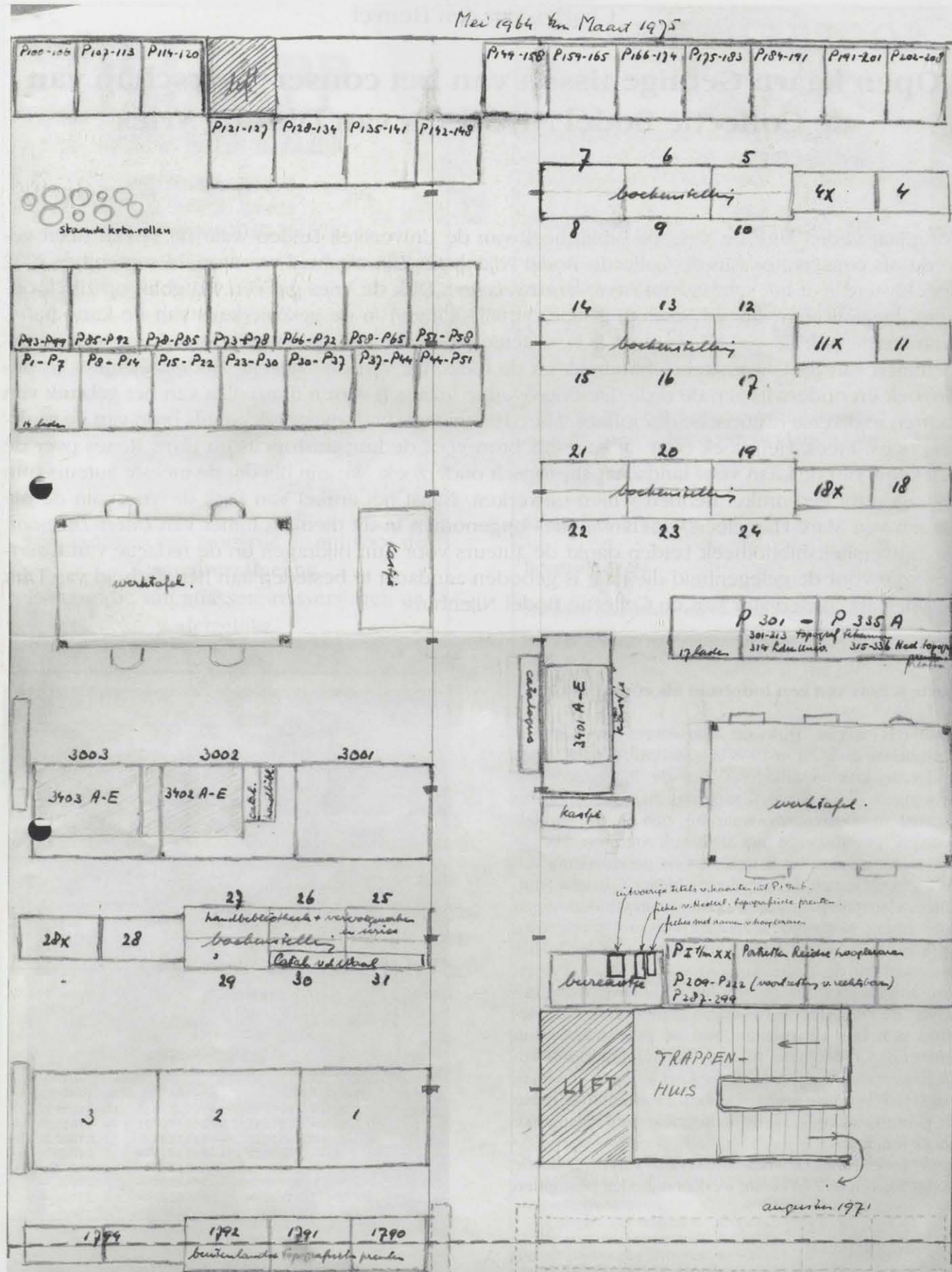
Inmiddels woont Dirk de Vries weer in Zeeuws-Vlaanderen waar hij in 1938 is geboren.¹ Dirk de Vries studeerde kort geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen, maar stapte al snel over naar de Vrije Universiteit in Amsterdam, waar hij zich in de Middeleeuwen specialiseerde met als bijvak Arabisch. Tijdens zijn studie maakte hij kennis met de geschiedenis van de kartografie van de hoogleraar Meijer Cornelis Smit. Zijn eindschrijving ging over de vroegste geschiedenis van Aardenburg. Korte tijd na zijn studie vond Dirk de Vries werk in de Provinciale Bibliotheek van Friesland. Hier beschreef hij de oude drukken waartoe ook atlanten van Ortelius en Blaeu behoorden uit het voormalig bezit van de Franeker Universiteitsbibliotheek. Tevens bevond zich hier de collectie van de Rijksarchivaris in Friesland, S.J. Fockema Andrea bekend van zijn historisch overzicht: *Geschiedenis der Kartografie van Nederland* (1947) en vele andere publicaties waarin met name de gebruiksfunctie van de kartografie een belangrijke plaats inneemt.

In 1971 werd Dirk de Vries conservator van de Collectie Bodel Nijenhuis. Zijn eerste werkzaamheden bestonden

1. Dirk de Vries aan het werk in de kaartenzaal van de Oude Bibliotheek, 1976 (Universiteitsbibliotheek Leiden, fotoarchief).

Dr. C. van den Heuvel (1956) is in deeltijd werkzaam bij de Universiteitsbibliotheek Leiden als conservator van de Collectie Bodel Nijenhuis. Daarnaast is hij als senior-wetenschappelijk onderzoeker verbonden aan de Universiteit Maastricht waar hij een door NWO gefinancierd onderzoeksproject leidt met de titel *Paper and Virtual Cities: New Methodologies for the Use of Historical Sources in Virtual Urban Cartography*.

uit een hernieuwde ontsluiting van de kartografische collectie van de Universiteitsbibliotheek waarvan de kern bestaat uit de collectie kaarten (50.000 stuks), atlassen (350) en topografische prenten (22.000), die Bodel Nijenhuis in 1872 aan de 'Bibliotheek der Leidsche Hoogeschool' legateerde 'ten nutte van de wetenschap'. Deze ontsluiting, rond 1890 begonnen door L.D. Petit en later voortgezet door F.C. Wieder was door verhuisperikelen van de bibliotheek moeizaam op gang gekomen. Ontsluiting en berging van collecties zijn nu eenmaal nauw met elkaar verbonden en lopen als een rode draad door de collectiegeschiedenis heen. Nieuwe kansen, maar ook nieuwe problemen dienden zich aan met de opkomst van geautomatiseerde kaartcatalogi. Dirk de Vries stond aan de wieg van het proefproject van de Centrale Catalogus Kartografie (CCK), maar stapte in 1984 over op het PICA-systeem. Ook hij kwam al vroeg in de bouwperikelen terecht en werd lid van het bouwteam van de nieuwbouw van de Universiteitsbibliotheek in 1975.

Tot die tijd bevond zich de kaartenzaal op de bovenste verdieping van het oude bibliotheekgebouw aan het Rapenburg. Bezoekers moesten via een te kleine lift naar boven en dwaalden soms tussen de open magazijnstellingen.² De Collectie Bodel Nijenhuis lag toen nog los in het magazijn. Dirk de Vries zorgde als lid van het bouwteam voor een apart magazijn voor de collectie en tevens voor een publieksruimte. Deze ontvangstruimte voor de bezoekers, waar u Dirk de Vries trots voor de houten ladekastjes met het systeem Petit en de metalen bakken met nieuwe fiches ziet, was overigens niet meer dan een open ruimte die hij op de magazijnruimte had weten te veroveren (zie afbeeldingen 1 en 2). Pas met de verhuizing van de Universiteitsbibliotheek naar de Witte Singel in 1983 kon een plaats voor de collectie worden gecreëerd, die aan de moderne standaarden voldoet. De leeszaal van de Oude Drukken, Westerse Handschriften en Bodel Nijenhuis (nu inmiddels ook met het Prentenkabinet) werd naar zijn ideeën vormgegeven. Belangrijker nog waren de inspanningen van Dirk de Vries voor een goede berging van de collectie in het depot. Vorig jaar werd de collectie van het Prentenkabinet van het Rapenburg naar de Witte Singel overgebracht. Kort voor zijn vertrek was Dirk de Vries nog betrokken bij de voorbereiding van deze operatie, die vroeg om een tijdelijke berging van delen van de collectie buitenshuis en een volledige herinrichting van de bestaande depots. Al deze bewegingen werden keurig in (tijdelijke) standcatalogi en plattegronden vastgelegd.

Dirk de Vries was coördinerend conservator, maar zijn organisatorische functies zouden niet tot de universiteitsbibliotheek beperkt blijven. Zes jaar lang was hij voorzitter van de Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche Groupe des Carthécaires de LIBER (European Map Curators). Voor een zelfde periode zat Dirk de Vries in de redactie van *Caert-Thresoor* en leverde hij bijdragen voor de kartografie van Nederland voor *Imago Mundi*. Verder is hij nog altijd voorzitter van de Stichting Historische Stadsplattegronden en van de Stichting Onderzoeksproject Van Keulen Cartografie die zich toelegt op een becommentarieerde uitgave van de handschriftkaarten van de firma Van Keulen. Tenslotte treedt hij op als adviseur bij het door NWO gefinancier-

de programmaonderzoek *Paper and Virtual Cities: New Methodologies for the Use of Historical Sources in Virtual Urban Cartography*, dat wordt uitgevoerd door de Rijksuniversiteit Groningen en de Universiteit Maastricht in samenwerking met de bibliotheek van de Universiteit Leiden.

Publicaties en interne stukken als getuigenissen van het conservatorschap

Wie door de uitgebreide lijst van publicaties heen gaat, die Dirk de Vries – naast zijn drukke werkzaamheden als conservator van de Collectie Bodel Nijenhuis, van de Collectie Icones (met daarin de portretten van beroemde geleerden vanaf de vroegste geschiedenis van de Leidse universiteit) en als coördinator van de Dousa-zaal – schreef, zal in de titels direct verbanden zien met de schets van zijn loopbaan. Zijn eindschrijft, geschreven aan de Vrije Universiteit, over Aardenburg werd in 1968 als een uitgebreid Engelstalig artikel gepubliceerd voor de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (zie de lijst van publicaties, nummer 1) en we zien deze plaats nog eens terugkeren in recente kartografische besprekingen (50, 51 en 70). We zien gelegenheidspublicaties voor jubilea (2), voor officiële bezoekers (10) en groepen (7) en voor tentoonstellingen zowel binnen als buiten de universiteit. In de reeks *Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek* zette Dirk de Vries de achtergrond van verschillende exposities uiteen en stelde hij catalogi samen uit het bezit van de Collectie Bodel Nijenhuis (64 en 69). Ook verleende Dirk de Vries zijn medewerking aan exposities buiten de muren van de universiteit, zoals over de kaarten van Rijnland in het Museum Boerhaave te Leiden (60) of stelde hij zelf de tentoonstelling en catalogus samen, zoals bij *Kaarten met geschiedenis 1550-1800: Een selectie van oude getekende kaarten van Nederland* gehouden in 1989 in het Museum in Den Haag (26). Daarnaast zijn er natuurlijk algemenere bijdragen aan gidsen en catalogi van de universitaire collecties (24 en 71) en meer specifiek de collectiegeschiedenis zoals de belangrijke bijdrage over atlassen en kaarten in de bibliotheek van Isaac Vossius (13), de oorspronkelijke Collectie Bodel Nijenhuis (2 en 3), de zeekaarten van de VOC in de Universiteitsbibliotheek (57). We zien diverse congresbijdragen (13, 44 en 52) en publicaties, die de weerslag vormen van samenwerking met vertegenwoordigers uit het kaarthistorisch veld of met historici van andere disciplines of (11, 56, 60, 65 en 69). Het is slechts een greep uit de wetenschappelijke bijdragen van Dirk de Vries aan de historische kartografie. Het is niet eenvoudig om aan de hand van zo'n diverse groep van publicaties een eenduidig beeld te vormen van Dirk de Vries als kaarthistoricus. Als ik echter drie publicaties zou moeten noemen om mijn indruk van het wetenschappelijk werk van Dirk de Vries te illustreren dan kies ik de reeds genoemde publicaties over Vossius (13) voor nauwgezetheid. De inleiding bij *Kaarten met geschiedenis 1550-1800* (26), mijn favoriete publicatie van Dirk de Vries, illustreert zijn aandacht voor de vervaardiging en het gebruik van de kaart in zijn historische context. Tenslotte valt mijn keuze op zijn bijdrage aan een minder bekende studie die verscheen naar aanleiding van een collegereeks over kartografie van de

Nederlanden in Barcelona. In deze studie 'Official Cartography in the Netherlands' in *La cartografia des Països Baixos* (56) zien we de historicus De Vries aan het werk die tracht los komen van een thematische aanpak, die zoveel overzichtswerken van de Nederlandse kartografie kenmerkt, en deze poogt te plaatsen in algemenere historische synthese.

Naast deze wetenschappelijk verhandelingen geven diverse van zijn publicaties ook een goed inzicht in zijn opvattingen over het conservatorschap. Zo licht hij in bijdragen van LIBER zijn visie toe op de rol van conservator als intermediair tussen collectie en gebruiker (36), de problemen die samenhangen met automatisering (39) en de achtergronden van zijn keuze is voor de bergingsystemen van de kaarten collectie in de Universiteitsbibliotheek (32). Hij speelt open kaart over het conservatorschap van de kartografische collectie en legt voortdurend rekenschap af over zijn keuzen. Dat blijkt ook uit diverse publicaties over nieuwe aanwinsten (4, 5, 37), maar vooral ook uit het feit dat hij een tentoonstelling organiseerde met de aan Bodel Nijenhuis ontleende titel "*Het kostte mij*" (64).

Tenslotte zijn er de interne stukken, die een goed beeld geven van het conservatorschap. Dirk de Vries maakte tientallen gelegenheidsexposities voor ambassadeurs, cultureel attachés en andere officiële bezoekers uit alle delen van de wereld. Hetzelfde deed hij overigens ook voor werkgroepen van studenten binnen en buiten de universiteit. Zo ontving hij jaarlijks studenten historische kartografie van de Universiteit Utrecht, zoals menig lezer van dit blad zich ongetwijfeld zal herinneren. Van elke expositie stelde hij een lijst op van de getoonde werken met een korte beschrijving en inventarisnummer. Daarnaast zijn er de vele rapporten, beleidsnota's etcetera, waarin Dirk de Vries als conservator een aandeel had. Ze zijn natuurlijk minder toegankelijk dan zijn wetenschappelijke publicaties, maar tezamen geven ze een goed beeld van zijn conservatorschap. Ze sluiten goed aan op het laatste initiatief van Dirk de Vries, dat ik zou willen noemen: de vorming van een archief van de Collectie Bodel Nijenhuis. Behalve 22 dozen met aantekeningen en fiches van F.C. Wieders voor Youssouf Kamal's *Monumenta Cartographica Africae et Aegypti*, bevinden zich hierin ook vijf dozen en een grote map met overdrukken van Bodel Nijenhuis, schenkingen, aantekeningen van voormalige conservatoren, oude catalogi, verschillende beschrijvingssystemen, dagregisters, uitleningen, zaalplattegronden, oude wegwijzers, bezoekersgidsen enzovoort. Ook de stille getuigenissen van Dirk de Vries' conservatorschap zullen in de toekomst in dit archief een plaats vinden. Echter zo ver is het nog lang niet. Dirk de Vries is ook na zijn pensioen nog volop actief. Naast zijn bestuurlijke functies voor de Stichting Historische Stadsplattegronden en het Van Keulen-project hebben ook zijn activiteiten in het Zeeuwse direct weer hun spin-off in Leiden. Zo staat er, ter gelegenheid van het feit dat het in 2004 400 jaar geleden is dat Sluis werd belegerd, dankzij Dirk de Vries een tentoonstelling in de Universiteitsbibliotheek van Leiden op het programma met drukwerken, handschriften en kaarten die herinneren aan de veldslagen en belegeringen van Maurits in Sluis, Nieuwpoort en Oostende.

NOTEN

1. Voor deze korte schets van de loopbaan van Dirk de Vries is gebruikgemaakt van: Els Meijknecht, Rijk Rijkschroeff, *Dirk de Vries' geschiedenis met kaarten: Een interview*. – [Publicatie uitgereikt ter gelegenheid van *In de kaart gekeken*, Symposium ter gelegenheid van het afscheid van Dirk de Vries als conservator van de Collectie Bodel Nijenhuis, op maandag 23 september 2002].
2. De beschrijving van de huisvesting van de Collectie Bodel Nijenhuis is gebaseerd op mededelingen van Frans Huisman, Hoofd Systematische Catalogus van de Universiteitsbibliotheek Leiden, tevens beheerder van het fotoarchief, waaruit de foto van Dirk de Vries in de Oude Bibliotheek afkomstig is.

SUMMARY

'Open kaart': Testimonies of Dirk de Vries' curatorship of the Bodel Nijenhuis Collection

Last year Dirk de Vries retired from the Library of the University of Leiden where he had worked for 31 years as map curator of the Bodel Nijenhuis Collection. For that occasion a symposium entitled *In de kaart gekeken* was organised, in which Dirk de Vries looked back on his career, sketched some historiographical developments in the history of cartography, and explored the future role of the Bodel Nijenhuis Collection in the teaching and research programmes of Leiden University. Three other lectures illustrated the use of maps in various historical disciplines. Marc Hamelers discussed the role of maps in the historical descriptions of the City of Amsterdam; Freek Heijbroek focused on maps as sources for research in the history of art; and Hans Renes underlined the importance of the study of maps for research of the history of the Dutch landscape. On behalf of the Library of the University of Leiden Charles van den Heuvel, successor to Dirk de Vries, wishes to thank the authors for their contributions. Leiden University thanks the Editorial Board of *Caert-Thresoor* for giving the opportunity to dedicate a special issue to the curatorship of Dirk de Vries.

After a brief sketch of Dirk de Vries' career as map curator we focus on his publications and other contributions. They not only give a view of De Vries as a scholar of the history of cartography and as a connoisseur of maps, but also testify in a very open way to his decisions and choices as a map curator. This testimony of Dirk de Vries' curatorship is followed by a complete list of his publications.

BIJLAGE

Lijst van publicaties van Dirk de Vries 1968-2002

- 1968
 1. The early history of Aardenburg to 1200. – In: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 18 (1968), blz. 227-260.
- 1972
 2. De Collectie Bodel Nijenhuis honderd jaar publiek bezit. – In: *Kaartbulletin, uitgegeven door de Kartografische Sectie van het KNAG* nr. 30 (augustus 1972), blz. 3.
 3. 1872 – Museum Geographicum Bodellianum – 1972. – In: *Bibliotheekinformatie. Mededelingenblad voor wetenschappelijke bibliotheken* nr. 8 (oktober 1972), blz. 13-16. – En in: *Open 5* (1973), blz. 235-239.
- 1973
 4. [Aanwinst voor de] Collectie Bodel Nijenhuis. – In: *Bibliotheekinformatie* 10 (juni 1973), blz. 17.
 5. [Aanwinst voor de] Collectie Bodel Nijenhuis. – In: *Bibliotheekinformatie* 11 (december 1973), blz. 21 en 22.
- 1974
 6. De overheid leest oude kaarten op haar eigen wijze. – In: *Kaartbulletin, uitgegeven door de Kartografische Sectie van het KNAG* nr. 36 (september 1974), blz. 24.
 7. *India Illustrata: An Exhibition of Old Maps, Plans and Drawings in the Occasion of the Meeting of the South East*

- Asia Library Group. – Leiden : University Library, 1974. – Obl. 22 blz.
8. *Kaarten uit de atlas Germania Inferior van Pieter van den Keere 1617: [Inleiding bij de] Jaarkalender 1975.* – Alphen aan den Rijn : Canaletto, 1974.
- 1975**
9. Tentoonstelling "India illustrata". – In: *Bibliotheekinformatie* 12 (februari 1975), blz. 27 en 28.
- 1976**
10. Bezoek dr. Eric Williams. – In: *Bibliotheekinformatie* 14 (december 1976), blz. 26.
- 1978**
11. [Met J.J. Kalma]. *Bij de 'Beschrijvinge van de Heerlyckbeydt van Frieslandt' (Franecker, 1664).* – Inleiding bij de facsimile-uitgave. – Amsterdam ; Leeuwarden : 1978. – Blz. I-XIII.
- 1979**
12. *Stadsgezichten uit de zeventiende eeuw. [Inleiding bij de] Jaarkalender 1980.* – Alphen aan den Rijn : Canaletto, 1979.
- 1981**
13. Atlases and maps from the library of Isaac Vossius (1618-1689). – In: *International Yearbook of Cartography XXI* (1981), blz. 177-194. – Idem: *Imago et mensura mundi. Atti del IX Congresso Internazionale di Storia della Cartografia.* – Roma, 1984. – Blz. 335-352.
- 1982**
14. Een Franse wandkaart van Nederland uit 1748: La Hollande en 12 feuilles par Le Rouge. – In: *Caert-Thresoor* 1 (1982), blz. 24-29.
- 1983**
15. *Nieuwe Caert van Frieslandt 1739: [Inleiding bij de] Heruitgave van de wandkaart van Bernardus Schotanus à Sterringa.* – Alphen aan den Rijn : Canaletto ; Leeuwarden : Fryske Akademy, 1983. – blz. 1-24. – En in de Friese uitgave: Idem. *Werutjefte fan de lewantkaart fan Bernardus Schotanus à Sterringa.*
 16. *Beemsterlants Caerten. Een beredeneerde lijst van oude gedrukte kaarten: [Inleiding bij de] Facsimile uitgave.* – Alphen aan den Rijn : Canaletto, 1983. – 18 blz. – Verschenen als overdruk uit: A.J. Kölker [et al.], *Kroniek van de Beemster.* – Alphen aan den Rijn, 1981.
- 1984**
17. Een bijzonder kaartblad van Mercator. – In: *Caert-Thresoor* 3 (1984), blz. 49.
- 1985**
18. Eerste "staten" van B. van Doetecum's Artesia en Hannonia. – In: *Caert-Thresoor* 4 (1985), blz. 45.
- 1986**
19. *[Tien bijdragen aan het] Lexikon zur Geschichte der Kartographie.* – Wien, 1986. – 2 Bde. – Band 1: Pieter van der Aa, Allard (Familie), Covens und Mortier, Danckerts (Familie); Band 2: Pieter Mortier, Ottens (Familie), Christopher Plantijn, Valck (Familie), Visscher (Familie), Frederick de Wit.
 20. De Oude Wereld en de ontdekking van Amerika: een kartografische verkenning. – *Openingscollege 1986/1987, Vakgroep Spaans/TCLA.* – Leiden, 1986.
 21. Shall we catalogue the map or classify its information? – In: *Bulletin of the Ligue des bibliothèques européennes de recherche (LIBER)* 28 (1986), blz. 6-10.
 22. *De Hollandsche leeuw van Claes Jansz. Visscher (1648) = The Dutch lion by Claes Jansz. Visscher (1648): [Inleiding bij de facsimile uitgave].* – Alphen aan den Rijn, 1986.
- 1987**
23. *Gereformeerde Kerk Oudshoorn 1887-1987: Van Doleantie tot Samen-op-weg. Tentoonstellingscatalogus.* – Alphen aan den Rijn, 1987. – 19 blz.
 24. [Inleiding] De Aarde [en] objectbeschrijvingen 35, 39-42, 45-51, 57 en 65. – In: *Goed gezien: Tien eeuwen wetenschap in handschrift en druk. Catalogus van de tentoonstelling ter gelegenheid van het vierhonderdjarig bestaan van de Universiteitsbibliotheek te Leiden.* – Leiden, 1987. – blz. 54-89.
- 1988**
25. [Redactie van] *De vrede Gods: Vier preken van D. de Vries Jzn., V.D.M. 1930-1955.* – Alphen aan den Rijn, 1988. – 45 blz.
- 1989**
26. *Kaarten met geschiedenis 1550-1800: Een selectie van oude getekende kaarten van Nederland uit de Collectie Bodel*
- Nijenbuis. [Tentoonstellingscatalogus Museon 15 juni tot en met 10 september].* – Utrecht : HES, 1989. – 123 blz.
27. An "unrivalled collection of maps and charts" at Leiden University Library. – In: *The Map Collector* nr. 47 (summer 1989), blz. 2-7.
 28. Kaarten met geschiedenis. – In: *Doelwit*, jaargang 5, nr. 1 mei, blz. 31-33.
 29. Dutch cartography. – [Bijdrage in:] R.P. Maccubbin and M. Hamilton-Phillips (eds.), *The Age of William III and Mary II: Power, Politics and Patronage 1688-1702. A Reference Encyclopedia and Exhibition Catalogue.* – Williamsburg 1989. – Blz. 105-111.
 30. *Het Haagambacht in 1734, getekend door J. Berents, schaal ca. 1:12.500: [Inleiding bij de facsimile uitgave].* – Den Haag : KPMG Klijnveld, 1989. – 1 blz.
 31. The Wall Map of Helvetia by Mercator: An Indication to the Genesis of His Atlas. – In: *XIIIth International Conference on the History of Cartography. Abstracts.* – Amsterdam, 1989. – Blz. 58.
- 1990**
32. Map storage in the new Leiden University Library. – In: *LIBER Bulletin* 37 (1990), blz. 45-51.
 33. "Chartmaking is the Power and Glory of the Country": Dutch Marine Cartography in the 17th Century [en] Catalogue of the Exhibition Cartographic Material. – In: George S. Keyes (ed.), *Mirror of Empire: Dutch Marine Art of the Seventeenth Century.* – Minneapolis [etc.], 1990. – Blz. 60-76 en 333-388.
- 1991**
34. "Non nota e tabulis, o Ptholemaee tuis". – In: *Groniek. Historisch Tijdschrift* 24 (1991), blz. 67-79.
 35. The "Théâtres de la Guerre": A New Trend in News Maps set by Pieter Mortier. – In: *14th International Conference on the History of Cartography. Abstracts.* Uppsala; Stockholm, 1991. – Blz. 14.
 36. The map librarian as intermediary between collection and user. – In: *The LIBER Quarterly* 1 (1991), blz. 175-181.
- 1992**
37. Die Helvetia-Wandkarte von Gerhard Mercator. – In: *Cartographica Helvetica*, Januar 1992, Heft 5, blz. 3-10.
 38. Kaarten en koersen van de Kraal. – In: J. Lechner [et. al.], *De Nieuwe Wereld en de Lage Landen.* – Amsterdam, 1992. – Blz. 11-30.
 39. Automation of a map-catalogue within the Pica-system. Its evident profits and unsolved implications. – In: *The LIBER Quarterly* 2 (1992), blz. 137-143.
 40. *Batavia* / B. Brommer ; met medewerking van D. de Vries. – Alphen aan den Rijn : Canaletto, 1992. – (Historische plattegronden van Nederlandse steden ; 4)
 41. Bij het omslag 1992. – In: *Caert-Thresoor* 11 (1992), blz. 51.
 42. Kaarten wijzen de weg naar een oude grenssteen bij Hank. – In: *Caert-Thresoor* 11 (1992), blz. 75.
- 1993**
43. De droogmakerij van Aarlanderveen gemeten en in kaart gebracht. – In: *De Viersprong*, uitg. Historische Vereniging van Alphen aan den Rijn 10 (1993), blz. 81-87.
- 1994**
44. Die Helvetia-Wandkarte von Mercator (1585) und die Autorschaft der Germania-Wandkarte (1590). – In: I. Hantsche (hrsg.), *Mercator, ein Wegbereiter neuzeitlichen Denkens. Referate des 2. Mercator-Symposiums. Duisburg, 8-9 März 1993.* – Bochum, 1994. – Blz. 201-215.
- 1995**
50. Cartografie van en in Aardenburg in vroeger eeuwen. – In: *Geleefde tijd: Liber amicorum G.A.C. van Vooren. Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen* nr. 23 (1995), blz. 95-112.
 51. [toelichting bij kaart nr.] 81 'Aardenburg'. – In: *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer. Map 7 Nederland Zeeland.* – Landsmeer; Alphen aan den Rijn, 1995. – 2 blz. toelichting.
 52. How specific was Van der Velde's Map of the Holy Land (1858). – In: *16th International Conference on the History of Cartography. Abstracts.* – Wien 1995. – Blz. 68 en 69.
 53. Stichting Onderzoeksproject Van Keulen Cartography [en] Wieders catalogi. – In: *Caert-Thresoor* 14 (1995), blz. 49.
 54. Kaarten en kaartwerken van Letterkunde. – In: *Nieuw Letterkundig Magazijn* 13 (1995), blz. 33 en 34.
 55. De 'Map of the Holy Land' (1858) door C.W.M. van de Velde:

- actuele geografie en topografie van Palestina om daarin het bijbelse verhaal te situeren. – In: *Kartografisch Tijdschrift* 21 (1995), blz. 29-31.
56. Official cartography in the Netherlands. – In: *La cartografia dels Països Baixos (Cicle de conferencies sobre Historia de la cartografia. 4rt curs)*. – Barcelona 1995. – Blz. 17-69.
- 1996**
57. *Uit de kaartenwinkel van de VOC: Catalogus van zeekaarten van de Verenigde Oostindische Compagnie in de Collectie Bodel Nijenhuis*. – Alphen aan den Rijn ; Leiden, 1996. – 64 blz.
58. De kaart van Palestina door C.W.M. van de Velde (1858): Een "autoriteitsstuk". – In: P.C.J. van der Krogt (red.), *Capita selecta uit de geschiedenis van de kartografie*. – Amersfoort : NVK, 1996. – (NVK-Publikatiereeks ; 18). – Blz. 15-26.
59. [recensie van] *Ad usum navigantium: carte nautiche manoscritte di Gerard van Keulen 1709-1713 / A cura di Maria Antonietta Guiso e Nicoletta Muratore*. – Roma 1992. – In: *Caert-Thresoor* 15 (1996), blz. 23 en 24.
60. [Met P.R. de Clercq] *Rijnland in kaart: Een keuze uit de Collectie Bodel Nijenhuis*. – Leiden, 1996. – (Boerhaave Museum Mededeling ; 268). – 32 blz.
- 1997**
61. *Leiden / Samengesteld door S. Groenveld [et al.] ; Onder redactie van D. de Vries*. – Lisse ; Alphen aan den Rijn, 1997. – (Historische plattegronden van Nederlandse steden ; 7).
- 1998**
62. Twee nieuwe toeschrijvingen aan Daniel van Breen: De kaarten van de Egmonder en Bergermeer (1629). – In: *Caert-Thresoor* 17 (1998), blz. 77-82.
63. Vroege steendrukken in de verzameling "Prenten Nederland" van Bodel Nijenhuis. – In: *Lithografie in Nederland. Boekenwereld* 15, speciale uitgave (1998), blz. 39-42.
64. "Het kostte mij": 25 jaar aanwinsten van de Collectie Bodel Nijenhuis. *Catalogus bij een tentoonstelling van oude atlasen, kaarten en prenten in de Leidse Universiteitsbibliotheek van 21 februari tot 9 april 1998*. – Leiden 1998. – (Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek ; 28). – 61 blz.
65. [Medewerking aan:] *Touring the Low Countries. Accounts of British Travellers, 1660-1720 / Kees van Strien ; Illustrations selected by Dirk de Vries*. – Amsterdam, 1998.
- 2000**
66. De kaart van de Vierde Parten in Weststellingwerf: Vinkega, Noordwolde en Boijl in 1644. – In: *Fryslan. Nieuwsblad voor geschiedenis en cultuur* 6 (2000), blz. 14-19. – En in: *De Stelling*. Uitg. Vereniging Historie Weststellingwerf e.o. 20 (2001), nr. 76, blz. 11-16.
67. *De Nieuwe Hand-atlas der Aarde* (1855) door Hendrik Frijlink: Een Nederlandse Stieler in statu nascendi. – In: *Caert-Thresoor* 19 (2000), blz. 37-44.
68. "Dit is verrukkelijk", Ubbergen en Beek in juli 1818. Uit een reisverslag van Bodel Nijenhuis. – In: Peter van der Coelen (red.), *Heerlijke natuurtooneelen. Romantische landschapsschilders in Beek en Ubbergen 1810-1860*. – Nijmegen, 2000. – Blz. 54-58. – Tentoonstellingscatalogus Museum Valkhof.
- 2001**
69. [Met B.N. Teensma], *Nederlands Brazilië in zicht. De Babia-documenten en de teksten van Soler en Baro geïllustreerd met kaarten en prenten*. – Leiden 2001. – (Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek ; 41). – 73 blz, blz. 22-73.
- 2002**
70. Aardenburg door Jacob van Deventer. – In: A.P. de Klerk [et al.], *Werken met Zeeuwse kaarten. Handleiding bij het gebruik van oude topografische kaarten*. – Utrecht, 2002. – Blz. 59-61.
71. The Bodel Nijenhuis Collection. – In: *Special Collections: A Guide to the Collections of Leiden University Library and Neighbouring Institutions*. – Leiden, 2002. – Blz. 39-44.

Literatuur over Dirk de Vries

Els Meijknecht, Rijk Rijkschroeff, *Dirk de Vries' geschiedenis met kaarten: Een interview*. – [Publicatie uitgereikt ter gelegenheid van *In de kaart gekeken*, Symposium ter gelegenheid van het afscheid van Dirk de Vries als conservator van de Collectie Bodel Nijenhuis, op maandag 23 september 2002].

Uw speciale adres voor:

ORIGINELE 16e - 19e eeuwse

Postbus 118
5900 AC Venlo
Tel. 077-3519000
Fax 077-3544602
E-mail: stapper@plex.nl
www.stappervenlo.nl

– stads- en dorpsgezichten van
geheel Nederland

– landkaarten en streekkaarten van
Nederland, Duitsland, België, etc.
en buiten Europa

– Wereldkaarten en zeekaarten

– Atlassen en zeldzame boeken

– relatiegeschenken moderne kunst,
decoratieve grafiek

Alleen na telefonische afspraak: 077-3519000

De Collectie Bodel Nijenhuis 'ten nutte der wetenschap': Voordracht bij het afscheid als conservator

Een beter thema en een betere plaats kon ik voor mijn afscheid niet wensen. Kartografie en de Collectie Bodel Nijenhuis laten zich vandaag in de kaart kijken in het centrum van de universiteit waaraan deze collectie is toevertrouwd. Ik ben de universiteit zeer erkentelijk dat ze drie onderzoekers en mij als oud-conservator vandaag op deze prominente plaats de gelegenheid biedt oude kaarten als bron van informatie bij u in te leiden. Belicht zowel vanuit de praktijk van drie verscheiden vakken van wetenschap als vanuit een meer theoretische verkenning waar de geschiedenis der kartografie in het brede scala van wetenschappelijk onderzoek zich positioneert. Welk nut voor welke wetenschap hebben oude kaarten te bieden?

Een legaat voor de wetenschap

De Leidse universiteit bezit in de Collectie Bodel Nijenhuis een verzameling kartografisch en topografisch onderzoeksmateriaal van uitzonderlijke betekenis. Het is een collectie die tot het nationale erfgoed gerekend mag worden, tot de 'Collectie Nederland' om in termen van het cultuurbeleid van de overheid te spreken. Zij dankt haar bestaan aan het genereuze legaat van Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis (1797-1872), uitgever en verzamelaar, Leidenaar in hart en nieren die de grote waardering voor zijn alma mater, de Leidse Academie tot uitdrukking bracht door zijn verzameling oude kaarten, atlassen en topografische prenten aan deze instelling te legateren (zie afbeelding 1).¹ Deze grootste Nederlandse particuliere kaartenverzameling uit de 19de eeuw werd toen en wordt ook in onze dagen (zoals we dat recent nog hebben mogen vernemen) als zeer kostbaar aangemerkt. Een verzameling ook met topstukken, waardig gekeurd om door kopstukken ingeleid en getoond te worden, zoals dat vorig jaar hier in het Academiegebouw door Cees Noteboom gebeurde. Bodel wist als geen ander wat zijn collectie waard was en toch heeft hij haar om niet geschonken aan een instelling, waarvan hij hoopte en vertrouwde dat die het wetenschappelijk kader kon bieden waarin zijn collectie tot zijn recht kon komen: de Leidse universiteit. Zo lezen wij in zijn testament: 'Mijne verzameling van losse kaarten en kaartboeken wenschte ik ten nutte der wetenschap zeer gaarne bij elkander behouden te zien. Daartoe – dus om te voorkomen dat die door verkoop wijd en zijd zou worden verspreid – moest ze *gratis* worden aangeboden aan een openbaren lands inrich-

Drs. D. de Vries (1938) studeerde geschiedenis aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Hij was vanaf 1971 als conservator van de Collectie Bodel Nijenhuis verbonden aan de Universiteitsbibliotheek te Leiden, waar hij op 23 september 2002 afscheid nam. Hij publiceert op het gebied van de geschiedenis van de kartografie van Nederland.

1. Portret van Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis, litho van J.C. d'Arnaud Gerkens circa 1860 (Universiteitsbibliotheek Leiden).

ting, bij voorkeur de bibliotheek van de Leidsche Hogeschool'. En dat is gebeurd: na zijn overlijden 130 jaar geleden, zijn de talrijke portefeuilles van het sterfhuis hier naast de Academie, op vijftig meter afstand, over de Nonnenbrug naar de oude bibliotheek aan de andere zijde van het Rapenburg gebracht, waar nu het College van Bestuur zetelt. Een goedkopere diepte-investering konden de bestuurders van de Leidse universiteit van toen en ook die van nu zich niet wensen. U kunt begrijpen dat de Curatoren het legaat met grote dankbaarheid hebben aanvaard, al wisten zij (en ook de bibliotheek) niet direct wat ze met dat *corpus alienum*

van duizenden losse kaarten moesten doen in een verzameling van boeken en handschriften die allemaal keurig gebonden waren. De grote verzameling los materiaal heeft eerst jaren in het magazijn opgeslagen gelegen, voordat de conservator Petit rond 1890 een begin maakte met het beheer ervan.² Zijn eerste, zeer verstandige daad was het laten stempelen van kaarten en prenten in de afbeelding, waardoor ze in waarde wellicht achteruit gingen, maar sindsdien moeilijk te vervreemden zijn.

Beheer, nut en waarde

Hoe is de universiteitsbibliotheek met dit voor de Nederlandse kartografie unieke cultureel erfgoed omgegaan en hoe heeft deze verzameling sindsdien gefunctioneerd in het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs?

Op een dag als vandaag is een dergelijke kritische terugblik op zijn plaats, die op zijn beurt ook weer stimuleert om vooruit te zien. Niet alleen omdat de eerste fulltime voor de Collectie Bodel Nijenhuis aangestelde conservator onlangs daar zijn laatste werkdag heeft gehad. Veeleer voelen we ons daartoe geroepen omdat in de laatste tien jaar ten aanzien van universitaire bijzondere collecties een discussie is ontstaan waarvan de uitkomsten verstrekken de gevolgen kunnen hebben.³ Enerzijds gaat het om het voorkomen van teloorgang, om een reddingsplan waarvoor additionele middelen nodig zijn waarvoor de universiteiten zelf geen verantwoordelijkheid meer kunnen nemen. En wanneer we die collecties dan instandhouden wordt anderzijds steeds nadrukkelijker de vraag gesteld van het nut voor de betreffende instelling. 'De collecties dienen hechter in het onderwijs van de vakgroep te worden verankerd' luidde een van de aanbevelingen voor het behouden blijven van het Prentenkabinet in 1997.⁴ De bibliotheek was zich terdege ervan bewust dat diezelfde kritische opstelling op termijn ook voor de onder *haar* hoede gestelde bijzondere collecties zou gaan gelden. Bovendien mag ze in het verlengde worden geplaatst van de oorspronkelijke bedoeling waarmee Bodel Nijenhuis zijn collectie destijds aan de Leidse universiteit had toevertrouwd: 'ter nutte der wetenschap'.

Van een geheel andere inhoud en betekenis, maar niet minder actueel zijn de recent verwoorde overwegingen van het College van Bestuur om in de huidige benarde financiële situatie van de universiteit met de eventuele verkoop van Leidse universitaire collecties middelen te creëren om daarmee het niveau van onderzoek en onderwijs elders in de universiteit enigszins en slechts op korte termijn overeind te houden. In dat verband werd met name gewezen op de Collectie Bodel Nijenhuis. 'Wij kiezen daarmee voor het heden in plaats van het verleden', aldus de voorzitter.⁵

Dat is wel iets heel anders dan vorig jaar toen de topstukken van de universitaire collecties uit de kast gehaald moesten worden om het 85ste lustrum cachet te verlenen.⁶ Omdat dit onwezenlijke idee van verkoop eigenlijk buiten de orde valt van de vragen, die ik zojuist heb geformuleerd en waarop ik vanmiddag samen met u verder in wil gaan, voeg ik slechts twee opmerkingen toe aan de vele die hierover al gemaakt zijn. Ten eerste: de ook door het College dierbaar gekoesterde interna-

tionale faam van de Leidse Universiteit is niet in de laatste plaats gebaseerd op wat haar bibliotheek aan bijzondere collecties te bieden heeft, juist omdat ze een geheel andere waarde vertegenwoordigen dan financieel gewin. Ten tweede: de Leidse verzameling oude kartografie en topografie betreft, zoals we hebben gezien, een schenking in de vorm van een legaat. Het idee alleen al om tot verkoop daarvan over te gaan zal de heden ten dage toch al zo zeldzame bereidheid om schenkingen te doen tot een minimum beperken. Desgevraagd zou ik in ieder geval de raad geven er nog eens een nachtje over te slapen. Maar nu ter zake.

De UB Leiden en de Collectie Bodel Nijenhuis: zes momentopnamen

In hoeverre heeft de bibliotheek de voorzieningen verstrekt, waarbinnen een voor het materiaal verantwoordelijke raadpleging kon plaatsvinden en tegelijkertijd de onderzoeker adequaat zijn weg kon vinden? Na de blijde binnenkomst in 1872 heeft eerst meer dan negentig jaar een zekere mate van onwennigheid ten aanzien van kartografisch materiaal het beleid van de bibliotheek ten aanzien van de Collectie Bodel Nijenhuis bepaald, voordat ze een eigen plaats te midden van de andere bijzondere collecties toegewezen kreeg. Om die ontwikkeling in het kort te schetsen beperk ik mij tot zes cruciale momenten. Ze zijn alle te plaatsen in de laatste veertig jaren.

De aanstelling van de eerste fulltime-conservator in 1971 staat niet los van de ontwikkeling die het technisch vak van kaarten maken in Nederland in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw heeft gekenmerkt. Het verwierf toen een eigen wetenschappelijke identiteit, die bevestigd werd door de benoeming van de eerste gewoon hoogleraar in de kartografie in Nederland, welke eer Cornelis Koeman te beurt viel aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Hij is het ook geweest die de doorslaggevende aanzet voor een verantwoord beheer van de collectie heeft gegeven. Tien jaar eerder, in 1961, was hij gepromoveerd op het onderzoek naar de geschiedenis en inventarisatie van de *Collections of maps and atlases in the Netherlands*, op basis waarvan een verantwoord beleid voor dit cultuurbezit een aanvang kon nemen. Bij de aanbidding van zijn dissertatie aan de Leidse UB noemde hij de Collectie Bodel Nijenhuis 'Nederland's belangrijkste kaartencollectie' en stelde hij de toenmalige bibliothecaris De Groot voor 'zijn gedachten over mogelijke aanvullende voorzieningen bij het beheer van de collectie' aan hem voor te leggen. Dat zal met veel tact en overleg gebeurd zijn. Op de benoeming van een conservator in 1971 volgde vier jaar later de inrichting van een naar omstandigheden te oordelen goed geoutilleerde en beveiligde studiezaal in het oude bibliotheekgebouw aan het Rapenburg. Bij de verhuizing van de bibliotheek naar de Witte Singel in 1983 raakte de Collectie verder uit haar isolement toen ze als één van de drie Westerse bijzondere afdelingen wat de dienstverlening betreft participeerde in één gemeenschappelijke studiezaal, genoemd naar de eerste Leidse bibliothecaris, Dousa. In 1989 presenteerde de collectie zich voor het eerst aan het grote publiek met de geheel uit eigen materiaal samengestelde tentoonstelling *Kaarten met geschiedenis*, in het Museon in Den Haag.⁷ Na

1961, 1971, 1983 en 1989 noem ik als vijfde jaar 2000, waarin met de instelling van het Scaliger Instituut aan de bijzondere collecties een unieke kans voor de toekomst wordt geboden om nog intensiever bij onderzoek en onderwijs betrokken te worden. Ik sluit af met het heden, waarin na een intensieve periode van verbouwing en verhuizing, de deuren van de bibliotheek opengaan voor het Leidse Prentenkabinet, dat niet alleen als vijfde bijzondere afdeling, maar ook als tweede beeldverzameling binnen haar muren wordt opgenomen, wat voor het onderzoek in de Collectie Bodel Nijenhuis meer en bredere mogelijkheden biedt.

Welke wetenschap?

Dat brengt ons bij het eigenlijke onderwerp van vanmiddag: welk onderzoek had Bodel Nijenhuis voor ogen toen hij zijn kaartencollectie ten nutte der wetenschap aan de Leidse Academie naliet? Greep hij niet te hoog toen hij kaarten anno 1872 al een plaats toedacht in het wetenschappelijk onderzoek? Hoe zag *hij* dat en waar plaatsen *wij* de beoefening van de geschiedenis van de kartografie in het brede spectrum van de humaniora? De huidige situatie van wisseling van de wacht bij de Collectie Bodel Nijenhuis en van een zekere mate van 'reshuffling' van taak en plaats van de bijzondere collecties ten gevolge van de komst van het Prentenkabinet en, niet in de geringste mate, de actuele elementaire opmerkingen ten aanzien van de Leidse universitaire collecties onderstrepen de wenselijkheid van een dergelijke verkenning.

Elke generatie schrijft haar eigen geschiedenis en dat geldt ook voor de geschiedenis van de kartografie. Daarom is het van het allergrootste belang unieke onderzoekscollecties als deze in stand te houden en te koesteren om ook toekomstige generaties de mogelijkheid te bieden zich telkens opnieuw van het historisch-kartografisch verleden rekenschap te geven. De wetenschappelijke interesse voor oude kaarten van Bodel Nijenhuis was anders georiënteerd dan die van de huidige onderzoekers. Voor hem was het vak der aardrijkskunde – ik citeer – 'een ingeweven deel van de Lands-geschiedenis' en Frederik Muller schreef daarover dat Bodel bij het verzamelen en beschrijven van zijn collecties door 'de liefde voor de geschiedenis des lands' gedreven werd. Daarin stond hij in een lange traditie waarin geografie als oog van de geschiedenis werd gezien. Al in 1579 gaf Ortelius zijn geschiedkundige atlas, het *Parergon*, het motto 'geographia oculus historiae' mee, de geografie is het oog der geschiedenis. Maar dat niet alleen, ook was Bodel Nijenhuis een discipel uit de school van Bilderdijk, die hem de liefde voor de geschiedenis van het jonge Koninkrijk der Nederlanden heeft bijgebracht. Na hem verbreedt zich het perspectief. Drie ontwikkelingen zijn er aan te wijzen die tot circa 1950 nieuwe invalshoeken aan het onderzoek van oude kaarten hebben toegevoegd: de institutionalisering van de geografie als tak van wetenschap, de opkomst van kaartenverzamelingen en de expansie van het verzamelen van kaarten en de daarmee nauw verbonden antiquarische markt. Daarna is het de zelfstandiging van de kartografie als afzonderlijke tak van wetenschap die de geschiedenis van de kartografie een geheel nieuwe impuls en richting heeft gegeven.

Voor de buitenstaander, de niet-ingewijde zal deze positionering van het onderzoek waarin de Collectie Bodel Nijenhuis functioneert een zorg zijn. Voor hem hebben oude kaarten vaak alleen een functie aan de rand van een breed vertakt veld van historisch onderzoek en wel om de langs andere weg verkregen bevindingen te visualiseren, soms om die te adstrueren. In het verlengde van deze functie ligt het dankbare en veelvuldige gebruik dat van de collectie wordt gemaakt voor tentoonstellingen, demonstratiecolleges en om publicaties te illustreren. Maar dat kaarten een eigen, unieke functie hebben om ruimtelijke informatie met grafische symbolen over te brengen, komt vaak niet in hem op. De oorzaak van deze misvatting moet voor een deel bij de historisch-kartografen zelf worden gezocht, die zich lange tijd weinig gelegen lieten liggen van een theoretische onderbouwing of van een algemeen aanvaarde methodologie. De grote diversiteit van toepassingen belemmerde bovendien het zicht op een gemeenschappelijke noemer, op een synthese. Dat daarin sinds de jaren zestig een keer ten goede is gekomen, zal ik u nu duidelijk te maken.

De positie als conservator van een verzameling die wat breedheid, inhoudelijke samenhang en omvang haar gelijke in Nederland niet kent, bood mij meer dan dertig jaren een unieke gelegenheid om in de praktijk van het historisch-kartografisch onderzoek van bezoekers de ontwikkeling van het vak van nabij te volgen en het inzicht erin te vergroten. Een treffend voorbeeld daarvan wil ik u niet onthouden. Het was voor mij een groot voorrecht vorig jaar Cees Nooteboom te mogen begeleiden bij de voorbereiding van zijn lezing over de *Atlas Maior* van Blaeu (zie afbeelding 2), die hij hier in het Academieggebouw heeft gehouden en waaraan ik zojuist refereerde.⁸ Met hem ging ik *Op weg naar de Geographia Blauiana*, zoals de titel van zijn lezing zou luiden, niet zozeer om hem in te wijden in de geschiedenis van Blaeus grand oeuvre, dan wel, zoals later zou blijken, om onder zijn begeleiding de grenzen van de kartografie te verkennen in de weergave van de ruimtelijke werkelijkheid. In zijn lezing kwam Nooteboom tot de conclusie dat het vermoeden van onechtheid nooit helemaal uit te bannen is, ook al zou de kaart dezelfde schaal als de werkelijkheid hebben. In het gedicht *Cartografie*, waarmee hij eindigde lezen we wat hij in kaarten mist: 'Het lot staat niet op kaarten geschreven. Het lot is van ons', ze zijn voor hem 'Gridvlak, arcering, schaal, de dwang der coördinaten, de tovenaarswoorden van de wereld als ding'.

Van een dergelijke zoektocht leer je veel: behalve bescheidenheid, ook wat je van kaarten niet kan verwachten. Maar dat was niet alles. Ik vroeg mij af of deze constatering van de reductie van de wereld in de handen van een kartograaf tot een ding, zowel in het verleden als heden, niet voorbijgaat aan de recente inspanningen om het vak van de geschiedenis van de kartografie beter te onderbouwen.

In de kring van vakgenoten in binnen- en buitenland is al enige tijd een proces van herijking gaande, waarin rekenschap wordt gegeven van het historisch-kartografisch onderzoek in al zijn diversiteit. Opmerkelijk is dat zich daarbij de behoefte aan samenhang steeds sterker doet voelen. Deze heroriëntatie vond haar voedingsbodem in een nieuwe visie op de kartografie zelf in haar

2. Frontispice van de Atlas maior sive Cosmographia Blauiana. In: Joan Blaeu, Grooten atlas ofte wereltbeschrijving. Eerste deel. Amsterdam 1664-1665 (Universiteitsbibliotheek Leiden, Coll. BN Atlas 1-1).

groeit naar een zelfstandige wetenschappelijke identiteit, in een beter inzicht in de grondvragen van deze technische wetenschap. Men ging opnieuw definities formuleren waarmee ik u niet zal lastigvallen, maar die wel een progressie laten zien op de zoektocht naar een basis, naar een onderliggende structuur. Drie nieuwe kernbegrippen doen daarbij hun intree, die ik u *wel* meedeel omdat ze die nieuwe visie karakteriseren: communiceren, taal en de kaartgebruiker, de ontvanger van de informatie. De kaartmaker communiceert ruimtelijke informatie van de werkelijkheid via de kaart naar de kaartgebruiker, die voor zichzelf al een beeld van die werkelijkheid heeft gevormd op basis van zijn onder-vinding.

De agenda voor de toekomst van zowel kartografie als van de geschiedenis van de kartografie werd treffend in twee oraties verwoord. In 1969 introduceerde professor Koeman deze nieuwe kijk op het kartografisch proces in het academisch milieu. Hij had daarvoor een gepast moment uitgekozen, zijn inauguratie als eerste gewoon hoogleraar in de *kartografie* in Nederland.⁹ De wezenlijke betekenis van het vak als wetenschap ligt voor

hem in de definiëring van de kartografie als een medium voor communicatie van ruimtelijke informatie door middel van grafische symbolen. Communiceren, als kernfunctie van de kartografie vat hij samen in '*hoe zeg ik wat tot wie*'. Voor de geschiedenis van de kartografie hoeft daaraan alleen nog de bepaling van tijd 'wanneer' worden toegevoegd. Het 'zeggen' gaat dan met de taal van de grafische symbolen. Tien jaar later zullen twee Engelse geleerden, Blakemore en Harley, nog een stap verder gaan door de term 'taal' – hier door Koeman nog als metafoor gebruikt – een meer inhoudelijke functie in het proces van communicatie toe te schrijven, namelijk die van een 'underlying structure'.¹⁰ Theorie en methodologie voor de geschiedenis van de kartografie zijn in de loop van de laatste drie decennia verder verdiept en uitgewerkt, maar het zou nu te ver voeren u op deze weg mee te nemen.

Van onschatbare betekenis voor het huidige onderzoek van oude kaarten in Nederland is de benoeming in 1982 geweest van dr. Günter Schilder als eerste gewoon hoogleraar in de geschiedenis van de kartografie aan de Universiteit van Utrecht. Hij koos in zijn inaugurele

Plaatsbepaling bewust niet voor een verdere uitdieping van theorie of methodologie van het vakgebied.¹¹ De inhoud van de leerstoel ziet hij meer in het onderzoek van *De oude kaart in zijn verscheidenheid van toepassingen*, zoals de ondertitel luidt, als spiegel der cultuur, in de landschapsgeschiedenis, zee- en ontdekkingsgeschiedenis en in de kaart als kunstwerk. In wezen koos Schilder voor de meer traditionele weg, namelijk die van de oude kaart als historische bron. Het is de school waarin de Nederlandse onderzoeker zich vanouds thuis voelt en waarin hij veel en goed heeft gepresteerd en nog steeds doet, zoals in het vervolg van deze middag zal worden aangetoond. Een richting bovendien waarvoor de Collectie Bodel Nijenhuis ongekende mogelijkheden biedt, wat zijn weerslag vindt in het groeiend aantal publicaties waarin naar de collectie wordt verwezen.

Conclusie: at the crossroads?

In de twee oraties van Koeman en Schilder tekenen zich de twee richtingen af waarin het historisch-kartografisch onderzoek in de toekomst zou kunnen gaan: enerzijds de meer traditionele vraagstellingen waarin de oude kaart als historisch document centraal staat: *wat* wordt er afgebeeld, *welke* informatie wordt overgebracht. Aan de andere kant zien we een verkenning van nieuwe wegen, geïnspireerd door de opkomst van de kartografie als zelfstandige wetenschap, waarbij het vraagstuk van de kartografische communicatie centraal komt te staan. Het bewustzijn op een kruispunt van wegen te staan treffen we ook elders aan.

In het nieuwe standaardwerk voor het vakgebied, *The History of Cartography*, waarvan tot nu toe sinds 1987 vier delen zijn verschenen en nog minstens drie op stapel staan, wordt, zoals te verwachten was, in een inleidend hoofdstuk tot het eerste deel de stand van zaken opgemaakt ten aanzien van de vraag die hier aan de orde is geweest: hoe heeft de geschiedenis van de kartografie zich ontwikkeld en hoe ziet de toekomst eruit. Het is een verantwoording van de uitgangspunten en visies, waarop de structuur van het gehele werk rust. De huidige situatie van vruchtbare herbezinning wordt daarin aldus geschetst: 'By 1980 the history of cartography was at a crossroads. The divergence was between its traditional work in the interpretation of the content of early maps as *documents* and its more recently clarified aims to study maps as *artifacts in their own right* and as a *graphic language* that has functioned as a force for change in history'.¹² Ik vraag mij af of dit niet een vertekening van de werkelijke situatie is. En is de toekomst van ons van wel gediend met termen als 'crossroads' en 'divergence'?

Het valt inderdaad niet te ontkennen dat door de verzelfstandiging van de wetenschap van de kartografie men een nieuw en beter inzicht heeft gekregen in het proces van communiceren van ruimtelijke informatie via de grafische symbolentaal van een kaart en dat dat ook zijn gevolgen heeft voor de oude kaart. Maar dit hoeft mijns inziens niet onverbiddelek te leiden naar een principieel andere vraagstelling in de geschiedenis van de kartografie. Ik zie mij in de praktijk van het onderzoek en te midden van andere onderzoekers niet op een kruispunt van wegen staan, waar we verschillende

richtingen zouden moeten gaan. Ik heb wel vanuit de zelfstandige discipline van de kartografie een betere bril aangereikt gekregen, waarmee een nieuw wezenlijk facet van de kaart zichtbaar werd, dat van een middel van communicatie. Ook de oude kaart zullen we daarom met een andere bril moeten bekijken, omdat daarmee een 'underlying structure' zichtbaar wordt, die tot nu toe onvoldoende is belicht. Dus geen vraagstelling, die in een wezenlijk andere richting wijst, maar een verrijking van inzicht heeft deze heroriëntatie teweeggebracht.

NOTEN

1. Zie de lijst van publicaties van Dirk de Vries in het artikel van Van den Heuvel, nrs. 26 en 27.
2. Zie lijst van publicaties nr. 3.
3. Universitaire collecties en cultuurschatten. 1995.
4. F. Bergevoet en T. Luger, *Impressie op papier: Een advies over de toekomst van het Prentenkabinet van de Rijksuniversiteit Leiden*. – 1997.
5. Rede opening academisch jaar 2002-2003 door L. Vredevoogd, maandag 2 september 2002. Zie voor eerste commentaren: *Volkskrant* van 31 augustus, *Mare: Leids universitair weekblad* van 5 en 12 september en *NRC Handelsblad* van 4 september 2002 (H.J.A. Hofland, Paardenmiddel). Het laatste officiële standpunt van het College van Bestuur, verwoord in *Mare* van 22 mei 2003, is dat het 'in dit stadium geen behoefte heeft tot verder detailonderzoek over de volle breedte naar de specifieke betekenis van onderdelen hiervan en onderzoek. Dit laat onverlet dat de functionaliteit van het Leidse collectiebezit voor onderwijs en onderzoek de centrale toetssteen blijft en waar nodig tot besluitvorming over deselectie kan leiden'.
6. *Kopstukken over topstukken: Lezingenreeks Universiteit Leiden / Onder redactie van I. Jansen [et al.]*. – Leiden 2001.
7. Lijst van publicaties nr. 26.
8. *Kopstukken over topstukken*.
9. C. Koeman, *Het beginsel van communicatie in de kartografie*. – Amsterdam, 1969.
10. M.J. Blakemore en J.B. Harley, *Concepts in the History of Cartography: A Review and Perspective*. – Toronto, 1980. – (Cartographia 17-4; Monograph 24).
11. G. Schilder, *Plaatsbepaling: De oude kaart in zijn verscheidenheid van toepassingen*. – Amsterdam, 1982.
12. J.B. Harley en D. Woodward, *The history of cartography*. – Vol. I. – Chicago; London, 1987. – Blz. 1-42.

SUMMARY

The Bodel Nijenhuis Collection 'serving the science'

In 1872 Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis (1797-1872) donated 37.000 maps (50.000 sheets), 300 atlases and 22.000 topographical prints and drawings to the University of Leiden 'for the profit to the public'. By choosing six key moments in the last thirty years' history of the Bodel Nijenhuis Collection this 'public' role in research and learning is demonstrated. This period coincides with the development of the history of cartography towards a full-grown discipline. On the basis of two inaugurations of Utrecht University, the first of Koeman (1969), the second by his successor Schilder (1982) and of the monumental series *The History of Cartography* (started in 1987) recent developments of this discipline are explored. Whereas in the introduction to the first volume of the latter work one can read that the history of cartography stands 'at a crossroads' between – on the one hand – 'the interpretation of the content of early maps as documents' and – on the other hand – the 'study of maps as artifacts in their own right and as a graphic language', the author expresses a differing view. He does not position himself at such a cross-roads but states that, by combining these directions and focusing on fundamental new aspects of maps i.e. reading them as a means of communication, the traditional ways of study can be enriched.

Restauratie-Atelier Helmond bv

Restauratie en conservering van papier, leer en perkament

- Boeken, in leer en perkament
- Charters en zegels
- Prenten en tekeningen
- Kaarten en affiches
- Massaconservering
- Inbinden van rapporten en tijdschriften

Ondersteuning bij calamiteiten

- Brand- en waterschade
- Schimmelbestrijding

24 uur bereikbaar op: 06 - 57 58 96 31
Tijdens kantooruren: +31 (0)492 - 55 39 90

**Uw waardevolle documenten gaan
bij ons door vakkundige handen.**

Panovenweg 40, 5708 HR Helmond (NL)

Tel. : +31 (0)492 - 55 39 90

Fax : +31 (0)492 - 55 24 42

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl
internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Marc Hameleers

**Kaarten in het werk van de
grote Amsterdamse stadshistorici**

De stadshistorici van Amsterdam

stadshistorici gerekend mogen worden.

De buurt-, straat-, gracht- en huisonderzoekers

keien over de geschiedenis van Amsterdamse huizen in

Gemeentearchief van Amsterdam.

1. Johannes Isdakszoon Pontanus (1571-1640).

meeste regels toegemeten.

Ja(a)r(en) van verschijnen	Auteur / redacteur	Titel	Bergplaatsen Gemeentearchief Amsterdam
1611 (Lat. uitgave), 1612 (Ned. vertaling)	Johannes Isaakszoon Pontanus (1571-1640), (vertaald uit het Latijn door Petrus Montanus)	<i>Rerum et urbis Amstelodamensium historia</i> [...] (1611); <i>Historische beschrijvinghe der seer wijt beroemde coop-stadt Amsterdam</i> [...] (1612)	ZKW 4 G 10 (Lat. uitgave); ZKW 1 B 8; ZKW 4 A 19 (Ned. uitgaven)
1662	Melchior Fokkens (ca. 1620-?) ²	<i>Beschrijvingh der wijdt-vermaarde koop-stadt Amstelredam, van haar eerste beginselen, zedert den jare 1203 [...] tot den iare 1664 toe.</i>	A 295 (zonder illustraties); ZKW 1 C 15 (met illustraties), (beide ex. zijn van de 3de uitgebreide druk)
1663	Olfert Dapper (1636-1689)	<i>Historische beschryving der stad Amsterdam</i> [...]	ZKW 1 A 23; ZKW 1 G 5
1664	Filips von Zesen (1619-1689)	<i>Beschreibung der Stadt Amsterdam : darinnen von derselben ersten Ursprunge bis auf gegenwärtigen Zustand [...]</i>	21 A 11; ZKW 4 A 18; ZKW 4 A 18.01
1665	Tobias van Domselaer (1611-1685)	<i>Beschryvinge van Amsterdam, haar eerste oorspronk uyt den buyze der beeren van Aemstel en Aemstellant: Met een verhaal van haar leven en dappere krijgsdaden. Amsterdams kleyne beginselen, outheyt, bemuuring, en verscheide vergrotingen [...] van den beginne af, tot dezen tegenwoordige Jare 1665 is voorgevallen.</i>	21 A 3; ZKW 4 A 20
1691	Caspar Commelin (1636-1693)	<i>Beschryvinge van Amsterdam, zynde een naukeurige verhandelinge van desselfs eerste oorspronk uyt den buyse der beeren van Amstel, en Amstellant, haar vergrootingen, rykdom, en wyze van regeeringe, tot den jare 1691.</i>	ZKW 6 A 9 (II); 21 A 2; Informatiecentrum (studiezaal)
1760-1788	Jan Wagenaar (1709-1773)	<i>Amsterdam, in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, schoolen, schutterye, gilden en regeeringe.</i>	ZKW 1 E 2 (dl 2); ZKW 1 F 1 (dl 3); ZKW 1 F 2 (dl 4); Informatiecentrum (studiezaal). Zie ook: A 26 – A 48 en 21 D 9-21
1844-1848	Cornelis van de Vijver (1781-1855)	<i>Geschiedkundige beschrijving der stad Amsterdam sedert hare wording tot op den tegenwoordigen tijd, met medewerking van eenige geschied- en letterkundigen.</i>	A 85 – 88; ZKW 1 A 4; ZKW 1 A 4.01; ZKW 1 A 4.02; ZKW 1 A 4.03
1879-1893	Jan ter Gouw (1814-1894)	<i>Geschiedenis van Amsterdam [tot 1578].</i>	A 262 – A 269; TA 92 – TA 99; Informatiecentrum (studiezaal).
1930-1933	Hajo Brugmans (1868-1939)	<i>Geschiedenis van Amsterdam: Van den oorsprong af tot heden</i>	A 336 – A 343; Informatiecentrum (studiezaal)
1944-1949	Antoine Everard d'Ailly (1875-1959) (red.)	<i>Zeven eeuwen Amsterdam</i>	A 330 – A 334 (delen 1 t/m 5); Informatiecentrum (studiezaal)
Gepland 2004-2005	Marijke Carasso-Kok (dl. 1), Maarten Prak en Willem Frijhoff (dl. 2 en 3), Piet de Rooy (dl. 4 en 5). (red.)	<i>Geschiedenis van Amsterdam</i>	Nog niet beschikbaar

Tabel 1. De meest bekende Amsterdamse stadshistorici en de titels van hun werken

- *Plantage*, Allard Jolles, 1992. Een uitgave in de reeks Stedebouwkundig historisch onderzoek.
- *Vier eeuwen Herengracht: geveltekeningen van alle huizen aan de gracht, twee historische overzichten en de beschrijving van elk pand met zijn eigenaars en bewoners*, met inleiding door H. de La Fontaine Verwey en bijdragen van Isabella H. van Eeghen ... et al., 1976.
- *Herengracht 502, ambtswoning van de burgemeester van Amsterdam*, door M.J.H. Willinge en Ad Windig, 1975.

Tabel 2. Enkele, vrij willekeurig, gekozen Amsterdamse voorbeelden van studies op 'kleinere schaal' (wijk, gracht, respectievelijk huis).

Naar aanleiding van het bovenstaande is mijn conclusie dat de descriptieve vorm van de stad, de wijken, de straten of grachten, of de individuele huizen niet wezenlijk verschilt en dat het vooral een kwestie van schaal is. Het zou bovendien betekenen dat, als we een beschrijvend, historisch onderzoek doen naar alle wijken, straten, grachten en huizen van de stad, we weer een nieuwe, zeer uitgebreide stadsgeschiedenis zouden krijgen. Immers in diezelfde straten en huizen woonden de hoogwaardigheidsbekleders, de handelaren die de Gouden Eeuw gestalte gaven en de burgerbevolking waarvan ieder lid op haar eigen individuele, positieve of negatieve manier een bijdrage leverde aan de wordingsgeschiedenis van de stad. Uiteindelijk zijn het dezelfde mensen die weer genoemd worden in de oudere overzichtswerken van de grote stadshistorici. Gaan we echter uit van het individuele huizenniveau, dan zijn het er simpelweg veel meer.

Een en ander dient los gezien te worden van de geleverde kwaliteit van het onderzoek en het gemak waarop bepaalde gegevens gevonden kunnen worden. Zo zal het in de meeste gevallen wat makkelijker zijn om de meest relevante gegevens rondom de geschiedenis van een enkel huis of straat bij elkaar te sprokkelen, dan alles wat gebeurde in de loop van enkele eeuwen met betrekking tot een complete wijk of stad. Hier komt nog bij dat er in de loop der eeuwen een duidelijke cumulatie van historische kennis optreedt, iets wat zeker voor het werk van de grote stadshistorici relevant is. Een probleem is dat niet alle historici toegang wisten te krijgen tot de stedelijke archieven. Zo beklagde Olfert Dapper zich daarover, maar had Commelin daar een dertig jaar later wel toegang tot. Uitgaande van de cumulatie van kennis ligt het voor de hand om aan te nemen dat het voor Tobias van Domselaer in 1665 makkelijker was zijn geschiedenis te schrijven, dan bijvoorbeeld voor Jan Wagenaar in de jaren 1760-1788. Immers in de vóór Van Domselaer liggende jaren, verschenen de vergelijkbare werken van Pontanus (1614), Fokkens (1662), Dapper (1663) en Von Zesen (1664). Het gaat weliswaar te ver om te zeggen dat alles klakkeloos overgeschreven werd, maar het is onwaarschijnlijk dat Van Domselaer de iets oudere werken niet gekend heeft. Vervolgens verscheen in 1691 het werk van Commelin, wat weer een bewerking van Van Domselaer was, en in 1760-1788 dat van Wagenaar. Commelin en Wagenaar hadden, in tegenstelling tot Van Domselaer,

AENWYZING,

Waer na zich de Boeke-binders, in't inbinden der Platen, te schikken hebben.

NOTA.

Den Binder zy gewaerschuwt, dat het getal van 449. tot 456. vierdubbelt zy, zulx, indien hy eenige namen in het voortte getal van 449. tot 456. niet vindt, in de drie laetste van 449. tot 456. te zoeken heeft.

S looterdijk.	Noorder kerk.
Slooten.	Fransche kerk.
Amsterveen.	Engelsche kerk.
Amsterdam, zoo als het zich buiten aen den T-kant vertoont.	Laatersche kerk.
Amsterdam, zoo als het was voor 't jaer 1400.	Reguliers Tooren.
Amsterdam, met d' uitlegging van den jaer 1482.	Jan-Roden-poorts-Tooren.
Amsterdam, met d' uitlegging van den jaer 1612.	Haring-pakkers-tooren.
Nette Afteekening van d' oude en nieuwe roying der Stadt Amsterdam.	Monte Albaens Tooren.
Kasteel dat de Hartogh van Alva op de laetste wilde laten bouwen.	Gasthuis.
't Oude Stadhuis.	Pesthuis.
Het Stadhuis van vooren aen te zien.	Meisjes Weeshuis.
Het Stadhuis zoo het zich van achteren toont.	Jongens Weeshuis.
Oude Kerk.	Lazarushuis.
Nieuwe Kerk.	Spinhuis.
Nieuwezijds Kapel.	Diaken Weeshuis.
Oudezijds Kapel.	Walen Weeshuis.
Zuider Kerk.	Huis-Zitten-Huis, aen de Oude en Nieuwe-zijde.
Wester Kerk.	Aelmoesleniers Huis.
	Rasphuis.
	Oude Mammen Huis.
	Dolhuis.
	Weduwen Hof.
	Doorluchtige School.
	Schoonburg.
	Hantbooghs en Voetbooghs Doelen.

Stads

Stads Artillery- en Koornhuizen.	Oude en Nieuwe-zijds Heeren Logement.
Kloveniers Doelen.	Stads Herbergen.
Ooft-Indisch-Huis.	Koorn-Bours.
Het Princen-Hof.	Nieuwe Brugb. tweemaal.
's Lands Zee-Magazijn tweemaal.	Schreiers Tooren.
West-Indisch-Huis.	Haerlemmer Poort.
Bank van Leening.	Sint Antonis Poort.
De Waegh op Sint Antonis markt.	Reguliers Poort.
De Waegh op den Dam.	Heilige weghs Poort.
Bours.	't Raem Poortje.
Groote Vis-markt.	Zaeghmalens Poort.
Twee oude Vlesch-hallen.	Zee-burgb.
VVester-hal.	

2. Instructie voor de boekbinder van de Historische beschrijving der Stadt Amsterdam (1663) door Olfert Dapper. De lijst geeft een opsomming van de afbeeldingen die opgenomen werden. De linkerkolom start met drie prenten (Slooterdijk, Slooten en Amsterveen), één profiel (Amsterdam, zoo als het zich buiten aen den Y-kant vertoont). Dan volgen vier kaarten (Amsterdam [...] 1400; Amsterdam [...] 1482; Amsterdam [...] 1612 en Nette Afteekening van d' oude en nieuwe roying der Stadt Amsterdam [1662]). Daarna volgen enkel prenten.

3. Philips van Zesen (1619-1689).

laer 26, respectievelijk 69 tot 93 voorbije, edoch voor hen compleet nieuw te onderzoeken jaren aan hun geschiedenissen toe te voegen. Hier komt bij dat Wagenaar in zijn boeken herhaaldelijk commentaar levert op de kwaliteit van het onderzoek van zijn voorgangers. Ongetwijfeld las hij al hun werk kritisch en bij twijfel, beoordeelde hij de stukken waarop zijn voorgangers zich hadden gebaseerd opnieuw.

De onderwerpgerichte stadshistorici

De tot nu toe genoemde onderzoekers beschreven de geschiedkundige ontwikkeling van de hele stad, dan wel een deel daarvan. Hun benaderingswijze was over het algemeen zeer breed en vrijwel elk detail dat zij bij hun historisch onderzoek tegenkwamen, was in beginsel publicabel. Hier staat een meer thematische onderzoeksbenadering tegenover. Een mooi voorbeeld is het werk van H.J.A. Duparc³ die in de laatste decennia van de 20ste eeuw onderzoek deed naar de geschiedenis van de routes van de openbaar vervoerlijnen in geheel Amsterdam. Van elke lijn zocht hij uit wanneer deze bestond, wanneer hij verlengd of ingekort werd, wat de laatste haltes waren en wanneer ze weer opgeheven werden. Duparc nam bij zijn onderzoek als regio de stad als geheel.

Een, vrij willekeurig gekozen, voorbeeld van onderzoek naar een kleinere regio binnen Amsterdam is *Buiksloot: Demografie en sociale aspecten van een dijkdorp tussen*

1650 en 1850, geschreven door P.T. Gretler in 1989. Een boek dat zowel een deel van de stad (Buiksloot in Amsterdam-Noord), als een onderwerpsgerichte benadering kent (demografie en sociale aspecten) behandelt. Een derde voorbeeld dat tot de onderwerpsgerichte benadering hoort is het genealogische onderzoek dat door vele duizenden familievorsers uitgevoerd wordt. Het onderwerp is dan simpelweg het uitzoeken van welke personen tot een bepaalde familie behoorden. Vaak wordt dit uitgebreid met beroepen en aanvullende wetenswaardigheden over de leden, waarmee het een familiegeschiedenis is te noemen. Zodra dit over een Amsterdamse familie gaat, voegen de resultaten van een genealogisch onderzoek ook weer een stukje aan de legpuzzel over de geschiedenis van Amsterdam als stad toe. Dergelijke resultaten werden (en worden nog steeds) gepubliceerd in boekjes die vaak in eigen beheer door de onderzoekers op de (voornamelijk eigen familie)markt gebracht worden. Los daarvan verschenen ook honderden genealogieën in onder andere het tijdschrift *Gens Nostra*. Door een groot aantal uitgezochte familiegeschiedenissen te combineren ontstaat een beeld van familiare relaties tussen stedelijke bestuurders, een onderwerp waar S.A.C. Dudok van Heel in de komende jaren hoopt te promoveren. Het resultaat van dit cumulatief onderzoek leidt ongetwijfeld tot de conclusie dat de familiare relaties van grote invloed waren op het stedelijke wordingsproces van Amsterdam.

De overzichtskaarten van Amsterdam in de boeken van haar belangrijkste historieschrijvers

Het aantal geschiedschrijvers dat een poging deed een totaalbeeld van Amsterdam te geven, is in absolute zin niet groot (zie nogmaals tabel 1). Op de door hen geschetste totaalbeelden wordt in dit artikel overigens niet nader ingegaan. In het hiernavolgende staan de kaarten en het kaartgebruik in hun boeken centraal.

De eerste observatie is dat het aantal kaarten ten opzichte van de overige afbeeldingen in de boeken van de historieschrijvers niet groot is. Tegelijkertijd kan er onderscheid gemaakt worden tussen kaarten met een overzicht van geheel Amsterdam en kaarten die delen van de stad en van gebieden daarbuiten tonen. Kaarten uit de eerste categorie komen in vrijwel alle werken voor, kaarten van delen van de stad of van gebieden buiten de stad daarentegen in enkele. In de meeste werken gaat het echter om een aantal van vijf of minder overzichtskaarten van Amsterdam. Naast de kaarten worden vaak ook vele tientallen topografische afbeeldingen, portretten, afbeeldingen van stedelijke zegels en soms ook een stadsprofiel afgebeeld. Van der Vijver en Ter Gouw namen echter amper afbeeldingen op. De overzichtskaarten krijgen een plaats in één of enkele hoofdstukken (van de tientallen die geschreven werden) die gaan over de stedelijke uitbreidingen sedert het prilste ontstaan van de stad tot het moment dat de vierde uitleg in het derde kwart van de 17de eeuw gerealiseerd werd en waarmee de halvemaaanvorm van de stad voltooid werd. Die stadsomvang bleef actueel tot het derde kwart van de 19de eeuw waarin de stad weer ging groeien. Wel werd die vierde uitleg in de loop van die jaren steeds verder ingevuld.

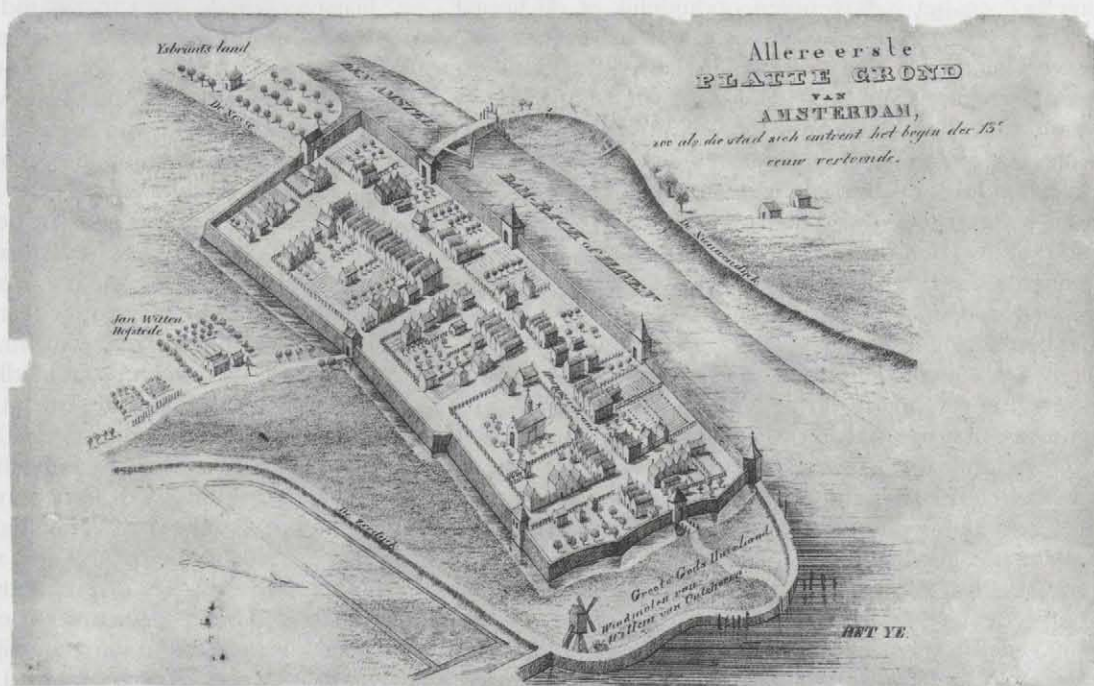

4. Schilderij van Caspar Commelin (1636-1693) door David van der Plaes. Commelin toont hierop zijn Beschryvinge van Amsterdam.

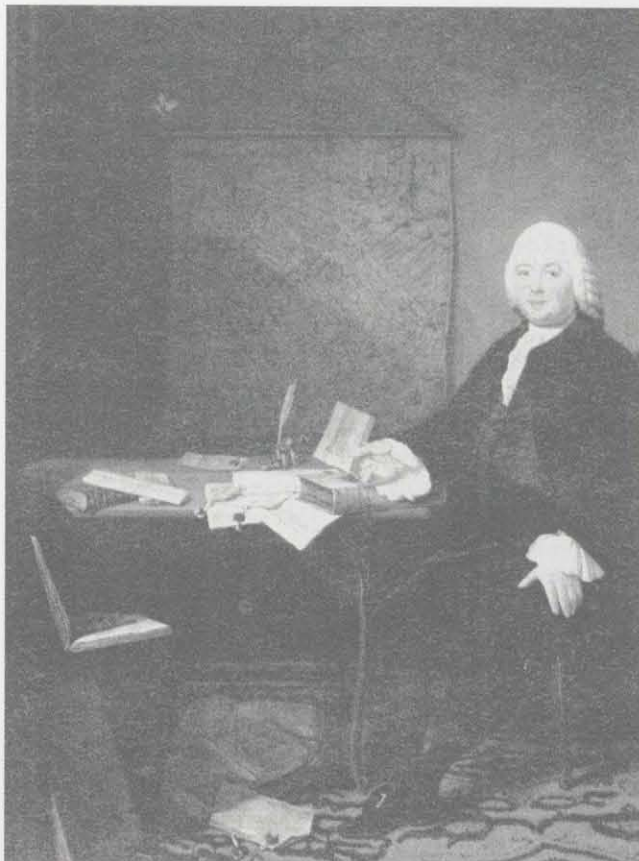
Het is opvallend dat in de oudere werken een kaartje opgenomen wordt van een situatie zoals de stad er rond 1220, 1300 of 1400 uitgezien zou hebben. Hoe een dergelijk beeld van de stad tot stand kwam is wat onduidelijk en het gepresenteerde kaartbeeld is van dubieuze inhoudelijke kwaliteit. Zo staan er soms gebouwen op ingetekend die pas decennia na het aangegeven jaar gebouwd werden. Tegelijkertijd stralen de kaartjes autoriteit uit, terwijl het onvermijdelijk is dat de tekenaars/opdrachtgevers hun fantasie gebruikt moeten

hebben, of zich lieten leiden door 'wishfull-thinking'. Dat ook Ter Gouw deze mening al was toegedaan beschrijft hij in het eerste deel van zijn achtdelige reeks: '[...] Een kaartje van Amsterdam in het midden van de 14^e eeuw, al ware 't slechts een schetskaartje, kan ook niet gegeven worden. Om dit te ontwerpen met de vereischte naauwkeurigheid, of althans met zooveel waarschijnlijkheid, dat het eenige waarde heeft, zou men meer topografische gegevens moeten hebben, dan er te vinden zijn. Het is mogelijk met woorden den lezer eene vrij duidelijke en niet geheel onjuiste voorstelling van onze stad, het zij in haar eerste begin, het zij in hare veertiende-eeuwse gestalte, voor den geest te roepen, en ik hoop dat te doen. Maar het is onmogelijk met lijnen en punten af te tekenen, wat ons, ja wel voor den geest zweeft, maar als in een nevel gehuld, flauw verlicht, niet scherp begrensd, met weifelende vormen, of als gestalten, die wijken zoodra men ze vatten wil. Waar zooveel naar gissing en dichterlijke vrijheid moet worden geschetst, als 't geval is, wanneer men een kaartje van Amsterdam in 1350 wil ontwerpen, is het beter geen, dan zulk een tekening te geven [...]'.⁴

In enkele werken komt ook een kaart voor waarop de stadsvergroting van 1482 ingetekend staat. Zo toont Dapper (1663) een kaart met die uitleg van 1482 en Commelin (1691) een kaart met wat hij de situatie van 1500 noemt. Hoewel er geen contemporair kaartmateriaal bewaard gebleven is uit die tijd, zullen de stadshistorici zonder twijfel op de hoogte geweest zijn van die vergroting van de stad. Terecht dus dat een dergelijke reconstructiekaart opgenomen werd al is niet duidelijk in hoeverre deze kaart met de werkelijke situatie van 1482 of 1500 overeen kwam. Dit ligt anders voor de fraaie kaart die Cornelis Anthonisz. enkele decennia later in 1544 publiceert. Dit was wel degelijk een contemporaine uitgave en geen reconstructie. Tegelijkertijd is het goed om ons te realiseren dat alle Amsterdamse stadshistorici hun werk ná laatstgenoemd jaar publiceerde. De kaart toont dus een situatie die voor de historici weliswaar zeventig jaar (voor Pontanus in 1614)

5. Allereerste platte grond van Amsterdam zoo als die stad zich omtrent het begin der 13^e eeuw vertoonde. In: Van der Vijver (1844, dl. I). (d'Ailly (1934), cat. 6; GAA: K 101-5).

6. Schilderij van Jan Wagenaar (1709-1773) door Tibout Regters in 1761; wat vaag op de achtergrond de kaart van Amsterdam van Cornelis Anthonisz. uit 1544.

tot 400 jaar (voor eindredacteur d'Ailly in de jaren 1944-1949) oud was. Alle stadshistorici noemen en roemen de kaart. Daarmee is het jaar 1544 tot een ijkpunt in de stedelijke ontwikkeling geworden, terwijl het in feite niet meer is dan een vrij willekeurig, door Cornelis Anthonisz. gekozen, jaar van uitgave.

Anthonisz.' kaart was te groot om integraal in een boek afgebeeld te worden (inclusief sierrand 106,5 x 109 centimeter)⁵ en het is bovendien onduidelijk of de houtblokken voor dit doel beschikbaar waren. Vandaar dat er verkleinde en dus ook gegeneraliseerde kopieën voor de uitgaven van de stadshistorici gemaakt werden. Kaarten die bedoeld waren ter vervanging van de, te grote, oude kaart uit 1544. Het zijn kleinere uitgaven die we inhoudelijk als navolgingen van Anthonisz. moeten zien. Kaarten die we nu als originelen uit de 17de en 18de eeuw beschouwen, maar die in de tijd van Pontanus c.s. dus als verkleinde, 'moderne' reproducties waren bedoeld.

Met betrekking tot de kaart van Cornelis Anthonisz. verdient *De Geschiedenis van Amsterdam* van Jan ter Gouw nog een aparte vermelding.. Hoewel de titel van zijn werk doet vermoeden dat Ter Gouws *Geschiedenis [...]* doorloopt tot het jaar van verschijnen (deel 1 verscheen in 1879), beperkt hij zich tot de beschrijving van de geschiedenis van de stad van vóór 1578, het jaar van de Alteratie. Ter Gouw zegt bekend te zijn met het werk van Cornelis Anthonisz. (het schilderij van 1538 en de houtsnede van 1544), van Jacob van Deventer (circa 1560) en Joost Jansz. Beeldsnijder ('meerdere kaarten van onder andere Amstelland, Waterland, het Diemer-

AMSTERDAM,

IN ZYNE

OPKOMST, AANWAS,
GESCHIEDENISSEN,

VOORREGTEN, KOOPHANDEL,

GEBOUWEN,
KERKENSTAAT, SCHOLEN,

SCHUTTERYE, GILDEN

EN

REGEERINGE,

BESCHREEVEN,

DOOR

JAN WAGENAAR,

HISTORIESCHRYVER DER STAD

EERSTE STUK.

TE AMSTERDAM,

By ISAAC TIRION. 1760.

Met Privilegie van de Edele Groot Mogende Heeren Staaten van Holland en Westvriesland.

7. Titelblad van Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen [...] (1760) door Jan Wagenaar.

meer, den Overtoom, het Haarlemmermeer en de landstreek tusschen Amsterdam en Haarlem'. Verder voegt hij hieraan toe: 'maar eene kaart van Amsterdam, enigszins met die van Kornelis Anthonisz. te vergelijken kennen we van hem niet'.⁶ Bijzonder aan de woorden van Ter Gouw is ook dat hij melding maakt van een kaart van de Lastage die gemaakt zou zijn door de architect Marcus van Verona in 1548. Volgens Ter Gouw bestond laatstgenoemde kaart in zijn tijd al niet meer. Het zou bijzonder mooi zijn als hij nog eens teruggevonden zou worden. Van alle door hem genoemde kaarten vindt Ter Gouw de kaart van Anthonisz. veruit de beste waarna hij de kwaliteiten ervan roemt en beschrijft in het maar liefst 45 pagina's tellende *Beschouwing der kaart van 1544*.⁷ Ter onderbouwing van zijn lofuitingen op de kaart van Anthonisz. liet Van der Gouw ook nog een laat-19de-eeuwse facsimile-uitgave van die kaart vervaardigen als bijlage bij zijn werk.⁸ In zijn vijfde deel schrijft hij hierover: 'Nu ken ik slechts één gekleurd exemplaar: 't is in bezit van Jhr. J.P. Six. Ons verzoek aan den hooggeachten oudheidkundige gerigt, om dat exemplaar te mogen gebruiken tot voorbeeld bij het 'stoffer' der kaart die bij dit Deel wordt uitgegeven, werd met de meeste bereidwilligheid toegestaan. Wij brengen aan Jhr. Six daarvoor 't offer onzer erkentelijkheid in opentlijke dankbetuiging'.⁹

De derde kaart, die opgenomen wordt, betreft de stadsuitbreiding van 1612. Pontanus, wiens Nederlandse vertaling in hetzelfde jaar verscheen, nam de visie op de komende stadsuitbreiding in zijn boek op. De kaart toont buiten de toenmalige stad een stippellijn, die de

8. Cornelis van der Vijver (1781-1855).

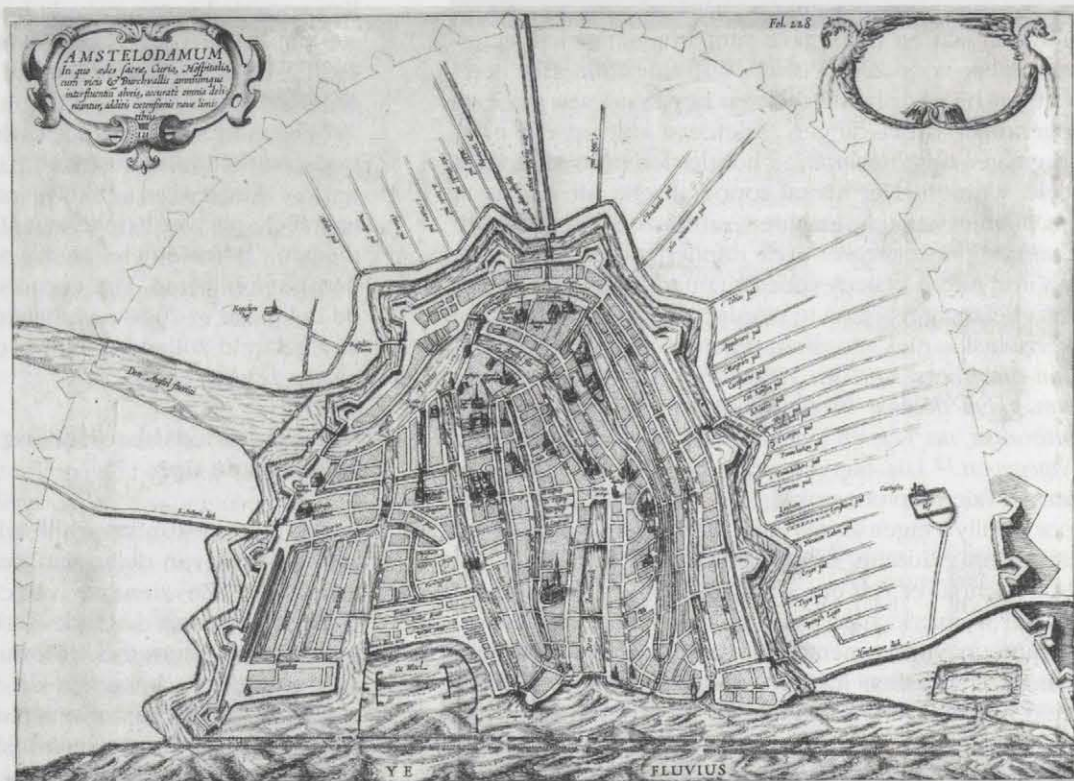
nieuw geplande bastions moeten gaan verbinden. De stippellijn met de contouren van de bastions toont zowel de derde uitleg (1612; onder andere met de Jordaan), als de vierde, die pas in de zestiger jaren van de 17de eeuw aangelegd zou worden (onder andere met de Plantage) (zie afbeelding 10; kaart uit Pontanus, 1612). Op de kaarten die tussen 1662 en 1665 verschenen is de derde uitleg als gerealiseerd ingetekend, ter-

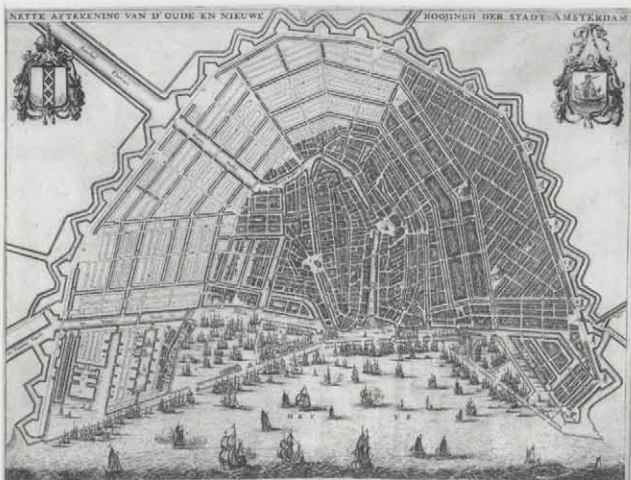
9. Amsterdam met d'Uytleggingh van den jare 1482. In: Dapper (1663) en Von Zesen (1664) (d'Ailly (1934), cat. 53; GAA: M 58-8).

wijl nu de vierde uitleg 'in uitvoering' wordt aangegeven (zie afbeelding 11).

Tot en met de uitgave van het werk van Jan Wagenaar worden alle stadsgeschiedenissen rijkelijk geïllustreerd. De latere 19de-eeuwse uitgaven van Cornelis van der Vijver uit de jaren 1844-1848 en Jan van der Gouw uit de jaren 1879-1893 kennen helaas nauwelijks illustraties. In zijn *Geschiedkundige beschrijving der stad Amsterdam* nam Van der Vijver slechts één kaartje op waarop hij aangeeft hoe de stad er in het begin van de 13de eeuw uitgezien zou hebben.¹⁰ Mogelijk heeft het opnemen door Van der Vijver van enkel dit ene kaartje Jan ter Gouw wel geïnspireerd tot het al eerder aangehaalde citaat, waarin hij zijn kritiek geeft op dit soort kaartjes. Immers kaarten die wél een realistische basis hadden, nam Van der Vijver niet op.

10. Amstelodamum [...] met de uitlegging van 1612. In: Pontanus (1611) (d'Ailly (1934), cat. 92; GAA: Collectie Splitgerber: M 15a).

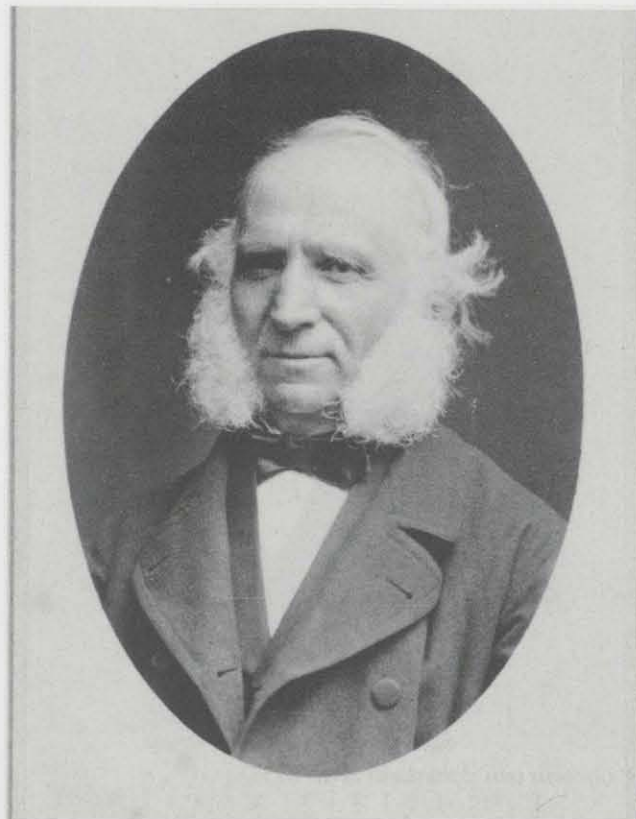

11. Nette aftekening van d'oude en nieuwe rooijng der stadt Amsterdam [1663]. Het niet ingevulde deel omvat het gebied van de vierde uitleg, gerealiseerd in de periode 1660-1670. In: Dapper (1663), Von Zesen (1664) en Commelin (1693) (d'Ailly (1934), cat. 167; GAA: M 58-29).

In de meest recente stadsbeschrijvingen van Hajo Brugmans (*Geschiedenis van Amsterdam: Van den oorsprong af tot heden*, 1930-1933) en Antoine Everard d'Ailly¹¹ (*Zeven eeuwen Amsterdam*, 1944-1949) zijn weer honderden afbeeldingen opgenomen. Het is het goed ons hierbij te realiseren dat het opnemen van afbeeldingen in boeken door moderne technieken veel makkelijker geworden was. De nieuw te vervaardigen gravures, etsen en steendrukken uit de 17de, 18de en 19de eeuw waren vervangen door fotografische reproducties. Het waren goedkopere procédés, die het opnemen van veel afbeeldingen mogelijk maakte. Toch is er zowel een opvallende overeenkomst, als een wezenlijk verschil tussen de twee laatstgenoemde uitgaven.

De overeenkomst tussen beide werken is dat d'Ailly in de boeken van Brugmans genoemd wordt als degene die de afbeeldingen verzorgde. Vervolgens was d'Ailly ruim tien jaar na de uitgave van Brugmans eindverantwoordelijk voor *Zeven eeuwen Amsterdam*. Het betekent dat hij voor beide reeksen bepalend was voor de opgenomen afbeeldingen. Allereerst valt op dat er in Brugmans' *Geschiedenis* [...] honderden portretten afgebeeld worden. Het aantal topografische afbeeldingen van pleinen, straten, grachten, en huizen is ten opzichte van de portretten ver in de minderheid en kaarten lijken in d'Ailly's keuzes voor Brugmans' boeken van beperkt belang gevonden te worden. We zien slechts twee overzichtskaartjes van de stad gereproduceerd: *Amsterdam omstreeks 1400* en *Afbeelding der Stadt Amsterdam gelyk deselve in den Jaare 1536 door Cornelis Anthonisz. na 't Leven is geschildert, en Ao 1544 in druk uytgegeven*.¹² Los hiervan nog enkele fragmenten van kaarten (zie hiervoor ook de volgende paragraaf).

Voor d'Ailly's eigen *Zeven eeuwen Amsterdam* schrijven circa veertig auteurs meer dan zo'n 65 hoofdstukken. d'Ailly schrijft er zelf een zevental. Het is opvallend dat er maar weinig kaarten in de hoofdstukken van de overige auteurs voorkomen, maar dat juist in d'Ailly's eigen bijdragen tientallen kaarten en kaartfragmenten afgebeeld worden. Het betreft niet alleen reproducties overeenkomstig de boeken van de oudere stadshistorici, maar ook kaarten van delen van de stad (bijvoorbeeld

12. Jan ter Gouw (1814-1894).

de prachtige Jacob Bosch-kaart met zeer gedetailleerde informatie met de invulling van de vierde uitleg van de stad (circa 1680)¹³ en de 19de-eeuwse uitbreidingsplannen van J. van Niftrik (1866) en J. Kalff (1875). Het is goed denkbaar dat het beeldredactionele werk dat d'Ailly in hoogst waarschijnlijk tussen 1929 en 1932 en mogelijk nog 1933 voor de acht delen van Brugmans' *Geschiedenis* [...] verrichtte, zijn bijzondere belangstelling voor de kaarten gewekt heeft. Immers d'Ailly's eerste publicatie over Amsterdamse kaarten dateert van 1930¹⁴ en zijn *Catalogus van Amsterdamsche plattegronden* verscheen in 1934.

Ter afsluiting van dit stukje over de grote beschrijvende stadshistorici van Amsterdam is het vermeldenswaard dat in Amsterdam enkele jaren geleden de Wagenaarstichting werd opgericht. Deze heeft als doel een nieuwe 21ste-eeuwse stadsgeschiedenis van Amsterdam te publiceren. Het eerste van in totaal vijf geplande delen zal in 2004 verschijnen. Hoeveel kaarten hierin afgebeeld zullen worden is op voorhand echter nog niet te zeggen.

Namen de stadshistorici nog andere kaarten in hun boeken op?

In de uitgaven van verschillende auteurs komen zowel kaarten voor van delen van de stad, als van gebieden daarbuiten. Zo zien we verschillende plattegronden, onder andere van de Oude Kerk, een leprozenhuis, het binnengasthuisterrein, de Hortus Medicus en van enkele kloosters. Toch komen dit soort afbeeldingen niet veel voor, zeker als we ons realiseren dat het letterlijk om vele duizenden pagina's tekst gaat. Kaarten van wat grotere delen van de binnenstad komen, met uitzonde-

13. (Een nog jonge) Hajo Brugmans (1868-1939).

ring van een enkele reproductie van een door Jacob Bosch getekende en door Stoopendaal gegraveerde kaart van de Plantage¹⁵ uit 1682 in *Zeven eeuwen Amsterdam* onder redactie van d'Ailly niet voor. Toch zijn meerdere kaarten van gebieden buiten de binnenstad vermeldenswaard. Zo neemt Wagenaar twee kaarten oorspronkelijk in 1669 door D. Groendijk getekend, op. Deze zijn getiteld *Kaart der Landeryen gelegen aan of onder de rooyinge der Honderd Gaarden ten westen van de Kostverlooren Vaart* en de *Kaart der Landeryen gelegen aan of onder de Honderd Gaarden zo in de Buitenvelder- als Stadspolder*. De originele tekeningen van Groendijk uit 1669 worden overigens in het Gemeentearchief Amsterdam bewaard. De enige van de oudere stadshistorici die kaarten van gebieden buiten Amsterdam opneemt is Pontanus in 1611/1612. Na de beschrijving van Amsterdam zelf neemt hij enige tientallen kaartjes op van gebieden die bij de 16de en vroeg-17de-eeuwse handelsreizen ontdekt waren.

Conclusie

In het eerste deel van dit artikel werd een tweedeling gemaakt in typen onderzoekers: de beschrijvende en de onderwerpgerichte onderzoekers. In beginsel bleken beide groepen zowel de hele stad, als een deel daarvan (wijk, straat, gracht of huis) als afgebakende regio kiezen. De conclusie is dat de aantallen overzichtskaarten van Amsterdam die de 17de- tot en met 19de-eeuwse stadshistorici opnamen meestal beperkt bleven tot vijf of minder, waarbij de oudste reconstructies (13de eeuw tot en met 1500) gekenmerkt worden door een behoorlijk fantasiegehalte. De kaarten die een wat latere situatie tonen, moesten we veelal beoordelen als repro-

ducties in de vorm van verkleinde, opnieuw gegraveerde of geëtste navolgingen naar oudere voorbeelden (bijvoorbeeld de kaart van Amsterdam door Cornelis Anthonisz. uit 1544 en de uitbreidingsplannen voor de vierde uitleg door Danker Danckerts. en/of Daniel Stalpaert uit 1662¹⁶).

Helaas moet ook de conclusie getrokken worden dat de kaarten in de boeken van de 'grote Amsterdamse stadshistorici' vooral berusten op werk van anderen en dat er amper of geen oorspronkelijk kaartbeeld bij hen aangetroffen wordt. Een uitzondering, voor wat betreft de kaarten van Amsterdam, moet gemaakt worden voor Johannes Isaakszoon Pontanus die de oudste kaart geeft van de in 1611/1612 op handen staande uitleg van de stad. Er is voor zover bekend, geen oudere kaart beschikbaar waaraan Pontanus die uitleg ontleend heeft (al kan zeker niet uitgesloten worden, dat die wel bestaan heeft).

14. Antoine Everard d'Ailly (1875-1959).

NOTEN

1. d'Ailly (1934), met name de catalogusnummers 6, 7, 13, 14, 15, 16, 17, 22, 23, 43, 44, 45, 51, 52, 53, 61, 64, 67, 76, 95, 129, 130, 142, 167, 175, 176, 177, 179, 185, 224, 225, 294, 296.
2. Naar de gegevens op de site 'Digitale Bibliotheek der Nederlandse Letteren': www.dbnl.nl/auteurs.
3. Zie Duparc (1989) en (2000).
4. Ter Gouw (1879-1893), dl. 1, Inleiding, blz. XII.
5. d'Ailly (1934), catalogusnummers 30-33.
6. Ter Gouw (1879-1893), dl. 5, blz. 18-19.
7. Ter Gouw (1879-1893), dl. 5, blz. 25-70.
8. d'Ailly (1934), catalogusnummer 34.
9. Ter Gouw (1879-1893), dl. 5, blz. 24.
10. *Allereerste platte grond van Amsterdam, zoo als die stad zich omtrent het begin der 13^e eeuw vertoonde*. - Amsterdam, 1844. - 13 x 23 cm (blad). - In: *Geschiedkundige beschrijving van Amsterdam [...]* / C. van der Vijver. - Amsterdam, 1844-1848. - Dl. 1, blz. 15.
11. Van A.E. d'Ailly is binnen historisch-kartografische kringen meer bekend dat hij de *Catalogus van Amsterdamsche plattegronden* (1934) en het *Repertorium van de profielen der stad Amsterdam en van de plattegronden der schutswijkkaarten* (1953) samenstelde. In de tussenliggende

jaren 1944-1949 was hij onder andere eindredacteur van een stadsgeschiedenis in zes delen van elk circa 400 bladzijden getiteld: *Zeven eeuwen Amsterdam*.

12. Voorkomend in: *Historische Beschryving van de Reformatie der Stadt Amsterdam / Isaac Le Long*. – 1729.
13. Gemeentearchief Amsterdam: Collectie Kok, grote grijze legkast (zie ook Gemeentearchief Schatkamer).
14. d'Ailly (1930).
15. *Caarte waarin vertoont werd de platte grond van de Nieuwe Plantage tussen de Heere gragt en de Muyder Poort [...] / gemeeten en op't papier gebracht door Jacob Bosch Stadts ingenieur en landmeeter ; Stoopendaal Sculp*. – 1682. – In: *Zeven eeuwen Amsterdam / onder red. van A.E. d'Ailly*. – 1944-1949. – Dl. VI, blz. 8.
16. d'Ailly (1934), catalogusnummers en 145, 148 en 153.

LITERATUUR

- Ailly, A.E. d', Een tot op heden onbekend gebleven plattegrond van Amsterdam uit de 16^e eeuw. – In: *Jaarboek Amstelodamum* 27(1930), blz. 67-78.
- Ailly, A.E. d', *Catalogus van Amsterdamsche plattegronden*. – Amsterdam : Gemeentearchief Amsterdam, 1934.
- Ailly, A.E. d', *Repertorium van de profielen der stad Amsterdam en van de plattegronden der schutterswijken*. – Amsterdam : Gemeentearchief Amsterdam, 1953.
- Berg, N.P. van den, Een leven lang leren. Jan ter Gouw (1814-1894), hoofdonderwijzer, letterkundige en geschiedschrijver. – In: *Jaarboek Amstelodamum* 90(1998), blz. 61-93.
- Duparc, H.J.A., Lijnenloop openbaar vervoer Amsterdam : 1839-1989. – Amsterdam : Gemeentevervoerbedrijf, [1989].
- Duparc, H.J.A., Een eeuw elektrische exploitatie van de tram in Amsterdam. – [S.l. : s.n.], 2000.
- Dubiez, F.J., Historische beschrijvinghe der seer wyt beroemde coop-stadt Amsterdam. – In: *Ons Amsterdam* 20(1968), blz. 182-185.
- Gans, Henk A. de, *De gemeentelijke bevolkingsprognose [1895-1989]*. – Muiderberg : Coutinho, 1989. – (Ruimtelijke ordening en beleid ; nr. 3).
- Gretler, P.T., *Buiksloot: demografie en sociale aspecten van een dijkdorp tussen 1650 en 1850*. – [S.l. : s.n.], 1989.
- Fontaine Verwey, H. de La en Isabella H. van Eeghen [et.al.], *Vier eeuwen Herengracht: geveltekeningen van alle huizen aan de gracht, twee historische overzichten en de beschrijving van elk pand met zijn eigenaars en bewoners*. – Amsterdam : Onder auspiciën van het Genootschap Amstelodamum, 1976.
- Jolles, Allard, *Plantage*. – Amsterdam : Dienst Ruimtelijke Ordening, Afd. Binnenstad, 1992. – (Stedebouwkundig historische onderzoek)
- Melle, Marius van, De kroondraegster van Europe: Dapper vond Amsterdam het centrum van de wereld. – In: *Ons Amsterdam* 49(1997), blz. 120-123.
- Melle, Marius van, De seer wijt beroemde Coop-stadt: Pontanus schreef de eerste stadsgeschiedenis. – In: *Ons Amsterdam* 49(1997), blz. 76-79.
- Melle, Marius van, Een werk dat rust en tijd eischt: Pieter Vlaming & Jan Wagenaar over Amsterdam. – In: *Ons Amsterdam* 50(1998), blz. 2-6.
- Melle, Marius van, Waar vindt men uw's gelijk, verheuglijk Amsterdam: De 17^e eeuwse Fokkens, Van Domselaer en Commelin. – In: *Ons Amsterdam* 49(1997), blz. 272-276.
- Melle, Marius van, Hajo Brugmans, een historisch zwaargewicht: Hogepriester van de stadsgeschiedschrijving. – In: *Ons Amsterdam* 50(1998), blz. 226-229.
- Melle, Marius van, Nieuwigheden zijn de vruchten dezer eeuw: Cornelis van der Vijver en Jan ter Gouw. – In: *Ons Amsterdam* 50(1998), blz. 80-84.
- Melle, Marius van, Geschiedkundig mengelwerk 19de-eeuwse (amateur)historici over Amsterdam. – In: *Ons Amsterdam* 50(1998), blz. 129-133.
- Willinge, M.J.H. en Ad Windig, *Herengracht 502, ambtswooning van de burgemeester van Amsterdam*. – Amsterdam : Stads-Drukkerij, 1975.
- Zande, J. van de, Amsterdamse stadsgeschiedschrijving vóór Wagenaar [...]. – In: *Holland, regionaal historisch tijdschrift* 17(juni-aug. 1985)3-4, blz. 218 e.v.

SUMMARY

Maps in the publications of the great Amsterdam city historians

In this article two different types of researchers of urban history are distinguished: descriptive and thematic. Both types might choose the whole city as well as a part of it (neighbourhood, street, canal, or house) as their area of study; several examples are mentioned here. From the 17th until the 19th century historians of Amsterdam never published more than five maps in their books. These maps show us different stages of the city's growth and appeared within their relevant chapters. Only very few maps of parts of the city were published in these books, and only Johannes Isaakszoon Pontanus published several dozen maps of areas beyond Amsterdam itself. Other than maps, dozens of topographical prints – especially of the most important buildings – were published. Up to the 19th century the maps that depict Amsterdam in the 13th or the 14th centuries (see illustration no. 5) were largely fantasy. Those that depict the situation of 1482 (or 1500) should have been based on archival sources in combination with the information that is offered by Cornelis Anthonisz.'s 12-sheet map of 1544. All the other maps in these historical studies are based on published predecessors, with the possible exception of Pontanus's map of Amsterdam published in 1611 and 1612 which forecast future urban growth (see illustration no. 10). As far as we know there was no older map available that might have served as his model. It is, nevertheless, quite reasonable to presume that it was drawn one or two years before Pontanus needed it for his book. That map has probably not survived.

IMAGO MUNDI

The International Journal for
the History of Cartography

IMAGO MUNDI is the only international scholarly journal solely concerned with the study of early maps in all its aspects. The illustrated articles, in English with trilingual abstracts, deal with all facets of the history and interpretation of maps and mapmaking in any part of the world, at any period.

Each annual volume includes:

- Articles
- Bibliography
- Reports, notices and obituaries
- Book reviews
- Chronicle

IMAGO MUNDI is published each summer.

The cost of the annual volumes is as follows:

Vols 43 (1991) onwards	£30 (US\$60)
Vols 27-42	£25 (US\$50)

Prices are inclusive of surface postage.

For further details see:

<http://ihr.sas.ac.uk/maps/imago.html>

To order send £30 (US\$60) to: IMAGO MUNDI, c/o The Map Library, The British Library, 96 Euston Road, St Pancras, London NW1 2DB, United Kingdom.

Oude kaarten als bron voor onderzoek naar de geschiedenis van het landschap

Voor onderzoek naar de geschiedenis van het cultuurlandschap vormen kaarten wel de beste en tevens de mooiste bron.¹ Dat laatste is niet alleen een voordeel: de schoonheid van een kaart wekt soms teveel vertrouwen in de kwaliteit ervan. Bovendien trekken kaarten juist door hun schoonheid verzamelaars aan, wat maakt dat ze voor een gemiddelde gebruiker – en zelfs voor de meeste bibliotheken – niet meer te betalen zijn. Men mag alleen hopen dat die verzamelaars, in navolging van Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis, hun verzameling nalaten aan een openbaar toegankelijke instelling.

Landschap en geografie

Alvorens de rol van kaarten te bespreken, wil ik eerst ingaan op het onderzoek naar de wordingsgeschiedenis van het cultuurlandschap. Dit type onderzoek vormt een oude traditie binnen de geografie, waarbij wel de nadruk in de loop van de tijd is verschoven. Met die verschuivingen evolueerde ook de betekenis van het woord 'landschap'. In grote lijnen kunnen we vier ontwikkelingen herkennen:

1. Tot in de jaren zestig van de 20ste eeuw was landschap een centraal begrip in de geografie. De term 'landschap' had daarbij meestal nog zijn oorspronkelijke betekenis van 'regio', een betekenis die we nog steeds terug vinden in de historische aanduiding van Drenthe als 'de Olde Landschap'. Landschapsgeografie hield zich bezig met de beschrijving van gebieden, vaak vanuit een sterk historisch-geografische invalshoek.

Die traditionele landschapsgeografie werd frontaal getroffen door een vernieuwingsgolf in de jaren zestig en zeventig. De nieuwe geografie, die zich ook zo noemde, was meer wetenschappelijk maar tegelijkertijd meer beperkt. Modellen en harde, kwantitatieve gegevens moesten leiden naar algemene uitspraken over het ruimtelijke gedrag van mensen. Begrippen als 'plaats' en 'landschap' maakten plaats voor het meer algemene en abstracte begrip 'ruimte'.

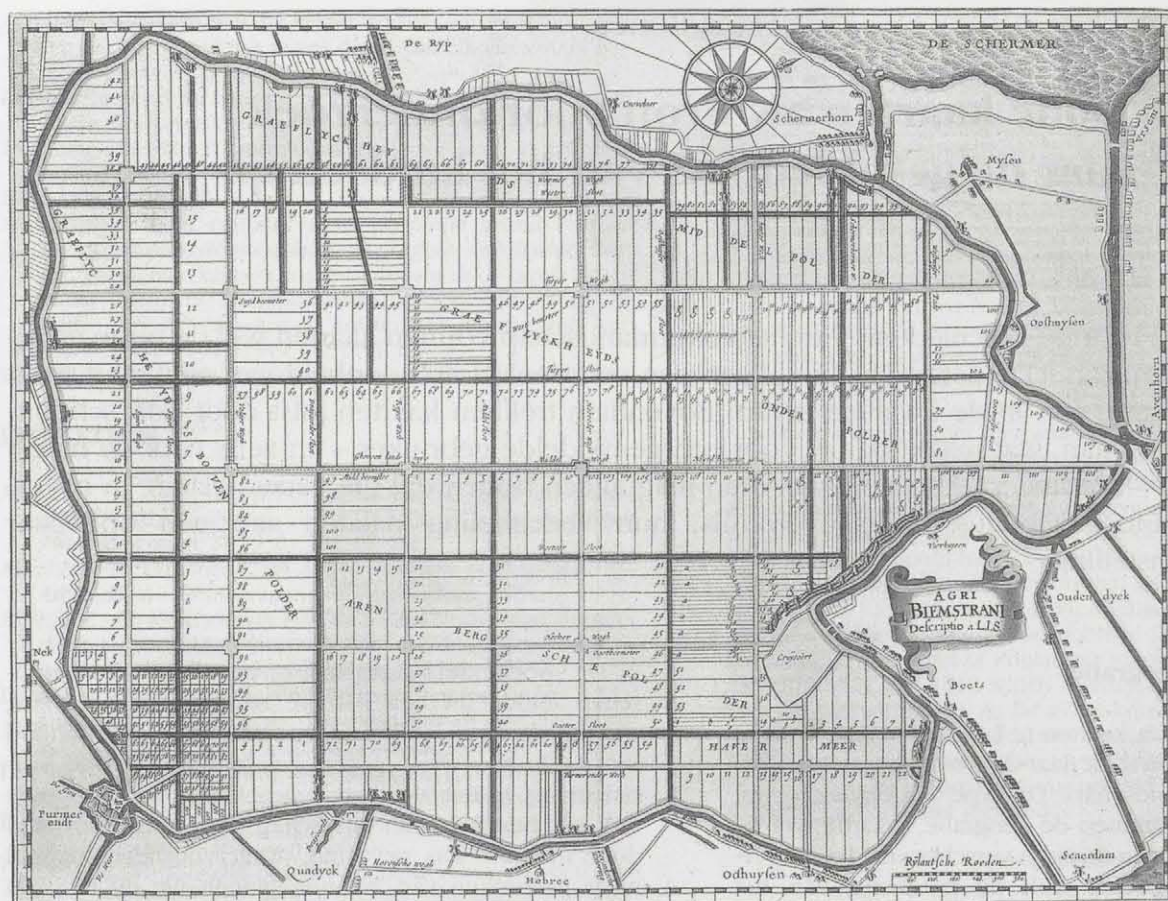
Een van de tragische kanten aan deze ontwikkeling was, dat de sociale geografie zich afkeerde van de concrete ruimte, in een periode waarin belangrijke delen van de samenleving juist een groeiende belangstelling hiervoor ontwikkelden. In de jaren zeventig waren natuur, milieu en landschap meer dan ooit tevoren gespreksonderwerp in politiek en bestuur, maar geografen, en zeker sociaal-geografen, waren in dit debat vrijwel afwezig.

2. De groeiende belangstelling voor natuur en landschap leidde tot een nieuwe markt voor gegevens, waarbij de term landschap vooral een visuele inhoud kreeg. De maatschappij was geïnteresseerd in de leefomgeving, in het zichtbare landschap. Daarbij groeide ook het besef dat het landschap voor een groot deel door mensen was gevormd. Waar voorheen meestal werd gesproken van 'natuur', gingen we nu spreken van 'natuur en landschap'. Verschillende groepen gingen zich bezig houden met het leveren van informatie over het cultuurlandschap. Fysisch-geografen en ecologen hielden zich vooral met het natuurlijke landschap bezig, maar betrokken meer en meer ook de invloed van de mens in hun beschouwingen. De weinige sociaal-geografen die bezig bleven met het landschap, begonnen zich te organiseren in afzonderlijke subdisciplines: de cultuurlandschapsgeografie en de historische geografie. De historisch-geografen richtten zich op de geschiedenis van het landschap, zoals dat in de loop van de eeuwen door mensen is vormgegeven. In het onderzoek naar de geschiedenis van het cultuurlandschap bouwde een kleine groep historisch-geografen een sterke positie op. Ze waren echter niet de enigen: archeologen, ecologen, fysisch-geografen, kunsthistorici, landschapsarchitecten, plaatsnaamkundigen en anderen leverden bijdragen aan de kennis van de landschapsgeschiedenis.

De laatste jaren zien we een groeiende samenwerking tussen de verschillende disciplines. Zo wordt op de Vrije Universiteit te Amsterdam op dit moment gewerkt aan onderzoek en onderwijs waarin archeologen, architectuurhistorici, historisch-geografen, volkskundigen en planologen samen de 'biografie' van het landschap proberen te schrijven. Soortgelijke initiatieven vinden ook elders in Nederland plaats.

3. Terwijl het landschapsonderzoek aanvankelijk vooral vanuit wetenschappelijke interesse werd gestuurd, kreeg later een steeds groter deel van dat onderzoek een toegepast karakter. De Nederlandse cultuurlandschappen werden ontdekt als een cultureel erfgoed dat niet minder belangrijk was dan de schilderijen van Rembrandt of de middeleeuwse kathedralen. In de ja-

Dr. J. Renes is docent/onderzoeker historische geografie aan de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Universiteit Utrecht en aan de Faculteit der Letteren van de Vrije Universiteit.

1. Kaart van de ingedijkte en verkavelde Beemster, door Pieter van den Keere, 1617. Uitgegeven: Danner, 1987, blz. 36.

ren zeventig werd een landschapsbeleid ontworpen, waarbij pogingen werden gedaan om een aantal landschappen te beschermen. In 1975 verscheen bijvoorbeeld de *Nota Nationale Landschapsparken*. Door obstructie vanuit de landbouwsector kwam er van de nationale landschappen weinig terecht en zou het een kwart eeuw duren, voordat minister Jan Pronk in de *Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening* opnieuw een voorstel durfde te presenteren voor dergelijke gebieden.

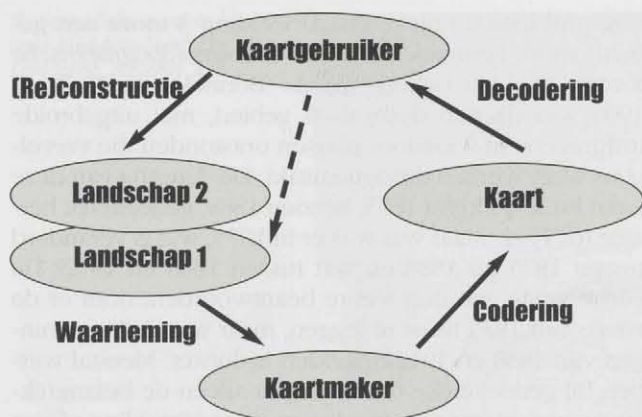
Wel leidde de bewustwording van de waarde en de bedreiging van de cultuurlandschappen tot pogingen om voorzichtiger hiermee om te gaan. Er ontstond een vraag naar gegevens over de geschiedenis en de waarde van historische landschappen en landschapselementen. Een aantal historisch-geografen heeft sinds de jaren zeventig een boterham kunnen verdienen met dit type onderzoek. Daarbij ging het vaak om heel concrete vragen, zoals: welke zandwegen moeten bewaard blijven in een ruilverkaveling? Wat is de waarde van een specifieke houtwal? Welk van de mogelijke tracés voor een nieuwe snelweg tast het cultuurlandschap het minst aan?

Om deze vragen te beantwoorden zijn grote aantallen landschapselementen onderzocht en in kaart gebracht. Er zijn waarderingssystemen ontworpen, op basis van begrippen als gaafheid, zeldzaamheid, kenmerkendheid en samenhang. Kaarten – en dan vooral recente en oude topografische kaarten – zijn daarbij het basisvoedsel voor de onderzoekers geweest.

4. Tenslotte moet ik nog een vierde ontwikkeling noemen en wel die van de nieuwe culturele geografie. In de jaren tachtig kwam in de Angelsaksische wereld een

nieuwe richting in de geografie op, die zich opnieuw met het landschap ging bezig houden, maar nu met andere vragen. Landschap wordt niet meer beschreven als een resultaat van vooral economische ontwikkelingen, maar als een ruimte die zeer bewust is vormgegeven door mensen of groepen mensen die zich wilden representeren. Landschap wordt in deze stroming gekoppeld aan begrippen als macht, representatie, identiteit en conflict. Deze ontwikkeling loopt opvallend parallel met nieuwe ontwikkelingen binnen de historische kartografie, waarbij de kaart als representatie van machtsverhoudingen wordt onderzocht.²

Een illustratie van de nieuwe vragen levert een gebied als de Beemster (zie afbeelding 1). De droogmaking van de Beemster zouden we vroeger kortweg hebben beschreven als een succesvol project, waarin een meer werd omgezet in een welvarend agrarisch cultuurlandschap. De nieuwe cultureel-geografen wijzen er in zo'n geval op, dat er ook andere factoren meespelen. Om te beginnen is de Beemster het gevolg van een machtsstrijd tussen enerzijds een groep kapitaalkrachtige kooplieden en regenten en anderzijds een lokale bevolking van vissers en rietsnijders. Na de overwinning van de eersten werd het meer drooggemalen, waarna de nieuwe polder op een zeer prestigieuze wijze werd ingericht. De inrichting, in een patroon van vierkanten, was nauwelijks functioneel te noemen in economisch opzicht en is nadien dan ook nauwelijks meer toegepast. De verklaring moet veeleer worden gezocht in een klasse van kooplieden die in korte tijd rijk was geworden, maar nog steeds met een minderwaardigheidscomplex zat ten opzichte van het oude geld. Door een polder in te richten naar Romeins model, lieten de Van

2. De kaart als bron voor historisch onderzoek.

Ossen en hun kompanen zien dat ze niet van de straat waren. De kaart die ze van de Beemster lieten maken, geeft een mooi beeld van de ambities van de opdrachtgevers. De topografie van de polder kwam toen de kaart werd gemaakt al niet meer overeen met de werkelijkheid. Zo toont de kaart dertien vierkante pleintjes, die in de aanvankelijke plannen de basis zouden vormen van het patroon van nederzettingen. Toen de kaart verscheen waren er intussen al acht opgeheven en de andere vijf waren niet vierkant maar rechthoekig.³

Oude kaarten als bron

Er vindt al met al het nodige onderzoek plaats naar de geschiedenis van het cultuurlandschap. Daarvoor staat een grote verscheidenheid aan bronnen ter beschikking, waarvan kaarten, naast het landschap zelf, wel de belangrijkste zijn. Het grote voordeel van kaarten is, dat ze direct een ruimtelijk beeld geven. Bovendien vormen kaarten voor veel objecten de enige beschikbare historische bron.⁴

Wat we meestal doen, is beginnen met een moderne topografische kaart en vervolgens van zoveel mogelijk structuren en objecten de ontstaansgeschiedenis uitzoeken. Oude topografische kaarten maken het mogelijk te bekijken welke zaken al in de 19de eeuw aanwezig waren. Voor steden hebben we zelfs, in de kaarten van Van Deventer, al nauwkeurig kaartmateriaal vanaf het midden van de 16de eeuw. Fragmentarische bronnen, zoals archieven, resultaten van archeologisch en architectuurhistorisch onderzoek en toponiemen, moeten het beeld vervolgens aanvullen en verdiepen. Geen van die bronnen geeft echter het ruimtelijke overzicht van een kaart.

Het grote belang van kaarten, maakt dat we er uitzonderlijk kritisch mee om moeten gaan. Het bijgaande cirkelvormig schema (zie afbeelding 2) laat zien hoe het werken met kaarten in vier stappen verloopt. De werkelijkheid wordt door de kartograaf waargenomen (stap 1) en vervolgens (stap 2) gecodeerd tot een kaart. De kaartlezer moet vervolgens die kaart weer decoderen (stap 3) om de oorspronkelijke werkelijkheid te reconstrueren (stap 4). In elk van deze vier stappen gaan doorgaans dingen verkeerd en de kans dat de constructie van de vroegere werkelijkheid overeenkomt met die vroegere werkelijkheid is nihil. In feite verloopt dit proces dan ook niet als een cirkel maar als een spi-

raal, die eindigt bij een andere werkelijkheid dan de originele. Laten we bij elk van die vier stappen eens kijken wat er zoal gebeurt.

Stap 1: Van werkelijkheid naar kaartmaker (de waarneming)

De eerste stap is die van de waarneming van de werkelijkheid door een kartograaf. Zoals iedere waarneming is die gekleurd door de kennis en de kunde van de waarnemer. Een landschap wordt vaak vergeleken met een boek, meestal om aan te geven dat men een landschap kan lezen. Maar lezen moet men leren en ook dan nog is een boek net zo veel van de lezer als van de schrijver. Iedere lezer zal een boek anders beleven en er andere dingen uit halen.

Het leren lezen van landschappen is individueel, maar we hebben ook collectief een leerproces doorgemaakt. Sinds schilders en kartografen begonnen met het weergeven van landschappen, is er een soort Europese manier van kijken gevormd. Veel van onze landschapsfoto's hebben een indeling die we ook al herkennen op landschapsschilderijen van enkele eeuwen geleden: een donkere voorgrond, een licht middengebied, een donkere achtergrond en een diagonale lijn van linksboven naar rechtsonder (want we zijn gewend om van links naar rechts te lezen). Een dergelijke weergave van landschappen vormt een Europese traditie. De geograaf Cosgrove spreekt in dit verband van 'landschap' als een manier van kijken.⁵ Waarneming is dus een cognitief proces: een waarnemer ziet wat hij of zij heeft geleerd te zien.

Net als de landschapsschilder is ook de kartograaf een onderzoeker. Wie het landschap niet begrijpt, kan er nooit een goede afbeelding van maken. Iemand die de relatie tussen inzicht en kartering wel heel erg duidelijk maakte, was Nicolaas Samuel Kruij, beter bekend als Cruquius (1678-1754), onder meer de maker van een magnifieke kaart van het hoogheemraadschap van Delfland. Tijdgenoten beschrijven hem als iemand met een wetenschappelijke instelling en een zeer brede landschappelijke kennis, die als een vroege historisch-geograaf uit een kaartbeeld een verhaal over het functioneren en de geschiedenis van het landschap wist te destilleren.⁶

Stap 2: Het maken van een kaart (de codering)

Vervolgens maakt de kartograaf de kaart, een stap die we codering kunnen noemen. Wat een kartograaf namelijk doet, is de complexe werkelijkheid vereenvoudigen door middel van een classificatie: de legenda. Wat er op de kaart komt hangt, behalve van de kennis en de kunde van de kartograaf, vooral af van het doel van de kaart. Pas als we het doel van de kaart weten, kunnen we de nauwkeurigheid van de kaart beoordelen. Voor die nauwkeurigheid zelf is een begrippenapparaat ontwikkeld door Blakemore en Harley, die onderscheid maakten tussen de geometrische, de chronometrische en de topografische nauwkeurigheid.⁷ Bij elk van deze drie categorieën komt de vraag naar het doel van de kaart om de hoek kijken.

In de eerste plaats willen we graag iets weten van de *geometrische nauwkeurigheid*, die bepaalt met hoeveel succes we een oude kaart op de lichtbak of op het computerscherm over een moderne topografische kaart heen kunnen leggen. Het is goed om ons steeds te re-

3. Leimuiden en omgeving op de Chromotopographische Kaart, blad 403 (verkend 1875, herzien 1888, gedeeltelijk herzien tot 1912). Bron: Topografische Dienst.

4. Asperen op de Chromotopographische Kaart, blad 528 (verkend 1872, herzien 1888, ged. herzien tot 1913). De pijl geeft de plaats van het fort aan. Bron: Topografische Dienst.

aliseren dat de geometrische nauwkeurigheid maar in geringe mate samenhangt met de ouderdom van de kaart. De 16de-eeuwse stadsplattegronden van Jacob van Deventer zijn aanzienlijk nauwkeuriger dan veruit de meeste plattegronden uit de drie eeuwen daarna. Een grote meetkundige nauwkeurigheid betekent een forse investering in tijd en middelen en moet een doel hebben. Een slechte meetkundige nauwkeurigheid hoeft niet voort te komen uit onkunde, maar kan bewust zijn gebruikt. Soms was het doel van een kaart juist gediend bij een vervorming. Een voorbeeld vormen veel kaarten van stedelijke metronetwerken, waarvan die van Londen wel de bekendste is. Op dergelijke kaarten leiden de eisen van leesbaarheid en gebruiksgemak tot een weergave die nauwelijks meer enige relatie heeft met de werkelijke afstanden. Het gevolg is overigens wel, dat er in de beleving van de meeste mensen twee geografieën van Londen zijn: een bovengrondse en een ondergrondse.

De *chronometrische nauwkeurigheid* betreft de vraag in hoeverre een kaart de situatie weergeeft op het tijdstip van vervaardiging. Bij historisch landschapsonderzoek is dat nogal belangrijk, omdat vaak de ouderdom van objecten wordt opgehangen aan het voorkomen op een bepaalde kaart. De *chronometrische nauwkeurigheid* kan zelfs bij 20ste-eeuwse topografische kaarten

nog problemen opleveren. Afbeelding 3 toont een gebied rond Leimuiden op de *Chromotopographische Kaart* (populair bekend als de 'Bonnekaartjes'). Rond 1900 was dit een dynamisch gebied, met uitgebreide turfgraverijen, waardoor plassen ontstonden die vervolgens weer werden drooggemaakt. De datering van deze kaart luidt: verkend 1875, herzien 1888, gedeeltelijk herzien tot 1912. Maar wat was er in 1875, wat is veranderd tussen 1875 en 1888 en wat tussen 1888 en 1912? De eerste vraag valt nog wel te beantwoorden, door er de versie van 1875 naast te leggen, maar wat de herzieningen van 1888 en 1912 inhielden is duister. Meestal werden bij gedeeltelijke herzieningen alleen de belangrijkste nieuwe elementen, zoals een stadsuitbreiding of een nieuw aangelegde spoorlijn, aan de kaart toegevoegd. Voor een exacte datering van ontwikkelingen in het landschap is dit dan ook een onbruikbare kaart. Overigens kunnen ook de militairen waarvoor de kaart bedoeld was, nog wel eens voor verrassingen hebben gestaan, doordat ze bijvoorbeeld stuitten op nieuwe of verdwenen waterlopen, plassen of huizen, die niet waren geactualiseerd op de kaart.

Bij oudere kaarten zijn deze problemen nog veel groter. In tijden waarin auteursrechten niet bestonden, hebben kartografen voortdurend gegevens van anderen overgenomen. Een kaart kan in zo'n situatie bestaan uit een nieuw gekarteerde grens, die de reden vormde voor het maken van de kaart, omgeven door een topografie die van een oudere kaart was overgenomen. Ook als een nieuwe editie van een kaart werd uitgebracht, werd vaak maar een deel van de gegevens bijgewerkt. Die actualisering betroffen dan lang niet altijd de topografie, maar eerder de wapens van de polderbestuurders. Opdrachtgevers van polderkaarten keken niet op een sloot meer of minder voor een kaart die toch vooral ter meerdere eer en glorie van henzelf aan de muur hing. Maar hun eigen huis en familiewapen moesten natuurlijk wel kloppen.

Tenslotte is er de *topografische nauwkeurigheid*, die duidt op de objecten die wel of juist niet op de kaart staan. Kartografie wordt wel omschreven als de kunst van het weglaten. Wat niet van belang was, of wat niemand iets aanging, werd weggelaten. Op de topografische kaarten, die voor en door militairen werden vervaardigd, werd bijvoorbeeld de verkaveling van de grote bouwlandgebieden niet aangegeven. De kavelscheidingen werden hier alleen gemarkeerd met grensstenen, greppels of stroken gras, en die waren niet van militair belang. Dat werden ze pas als ze hoog of diep genoeg waren om iemand te verbergen. De bouwlanden, die in werkelijkheid in eigendom en gebruik sterk versnipperd waren, zijn daarom op topografische kaarten als grote witte vlakken aangegeven (zie afbeelding 4). De kaart toont nog een andere omissie, namelijk het fort Asperen. Dat gold als militair geheim en is daarom met een aandoenlijke knulligheid weggetekend. Daarbij valt op dat de inundatiedijken en -sluizen, die militair zeker zo belangrijk waren, wel zijn aangegeven.

In het algemeen mag men dus nooit aannemen dat een object dat niet op de kaart staat, ook werkelijk niet bestond.

Stap 3: Het lezen van een kaart (de decodering)

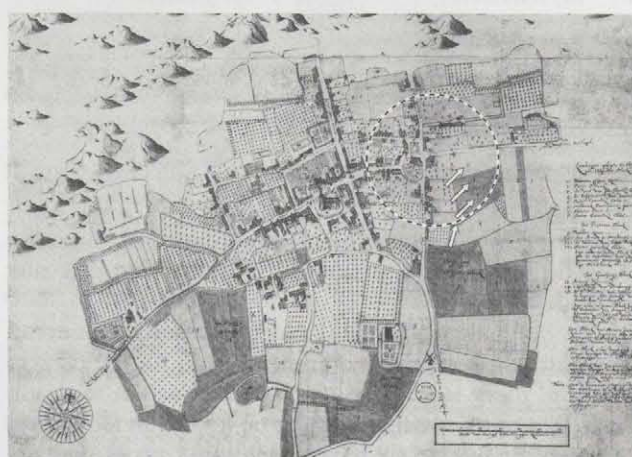
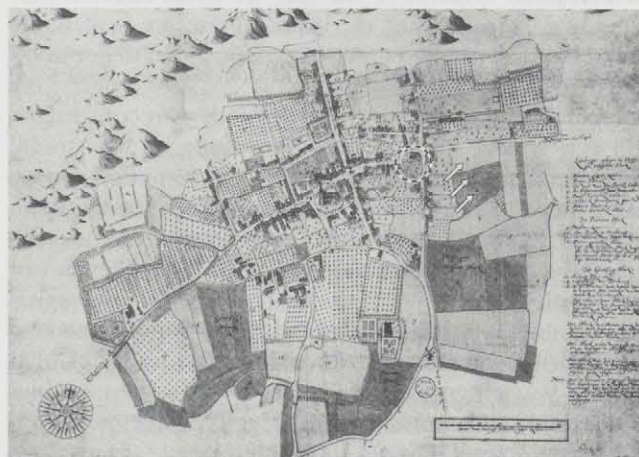
Voor het interpreteren van een kaart is kennis van het

5. Een 16de-eeuwse kaart van Midden-Limburg (RA Limburg, Archief XIX 2, Inv. nr 57.1).

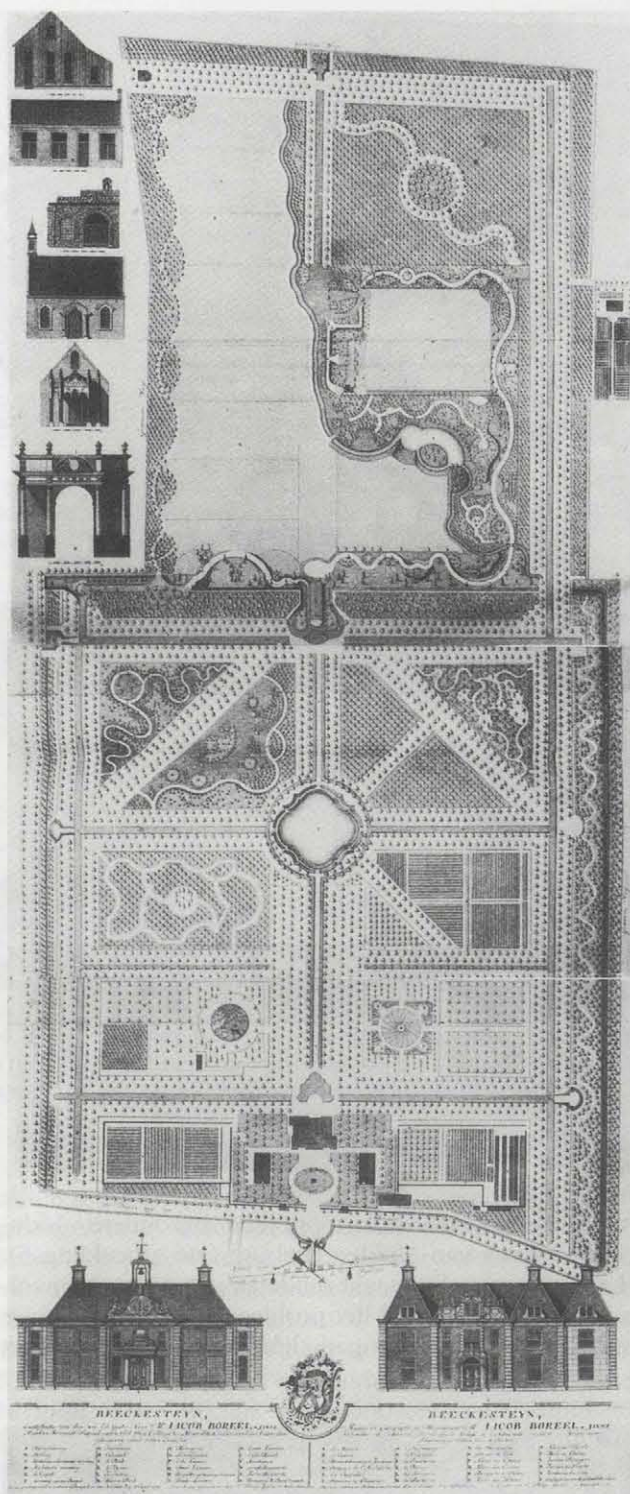

doel van die kaart essentieel. Dat doel is echter lang niet altijd eenvoudig vast te stellen. Om maar één groot probleem te noemen: de meeste kaarten in Nederlandse archieven zijn in de 19de eeuw gescheiden geraakt van de bijbehorende archiefstukken. Een goed voorbeeld

van deze problematiek toont een bijzondere, 16de-eeuwse kaart van Midden-Limburg (zie afbeelding 5). Het lege cartouche maakt duidelijk dat de kaart onvoltooid is gebleven, wat het probleem zeker niet kleiner maakt. De meeste informatie lijkt samen te hangen met

6. De kaart van Domburg door Cornelis Goliath, 1648. Uitgegeven: De Vries, 1989, p. 101. Op de linker afbeelding is de burg aangegeven zoals die lange tijd is verondersteld; de rechter afbeelding toont de ligging van de burg zoals die in 1991 is ontdekt (Van Heeringen, 1995).

7. Ontwerp van Beeckestein door de tuinarchitect Johan Georg Michaël, 1772.

grenzen, zowel op het land als in de nogal dynamische rivier de Maas. De bijbehorende stukken zijn nog niet gevonden.

Net als het maken van een kaart is ook het lezen ervan deel van een leerproces. Wie meer van het landschap weet, zal meer landschap uit een kaart weten te destilleren. Een mooi voorbeeld biedt de kaart van Domburg, die we al in 1989 in de tentoonstelling *Kaarten met geschiedenis* konden bewonderen (zie afbeelding 6). In de gelijknamige catalogus wees Dirk de Vries er toen al op dat hier een ronde burg, vergelijkbaar met Middel-

burg en Oost-Souburg, werd vermoed. De ronde vorm zou in het centrum herkenbaar zijn en de percelen bij de rode pijlen hadden de naam 'wal'. Twee jaar later werd de burg bij archeologisch onderzoek teruggevonden.⁸ De duinburg bleek veel groter dan het gebiedje dat eerder was aangewezen en bleek zelfs iets groter dan de Middelburg en de Souburg. Nu de ligging duidelijk was, werden ineens twee andere zaken duidelijk. De ring, waar zo lang naar gezocht was, blijkt in het kaartbeeld niet meer te herkennen, maar het stelsel van twee wegen die elkaar loodrecht kruisen (een ander vast kenmerk), springt nu ineens in het oog. Daarnaast wordt de rare kronkel bij de groene pijl duidelijk: het is het laatste restant van de wal.

Stap 4: Het gebruik van een kaart (naar een nieuwe werkelijkheid)

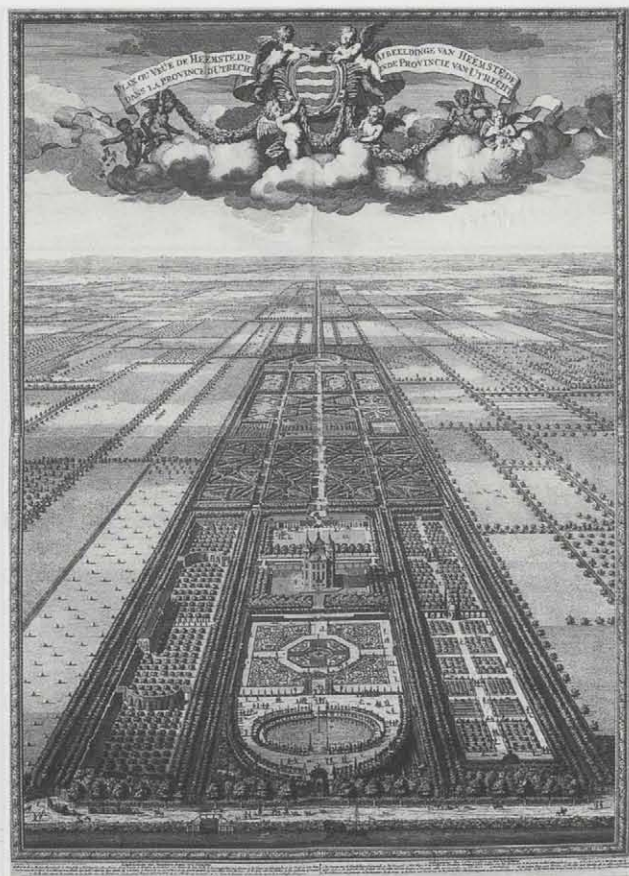
In de laatste stap van het schema probeert de kaartgebruiker van de kaart weer naar het werkelijke landschap te komen. Soms gebeurt dat heel letterlijk, door een vroegere situatie te reconstrueren.

De problemen die kaarten kunnen oproepen, worden dan wel heel erg acuut, zoals de kaart van de buitenplaats Beeckestein bij Velsen (zie afbeelding 7) duidelijk maakt. De tuin is van uitzonderlijk groot historisch en educatief belang, omdat hier een geometrische aanleg is gecombineerd met misschien wel de oudste landschappelijke tuinaanleg van ons land. De kaart, die is gemaakt door de tuinarchitect Michaël, vormt de belangrijkste bron van kennis over deze tuin en vormde enkele jaren geleden de basis voor een gedeeltelijke reconstructie van de tuin.

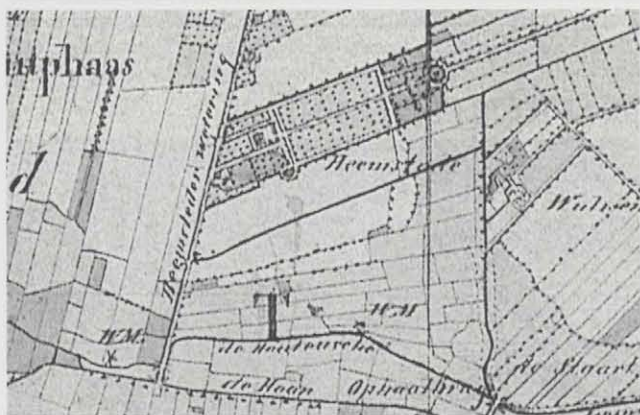
Door zijn nauwkeurige weergave en aansprekende uitvoering straalt de kaart betrouwbaarheid uit. Bij nadere beschouwing roept de kaart echter nogal wat vragen op. Michaël heeft de landschappelijke aanleg achterin de tuin ontworpen, over een ouder ontwerp heen dat een voortzetting van het patroon van rechthoeken beoogde. Verder heeft hij een deel van de geometrische tuin herzien. Maar welk deel van de kaart geeft een werkelijk bestaande situatie in 1772 weer en welk deel was ontwerp? En is het ontwerp ook werkelijk uitgevoerd? De landschappelijke tuin is nog aanwezig, maar in sterk verwaarloosde vorm; van de geometrische aanleg zijn alleen de contouren nog over. Systematisch archeologisch onderzoek zal hier duidelijk moeten maken hoe betrouwbaar de kaart is. Anders bestaat de mogelijkheid dat we een tuin reconstrueren die er nooit is geweest.

Dergelijke problemen spelen bij iedere reconstructie. Bij een andere buitenplaats, Neercanne bij Maastricht, was een eerste reconstructieplan uit het midden van de jaren negentig gebaseerd op een vogelvluchtk kaart. Het was een typisch voorbeeld van een onderzoek waarbij de onderzoeker zich geen rekenschap had gegeven van het doel van de kaart. Een kaart die voor representatiedoeleinden was geïdealiseerd, werd gebruikt als een geometrisch nauwkeurig document. Pas toen het plan gereed was ging men eens in het terrein kijken, en bleken de te reconstrueren vijvers nog compleet in de bodem aanwezig. De vorm bleek aanzienlijk af te wijken van de gereconstrueerde.

Hoe voorzichtig we vooral met dit soort vogelvluchtkarten moeten zijn, blijkt ook bij de tuin van Heem-

8. Heemstede bij Houten (prov. Utrecht) op een vogelvlucht door D. Stopendaal (naar I. de Moucheron), 1700/1702.

9. Heemstede op de nettekening van de Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, blad 38-II, verkend ca. 1840. Bron: Topografische Dienst.

stede, ten zuiden van Utrecht (zie afbeelding 8). Aan de opmaak van deze vogelvluchtkaat kunnen we al zien dat representatie belangrijker is dan topografische nauwkeurigheid. Het familiewapen van de eigenaar, omgeven door een vlucht engelen, is zeker zo prominent aanwezig als de buitenplaats zelf. Het wantrouwen is terecht. De tuin is geïdealiseerd weergegeven, als een regelmatige rechthoek. In werkelijkheid staat de verkaveling schuin op het water (de Heemsteder Wetering) en bevat de buitenplaats linksonder een extra hoek die niet op de kaart staat aangegeven (zie afbeelding 9). In die hoek stond misschien wel het meest interessante object van de aanleg: een poldermolen die water moest

oppompen voor de fontein in de tuin. Wat ons hier wordt getoond is een ideaalbeeld. Maar wel een ideaalbeeld dat als leidraad dient bij de gedeeltelijke reconstructie die op dit moment plaatsvindt. Daarbij is de molen in de punt dan ook over het hoofd gezien. We zien hier dat de kaart niet de werkelijkheid weergeeft, maar aan de werkelijkheid voorafgaat.

Slotwoord

Kaarten vormen de belangrijkste bron voor historisch onderzoek naar het landschap. Tegelijk vormen ze een lastige bron, die we liefst gecombineerd met andere gegevens benutten. Zoals iedere waarneming is ook het lezen van een kaart onderhevig aan een leerproces. De interpretatie verandert, de kaart blijft. Dankzij collecties als die van de Leidse Universiteit, en dankzij deskundige en enthousiaste beheerders als Dirk de Vries, kunnen we kaarten vinden, beoordelen en gebruiken om meer te weten te komen over onze historische omgeving. Namens de historisch-geografische vakwereld dank ik Dirk de Vries bij zijn afscheid voor de wijze waarop hij zich heeft ingezet voor het beheren en ontsluiten van deze prachtige collectie.

NOTEN

1. Deze bijdrage is gebaseerd op een voordracht, gehouden bij gelegenheid van het afscheid van Dirk de Vries als conservator van de Collectie Bodel Nijenhuis van de Rijksuniversiteit Leiden.
2. Zie bijvoorbeeld Van Gorp & Renes, 2003. Voor de historische kartografie kan vooral worden gewezen op de publicaties van J.B. Harley (onlangs voor een deel opnieuw uitgegeven: Harley, 2001).
3. Renes, 1998.
4. Koeman, 1984.
5. Cosgrove, 1984, blz. 13.
6. Van den Brink, 1998.
7. Blakemore & Harley, 1980.
8. Van Heeringen, blz. 28-32.

LITERATUUR

- Blakemore, M.J. & J.B. Harley (1980), *Concepts in the History of Cartography: A Review and Perspective*. – Toronto, 1980. – (Cartographia 17-4 ; Monograph 24).
- Brink, P. van den (1998), 'In een opslag van het oog': *De Hollandse rivierkartografie en waterstaatszorg in opkomst, 1725-1754*. – Alphen aan den Rijn : Canaletto/Repro-Holland.
- Cosgrove, D.E. (1984), *Social Formation and Symbolic Landscape*. – London : Croom Helm. – herdruk: Madison : University of Wisconsin Press, 1998).
- Danner, H. (1987), *Van water tot land, van land tot water: Verwikkelingen bij de indijking van de Beemster*. – [S.l.] : Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en Westfriesland/Waterschap 'De Waterlanden'.
- Gorp, B. van & J. Renes (2003), *The Dutch Landscape: A Way of Seeing*. – In: B. van Gorp, M. Hoff & J. Renes (eds.), *Dutch Windows: Cultural Geographical Essays on the Netherlands*. – Utrecht : Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen. – Blz. 55-75.
- Harley, J.B. (P. Laxton, ed.) (2001), *The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography*. – Baltimore : John Hopkins UP.
- Heeringen, R.M. van (1995), *De resultaten van het archeologisch onderzoek van de Zeeuwse ringwalburgen*. – In: R.M. van Heeringen [et al.] (red.), *Vroeg-Middeleeuwse ringwal-*

- burgen in Zeeland. – Goes ; Amersfoort : De Koperen Tuin/R.O.B. – Blz. 17-39.
- Koeman, C. (1984), Oude kaarten als bron voor de geschiedwetenschap: Een classificatie op grond van bewijskracht. – In: *Caertthresoor* 3-2, blz. 18-24.
- Renes, J. (1998), Op het water herwonnen: Het droogmakerijenlandschap van de Beemster. – In: *Historisch-Geografisch Tijdschrift* 16, blz. 164-177.
- Vries, D. de (red.) (1989), *Kaarten met geschiedenis 1550-1800: Een selectie van oude getekende kaarten van Nederland uit de Collectie Bodel Nijenhuis*. – Utrecht : HES.

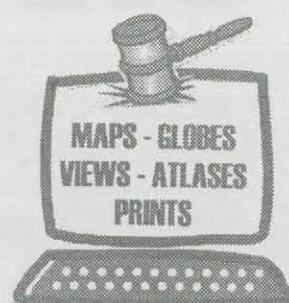
SUMMARY

Old maps as a source for the study of landscape history

In the first part of this article the study of the history of the cultural landscape is presented as an old tradition within geography. During the first half of the 20th century the study of 'landscape' was part of mainstream geography. After 1970 human geography, as a whole, turned its back on landscape, and landscape studies became a specialised field for a small number of historical geographers. From the 1970s they built up a tradition of advising governments and others on the management of historic landscapes. During the 1990s landscape studies became part of a revived cultural geography. With each phase the term 'landscape' itself was redefined.

In the second part of the article maps are analysed as a major source for the study of landscape history. In the use of maps as a source four phases can be distinguished. [1] During the first phase, the cartographer observes the landscape, which he next [2] organises into a classification (the map legend). Later, the map user tries to decode the map [3], for which knowledge of the original aims of the map is necessary, and from there reconstructs the original landscape [4]. Each phase has its own problems and challenges.

Swaen.com

PAULUS SWAEN
INTERNET MAP-AUCTIONS

March 1-11, 2003

May 1-13, 2003

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com

Tel. Paris/France +33 (6) 1474.1165

Fax +33 (1) 3478.2159

ANTIQUARISCHE BOEKEN- PRENTENHANDEL

INKOOP VERKOOP
S.C. LEMMERS

von Bönninghausenlaan 16
2161 ET Lisse
Telefoon 0252-415332
Giro 1344413

**Zeer grote topografische
collectie prenten van
Nederland van 1500 tot 1900:**

- Stads- en dorpsgezichten.
- Landkaarten.
- Beroepenprenten.
- Gemeentekaartjes.
- (van J. Kuiper, ± 1865).

Boeken van 1500 tot 1900:

- Topografie Nederland.
- Lokale beschrijvingen.
- Vogelboeken.
- Bloemenboeken.
- Beroepenboeken.
- Bijbels.
- Atlassen.

**In verband met variabele openingstijden is een
telefonische afspraak aan te bevelen.**

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internetsites met betrekking tot de historische kartografie.

Tips: Elger Heere (e.heere@geog.uu.nl) of Martijn Storms (m.storms@geog.uu.nl). Via de website www.maphist.nl/ct/alacarte/index.html zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

Een Israëliëse site met oude stadsplattegronden

Een internetsite met veel oude stadsplattegronden en stadsprofielen is *Historic Cities: Maps & Documents*. Deze site is een gezamenlijk project van de Hebreeuwse Universiteit van Jeruzalem (Historic Cities Center van de geografische faculteit) en de Joodse Nationale - en Universiteitsbibliotheek. De site bevat kaarten, literatuur, documenten, boeken en ander belangrijk materiaal over historische steden.

Op de beginpagina zijn drie zoekingen: alfabetisch op stad, op jaar en op kaartmaker. Daarnaast kan er geografisch gezocht worden met behulp van een 'clickable map'. Als voor alfabetisch zoeken gekozen wordt, kan vervolgens weer per land gezocht worden. Van Nederland zijn er kaarten en stadsprofielen van vijftien steden opgenomen, van België twaalf. Dit is slechts een klein deel van het totale aanbod. De meeste kaarten komen uit de stedenatlassen van Braun & Hogenberg (1572 of 1575). Uitzonderingen zijn een kaart van Amsterdam uit 1550 van Sebastian Munster (uit *Cosmographiae Universalis*) en een kaart van Ieper en Steenwijk uit de *Atlas Maior* van Joan Blaeu (1649).

Van de gekozen kaart verschijnt een kleine afbeelding (een

zogenaamde 'thumbnail') of een detail van de kaart in beeld. Vervolgens kan er voor een afbeelding op hoge resolutie of lage resolutie (beiden in JPEG-formaat) gekozen worden. De afbeeldingen van hoge resolutie zijn van een haarscherpe kwaliteit, waarbij de teksten op de kaarten goed te lezen zijn. Het aardige is dat bij de kaarten ook links staan naar andere sites met afbeeldingen van stadsplattegronden van de betreffende stad. Zo wordt er meerdere keren verwezen naar, onder andere, de site van het *Toonmeel der Steden* van Blaeu, de Atlas Beudeker (van de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag) en de Gemeenteatlas van Kuyper (allen al eerder besproken in @ la Carte).

Als op kaartmaker gezocht wordt, blijkt Joan Blaeu de enige Nederlander te zijn. De persoonsbeschrijving is in vergelijking met andere kaartmakers zeer summier. Wat volgt zijn links naar de kaarten van Blaeu op de site, waarbij die van Steenwijk opmerkelijk genoeg ontbreekt. Tenslotte zijn er nog links naar andere sites toegevoegd, waaronder *Oddens' Bookmarks*, de Library of Congress en de Universiteitsbibliotheek Leiden.

Historic Cities

This site contains maps, literature, documents, books and other relevant material concerning the past, present and future of historic cities and facilitates the location of similar content on the web. Read [more](#) about the project...

Use the following clickable map
Or
Search historic cities maps by city name

Search By:

- A-Z
- Year
- Map Maker
- Links
- About Us

New map:

- München, 1800

Stroll:

- Paris, 1572

Jubilee 300:

- St. Petersburg

Ancient maps

- of Jerusalem

Pick a region and click
Look at [high resolution](#) image of the above map

[Contact us](#)

You are visitor no.

Genoemde site:
historic-cities.huji.ac.il

The Hebrew University of Jerusalem
Department of Geography
The Jewish National and University Library
The Shapell Digitalization Project

Restauratieatelier Paul Peters B.V.

Op het terrein van de kartografie bieden wij een in brede kring erkende expertise ten dienste van de conservering en restauratie van

○ **GLOBES**
en verwante objecten,

○ **KAARTEN**
(ook zeer grote formaten tot ca. 350 x 350 cm),

○ **ATLASSEN** en **STEDEBOEKEN**

Object-specifieke, passief-conserverende restauratie van papier, incunabelen en oude drukken, grafiek, kerkelijke en overheidsdocumenten, charters en zegels, uit alle tijden.

Restauratieatelier Paul Peters B.V.
is lid van de VeRes, de VAR en de IADA
(International Association of
Book and Paper Conservators).

Ons dochterbedrijf **Iris Antique Globes**
verkoopt historisch belangrijke en
decoratieve globes uit het midden van
de 17e tot het midden van de 20e eeuw.

Op www.paulpeters.demon.nl maakt u
kennis met een keuze uit de steeds
wisselende voorraad.

Bezoekadres van beide bedrijven:
Dorpsstraat 31B, 7218 AB Almen.
Telefoon: 0575 43 94 44, fax: 0575 43 39 73.
www.paulpeters.demon.nl - www.irisglobes.nl

**WIJ ZIJN GEÏNTERESSEERD IN DE AANKOOP VAN (BESCHADIGDE, INCOMPLETE)
GLOBES EN VERWANTE OBJECTEN**

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida Ruitinga, Bibliotheek Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl

Verslag 20th International Conference on the History of Cartography te Cambridge (Massachusetts) en Portland (Maine), 15-20 juni 2003

Om de twee jaar wordt ergens in de wereld het internationale congres betreffende de geschiedenis van de kartografie – de International Conference on the History of Cartography (ICHC) – georganiseerd. Dit jaar vond het congres plaats in de Verenigde Staten. De organisatoren waren Harvard University, gevestigd in Cambridge/Boston en de universiteit van Southern Maine, gevestigd in Portland. Beide universiteiten beschikken over een imposante kaartenverzameling. Die van Harvard gaat eeuwen terug. De kaartencollectie in Portland is van recentere datum. Een belangrijk deel van de verzameling werd geschonken door Harold L. Osher en Peggy L. Osher. Naar hen heet de kaartenverzameling de Osher Library. Speciaal ter gelegenheid van het congres organiseerden beide instituten elk een tentoonstelling waar een selectie van de bijzondere kaarten, atlanten en globes werd getoond. In de tentoonstelling *Cartographic treasures* werd uit de kaartenverzameling van de Harvard Map Collection een aantal hoogtepunten getoond, waaronder natuurlijk veel Amerikaanse kaarten die wij Europeanen niet vaak zien. Ook vertrouwd materiaal uit de 'oude wereld' kwam echter goed aan bod. Een lust voor het oog was Jodocus Hondius' wandkaart van Europa uit 1595. Ook te bewonderen viel de aard- en hemelglobe van Gerard Mercator uit respectievelijk 1541 en 1551 (zie <http://hcl.harvard.edu/mercatorglobes/>). De tentoonstelling in de Osher Library in Portland had als thema hoe Amerikaanse kartografen tussen 1790 en 1900 de Verenigde Staten in kaart vorm gaven. Ook andere instellingen organiseerden een tentoonstelling ter gelegenheid van het congres. In Boston liet de Boston Public Library een aantal van haar atlanten en kaarten zien. Een oogstrelende wandkaart van Noord- en Zuid-Amerika door Frederik de Wit vormt één van de schatten van de bibliotheek. In Portland besteedde ook de Historical Society in Portland in een tentoonstelling aandacht aan kaarten van Maine, de staat, waarin Portland ligt. Het Portland Museum of Art, liet schilderijen zien van kunstenaars die door de kartografie geïnspireerd waren.

Voorafgaand aan de conferentie kwam op zaterdag 14 juni de International Society for the Curators of Early Maps (ISCHEM) bij elkaar. De middag was gewijd aan kartografie en onderwijs onder auspiciën van de International Cartographic Association. Peter van der Krogt sprak over de opzet van *Koeman's Atlantes Neerlandici*, terwijl Jim Ackerman van de Newberry Library te Chicago een educatief project voor scholen presenteerde, waarbij historische kaarten in een onderwijsprogramma worden ingepast.

Voor het congres hadden zich ruim 300 mensen ingeschreven. Op zondag 15 juni werd zonder veel poespas de aftrap voor het congres in de Memorial Hall van Harvard University, een imposant bouwwerk uit het begin van de 20ste eeuw. Een fraaie omgeving, maar met een matige akoestiek. Midden in de week verhuisde het gehele congres naar Portland, zo'n 150 kilometer verder naar het Noorden. Daar werd iedereen ondergebracht in het Holiday Inn Hotel waar ook de lezingen werden gegeven. Een minder sfeervolle omgeving dan op Harvard, maar wel met betere technische voorzieningen. Tijdens het congres trad een bont gezelschap van sprekers op. Opvallend voor iemand die een eerste keer dit congres bij-

Tijdens het ICHC-congres werden de postersessies goed bezocht (foto: Peter van der Krogt).

woont, was het multidisciplinaire karakter van het congres. De sprekers hadden lang niet alle een historisch-kartografische achtergrond. Er waren bijvoorbeeld sociaal-geografen, letterkundigen, (maritiem-)historici en kunsthistorici. In totaal waren er achttien sessies met ruim tachtig sprekers. De kwaliteit van de lezingen was wisselend. Sommige waren tot in de puntjes verzorgd, andere waren moeilijk te volgen doordat de spreker zijn of haar verhaal niet goed presenteerde. Een 'must' voor een kartografisch congres is het tonen van beelden, hetgeen niet elke spreker begrepen had. Wél was opvallend dat de Powerpoint-presentaties die er waren, aan professionaliteit winnen. De diaprojector zal in het komende decennium vermoedelijk langzaam uitsterven.

Het is ondoenlijk om alle lezingen de revue te laten passeren. De Amerikaanse kartografie kwam ruim aan bod in gevarieerde lezingen. Zo was er zowel plaats voor een lezing over twee kaarten van Boston aan de vooravond van de Revolutie (1775-1776) als voor enkele lezingen over het gebruik van kaarten als reclamemiddel door luchtvaart- en oliemaatschappijen. Ook voor de Europese kartografie was aandacht, variërend van een lezing over de middeleeuwse wereldkaart in de kathedraal van Durham tot aan kartografische oorlogssouveniers van de Balkan uit de periode 1992-1997. Eén van de laatste sprekers op het congres was Paul van den Brink. Hij hield een lezing over het Koninklijke Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, waarbij hij vooral inging op de Internationale Geografische Tentoonstelling uit 1938 in Amsterdam. Zijn lezing kan hopelijk in *Caert-Thresoor* worden gepubliceerd. Een belangrijk onderdeel van het congres is altijd het presenteren van eigen onderzoek in de postersessies. Hiervoor was ruim de tijd uitgetrokken, ruim een dagdeel. De postersessies zijn zeer waardevol, omdat de congresganger een beeld krijgt van het lopende onderzoek en daarover met de onderzoekers kan discussiëren. Tijdens deze postersessies werden ook enkele nieuwe boeken ten doop gehouden, waaronder de *Monumenta Cartographica Neerlandica* deel VII van professor Günter Schilder en de *Koeman's Atlantes Neerlandici* deel III (in twee banden) door Peter van der Krogt.

Tot slot was er natuurlijk ook veel gelegenheid voor sociale contacten. Tijdens de koffiepauzes, het bezoek aan de tentoonstellingen en de recepties werden contacten gelegd of verstevigd. Op de laatste avond was tijd ingeruimd voor een gezamenlijk uitstapje per boot naar één van de eilanden voor de kust van Portland. Op dit eiland, Peak Island stond een 'lobster bake' voor de congresgangers klaar. Voor velen was het de eerste keer in hun leven dat ze een kreeft probeerden te nuttigen. Voor de ware liefhebbers was er nog een 'post-conference' georganiseerd, waarbij onder meer het Maine Maritime Museum in Bath werd bezocht.

Over twee jaar is het volgende ICHC-congres. Het wordt tussen 2 en 8 juli 2005 gehouden in Boedapest, Hongarije.

Joerd de Meer

Verslag studiedag *Oude kaarten, nieuwe technieken*

Digitalisering en internet zijn de toverwoorden van de post-moderne tijd. Men kan er eenvoudigweg niet meer omheen. Het derde nummer van de vorige jaargang van *Caert-Thresoor* stond bijvoorbeeld toepasselijk geheel in het teken van de digitale toepassingsmogelijkheden – in het bijzonder van internet – voor de historische kartografie. Ook de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie (WGK) moest er uiteindelijk aan geloven. Op 22 mei 2003 hield de WGK in de Koninklijke Bibliotheek (KB) te Den Haag een studiedag met het veelzeggende thema *Oude kaarten, nieuwe technieken*. Centraal stonden de ongekende mogelijkheden die moderne technieken bieden voor geïnteresseerden in de geschiedenis van de kartografie.

De studiedag vond plaats in de aula van de KB, die – hoe kan het ook anders – was voorzien van de meest moderne snufjes. Ook de lunch in het begin van de middag bleek voortreffelijk verzorgd. Zes sprekers gaven op gevarieerde wijze invulling aan het centrale thema van de dag. Paul van den Brink leidde de dag en de sprekers in. Daarnaast gaf hij een uitgebreide toelichting op de snelgroeibende databanken met kartografisch en aanverwant materiaal, die vandaag de dag via internet raadpleegbaar zijn. Daarbij benadrukte hij dat de 'papier catalogus' nog lang niet helemaal heeft afgedaan. Aan het einde van de studiedag bood Van den Brink tevens een persoonlijke blik op vijftig kartografische hoogtenpunten, aanwezig in de KB.

Patricia Alkhoven belichtte in haar lezing diverse aspecten van kartografische beeldbanken, driedimensionale 'kaarten' en 'virtual reality'. Middels tal van voorbeelden liet zij zien, dat de technische en inhoudelijke kwaliteit van bijvoorbeeld beeldbanken en sites met historische reconstructies nogal uiteenloopt.

Elger Heere en Martijn Storms toonden in een gezamenlijke bijdrage een fraaie toepassing van een Geografisch Informatiesysteem (GIS) voor de ontsluiting van prekadastrale kaarten. Met behulp van deze zelf ontwikkelde 'GIS-applicatie' blijkt het mogelijk op bepaalde kenmerken van een prekadastrale kaart te zoeken, percelen te lokaliseren en een nauwkeurigheidspijling te doen.

Charles van den Heuvel illustreerde tenslotte hoe men op systematische wijze beschrijvingen van digitale stadsplattegronden kan voorzien van historische gegevens. Een multidisciplinair project, dat kortgeleden is aangevangen, moet op middellange termijn antwoord bieden op de vraag naar de beste manier om oude landmeetkundige methoden te analyseren, coderen, visualiseren en contextualiseren. Uiteindelijk behoren dan uitspraken over de betrouwbaarheid van gedigitaliseerde stadsplattegronden tot de mogelijkheden.

Zoals gebruikelijk werd de WGK-studiedag aangegrepen om de winnaar van de Caert-Thresoorprijs te huldigen. De keuze van de vakjury viel dit keer op Joost Augusteijn voor zijn bijdrage *Les délices des Pays-Bas* (*Caert-Thresoor* 21.4, 2002, blz. 97-104), waarin hij een overzicht geeft van de plattegronden van Nederlandse steden in de diverse edities van deze uitgave. De prijs van € 450,- ontving hij uit handen van Günter Schilder, die tevens afscheid nam als voorzitter van de WGK. Wel blijft Schilder nog aan als lid van de werkgroep. De voorzittershamer is tegenwoordig in het bezit van Marc Hameleers, terwijl ondergetekende zich mocht verheugen in de 'promotie' tot secretaris. Zowel Schilder als Hameleers werden door dagvoorzitter Jan Werner in het zonnetje gezet; de laatste ook vanwege de toekenning van de prijs van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie (NVK) voor zijn boek *Kaarten*

Joost Augusteijn (l.) was dit jaar de gelukkige winnaar van de Caert-Thresoorprijs, die hij ontving uit handen van prof. dr. Günter Schilder (foto: Marco van Egmond).

van Amsterdam 1866-2000. Overigens zal de eerstvolgende studiedag van de WGK, in het najaar van 2003, niet meer onder de vlag van de NVK plaatshebben. Samen met enkele zusterverenigingen gaat de NVK op in de GIN, Geo-Informatie Nederland. Voor wat betreft de activiteiten van de WGK verandert er echter hoegenaamd niets, met uitzondering dan van het kopje boven de studiedaguitnodigingen. De plezierige borrel na afloop van de studiedagen blijft dus in de toekomst gehandhaafd, net zoals het geval was in de KB ...

Marco van Egmond

Cursus Historische Kartografie

Voor belangstellenden bestaat de mogelijkheid deel te nemen aan de cursus Historische Kartografie aan de Universiteit Utrecht. De cursus bestaat uit een hoorcollege en een praktisch gedeelte.

De hoorcolleges omvatten een algemene introductie in de geschiedenis van de kartografie, met aandacht voor de toepassing van oude kaarten bij historisch onderzoek, commerciële kartografie, 16de-18de eeuw, ontwikkeling van de maritieme kartografie en VOC, de institutionele kartografie met de karteringsgeschiedenis van het Nederlandse grondgebied, 16de-20ste eeuw, en de ontwikkeling van de thematische kartografie en schoolatlassen. De colleges gaan vergezeld van diaserieën en uitgebreide tentoonstellingen, alsmede excursies naar belangrijke kaartenverzamelingen.

Het praktisch gedeelte bestaat uit een werkstuk, waarmee wordt geoefend met historische bewijsvoering aan de hand van oude kaarten. Het hoofddoel van het werkstuk ligt in het op verantwoorde wijze gebruiken van oude kartografische documenten. Het onderwerp van het werkstuk mag behalve historisch-kartografisch ook historisch of historisch-geografisch zijn. Voor toehoorders is vervaardiging van een werkstuk niet verplicht.

Tijd: Van november 2003 tot en met januari 2004, de hoorcolleges elke woensdagmiddag van 14.00 tot 17.00 uur, werkstukbegeleiding enkele bijeenkomsten op maandagochtend, verder individueel op afspraak.

Plaats: Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht. Docenten: Dr. Peter van der Krogt en dr. Paul van den Brink. Kosten: € 175,- (excl. reiskosten excursies). Studenten ingeschreven aan een Nederlandse universiteit kunnen gratis deelnemen (de cursus geldt als bijvak voor 7,5 ECTS, werkstuk en het afleggen van een mondeling tentamen verplicht).

Aanmelding (alleen per e-mail, fax, of brief): Dr. Peter van der Krogt, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen – Kartografie, Universiteit Utrecht, Postbus 80115, 3508 TC Utrecht. Fax: 030-2540604. E-mail: p.vanderkrogt@geog.uu.nl

Verdere informatie: <http://cartography.geog.uu.nl/vbhca.html>

Tentoonstelling *Kartografie – de wereld achter de kaart*

In het Universiteitsmuseum in Utrecht is van 12 november 2003 tot medio april 2004 een tentoonstelling te zien over kartografie: *Kartografie – de wereld achter de kaart*.

Iedereen heeft in het dagelijks leven te maken met kaarten: een plattegrond van een stad, een weerkaart bij het NOS-journaal of een autokaart voor een verre reis. Kaarten zijn een handig hulpmiddel en worden als zo gewoon en betrouwbaar ervaren, dat niemand zich afvraagt wat er werkelijk op te zien is. Maar een kaart is nooit een exacte weergave van de werkelijkheid, het is een subjectieve interpretatie. Hoe een kaart eruit ziet wordt onder andere bepaald door de maker, de tijd en maatschappij waarin een kaart tot stand komt én het toekomstig gebruik van de kaart.

Een wandelkaart heeft een geheel andere inhoud dan een autokaart of een kaart van de Nederlandse Spoorwegen. Dit zijn 'onschuldige' vertekeningen van de werkelijkheid, maar kaarten kunnen ook met opzet gemanipuleerd worden. Op Zuid-Afrikaanse kaarten waren in het verleden alleen de blanke steden vermeld en op kaarten van voormalig Oost-Duitsland was West-Berlijn slechts rudimentair weergegeven.

In deze wisseltentoonstelling wordt specifiek aandacht besteed aan de kaart als interpretatie van de werkelijkheid. Hoe keek, selecteerde en communiceerde een kartograaf in het verleden en hoe doet hij dat nu? Hoe weerspiegelt zich de tijd, de maatschappij en de techniek in een kaart?

Geïllustreerd door historische en moderne kaarten zal te zien zijn hoe een kartograaf de werkelijkheid onbewust of doelbewust vertekent. Beroemde kartografen als Blaeu, Van Deventer en Krayenhoff passeren de revue. En ook meester Bos – de grondlegger van de Bosatlas – ontbreekt niet in deze tentoonstelling. Naast bijzondere kaarten zullen in de tentoonstelling ook unieke globes en instrumenten te zien zijn en kan de bezoeker zelf ervaren hoe het is om kaarten te maken.

De tentoonstelling is een samenwerkingsproject van de Vakgroep Kartografie en het Universiteitsmuseum van de Universiteit Utrecht.

Universiteitsmuseum, Lange Nieuwstraat 106, 3512 PN Utrecht. Telefoon: 030-2538008, fax: 030-2538700. Bereikbaar met bus 2/22 vanaf Centraal Station.

Openingstijden dinsdag tot en met zondag van 11.00 uur tot 17.00 uur.

Gesloten op 25 december, 1 januari en 30 april.

Toegang: < 4 jaar gratis, < 18 jaar € 2,-, volwassenen € 4,-, museumkaart gratis, studenten/medewerkers/alumni UU gratis, studenten/pas 65 +/ CJP € 3,-, U-pas/Rabobankkaart/NS kaart 50 procent korting, groepstarief, min. 10 personen € 3,- p.p.. Zie ook: www.museum.uu.nl.

Tentoonstelling over het leven van Jacob van Deventer

Op vrijdag 12 september 2003 wordt in het Museum het Palthehuis te Oldenzaal een tentoonstelling over het leven van Jacob van Deventer geopend. De tentoonstelling zal in elk geval tot en met maandag 13 oktober 2003 duren. Mogelijk vindt een verlenging van een maand plaats. Na Oldenzaal is het de bedoeling dat de tentoonstelling verhuist naar achtereenvolgens Kampen, Leeuwarden, Deventer, Assen, Lingen en Leuven.

Alle facetten van het leven van Jacob van Deventer komen op de expositie naar voren. Het geheel is opgezet op basis van een tijdlijn, beginnend in 1500. Elke tentoonstellingsplaats zal specifieke zaken beschikbaar stellen, die voor de levensloop van Van Deventer relevant zijn geweest. Samensteller van de tentoonstelling is Willy Ahlers. Al enkele jaren houdt hij zich bezig met een studie over leven en werk van Van Deventer.

Tentoonstelling *De aarde in beeld*

In 2004 viert de Nederlandse Commissie voor Geodesie (NCG) haar 125-jarig bestaan. In het kader hiervan organiseert de NCG in samenwerking met het Techniek Museum Delft van 1 november 2003 tot 25 mei 2004 de tentoonstelling *De aarde in beeld*. Het betreft een leerzame en uitdagende expositie over geodesie en geo-informatie. In een breed overzicht toont de tentoonstelling de maatschappelijke betekenis en diverse toepassingen van de geodesie en geo-informatie. Ook worden de beroepspraktijk van de geodeet en moderne technieken getoond. De aandacht ligt hierbij op het heden, de nabije toekomst en in mindere mate op het verleden.

Het Techniek Museum Delft is het museum van de Technische Universiteit Delft. Het is gevestigd aan de Ezelsveldlaan 61, 2611 RV Delft. Telefoon: 015-2138311. Website: www.museum.tudelft.nl. Openingstijden: dinsdag-zaterdag, 10.00 uur-17.00 uur; zon- en feestdagen 12.00 uur-17.00 uur.

INDISCHE KARTOGRAFIE

Symposium en presentatie van de **Grote Atlas van Nederlands Oost-Indië**

Uitgegeven door Asia Maior in het kader van het 130 jarig bestaan van het KNAG

Datum woensdag 5 november 2003, 9.30 - 18.00 uur

Plaats KIT Tropentheater, Kleine Zaal, Linnaeusstraat 2, Amsterdam
Prijs leden € 27,50

Lezingen Met onder andere lezingen over:

- Het kaartbeeld van Tropisch Nederland: het KNAG en de atlascartografie van Nederlands-Indië, 1873-1940
- Gijsbert Franco van Derfelden van Hinderstein: een vergeten kartograaf uit de 19^e eeuw en zijn algemene kaart van de Nederlands Oost-Indische bezittingen (1841-1843).
- De kaartencollectie van het KIT

Sprekers Dr. Paul van den Brink, archivaris van het KNAG
Drs. Pieter Broeders, Universiteit Utrecht
Peter Levi, beheerder kaartcollectie KIT
Prof. dr. Ferjan Ormeling, Universiteit Utrecht
Drs. Nol Wentholt, Universiteit Leiden

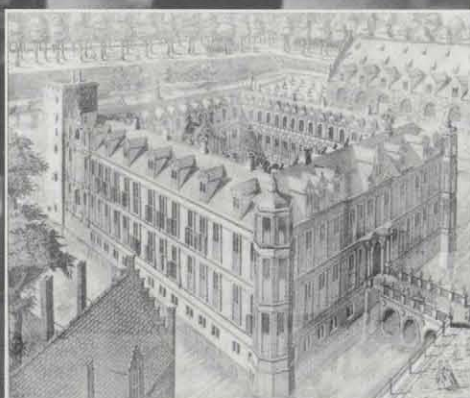
Inclusief • Uitreiking van de Atlas aan dr. Rudolf Matindas, Directeur Generaal Bakosurtanal, Topografische Dienst van Indonesië (onder voorbehoud)

Organisatie • Bezoek KNAG-Lustrumtentoonstelling 'In kaart gebracht met kapmes en kompas'
• Bezoek speciale tentoonstelling van de kaartcollectie van de KIT Bibliotheek

Informatie & aanmelden Werkgroep Geschiedenis van de Kartografie van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie (NVK), KIT Bibliotheek van het Koninklijk Instituut voor de Tropen en Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG)

Uitgebreid programma en aanmeldingsformulier zijn te vinden op de websites van het KNAG, www.knag.nl en NVK/WGK, www.kartografie.nl/geschiedenis.
Verdere informatie via info@knag.nl.

6th European Map Fair

**6th European Map Fair,
Grote Kerk, Markt,
28 november
(15-21 uur) en
29 november 2003
(11-17 uur)**

**Toegang: incl. tentoonstelling € 6,-
website: www.histocart.com,
e-mail: histocart@planet.nl**

In de Grote Kerk van Breda organiseert de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden op 28 en 29 november 2003 haar zesde kaartenbeurs. Zoals altijd zal een 25-tal Nederlandse en buitenlandse antiquaren een keur van landkaarten, atlassen, globes, stadskaarten en prenten aanbieden. De kaartenbeurs van Breda heeft zich in korte tijd tot een belangrijke internationale beurs ontwikkeld. In de laatste decennia heeft de handel in kaarten een steeds grotere vlucht genomen. Geen wonder, want de prijzen van de oude landkaarten zijn nog nooit gedaald. Een oude kaart is een goede investering gebleken. Om hun kunstzinnig peil worden oude kaarten ook dikwijls als relatiegeschenken aangeboden. Een mooie oude kaart is dikwijls even aantrekkelijk en waardevol als een schilderij. Bewonderaars en liefhebbers van de oude cartografie kunnen op de 6th European Map Fair hun hart ophalen en zij kunnen bovendien genieten van de tentoonstelling die de Stichting zoals gewoonlijk aan de beurs heeft verbonden. Met een bezoek aan de beurs steunen ze tegelijkertijd het cartografisch onderzoek dat door de Stichting wordt gefinancierd.

KMA en Kaart

De KMA in Breda viert feest in 2003. De Koninklijke Militaire Academie bestaat dit jaar 175 jaar. De Academie is gehuisvest in het voormalige Kasteel van de Oranjes in Breda. Onderdeel van de academie is uiteraard een bibliotheek. Daarnaast is een belangrijk onderdeel van de opleiding op de KMA alles wat met kaarten te maken heeft. Kennis van het terrein is van wezenlijk belang tijdens elke oorlog. De satellietkaarten op TV van de recente Irakoerlog liggen nog vers in het geheugen. Uit de verzameling van de bibliotheek van de KMA is een aantrekkelijke tentoonstelling samengesteld van kaarten en prenten, die een relatie met het militaire ambacht hebben. Daarbij is speciale aandacht geschonken aan het voormalige Nederlands-Indië.

**Tentoonstelling KMA en Kaart,
Grote Kerk, Markt, Breda
25 t/m 29 nov., open 10 - 17 uur**

**Tijdens de beurs andere
openingstijden**

Organisatie:

Stichting

**HISTORISCHE CARTOGRAFIE
VAN DE NEDERLANDEN**

Besprekingen

Van de Romeinse tot de 16de-eeuwse landmeters : Catalogus / Jan de Graeve en Jean Mosselmans. – Brussel : UGEB-ULEB, 2001. – 192 blz. – ISBN 9066371145.

In 2001 heeft de Unie van Landmeters-Experten van Brussel ter gelegenheid van haar 125-jarig bestaan een tentoonstelling ingericht. De tentoonstelling, die gehouden werd in de Nassaukapel van de Koninklijke Bibliotheek van België, kan gezien worden als een vervolg op de 25 jaar eerder gehouden tentoonstelling met als onderwerp *De landmeters in onze provincie van de 16de tot de 18de eeuw*. De tentoonstelling in 2001 behandelde de daaraan voorafgaande periode: van de Romeinse tot de 16de-eeuwse landmeters.

Bij een eerste aanblik van de catalogus werd mijn aandacht gelijk getrokken naar de schitterende afbeeldingen op de donkerrode glanzende kaft. De tekeningen bleken te komen uit *Traité des Termes*, het oudste bekende landmeetkundige handboek in de westerse wereld, rond 1400 opgemaakt door 'éclaireur-équerréur' Bertrand Boysset. De afbeelding op de voorkant toont twee landmeters: de ene heeft een roede in zijn handen, de andere plaatst een grensteen. Op de achterkant van de catalogus een afbeelding van een orthogonale polygonisatie langs een rivier. Het is fascinerend als je leest dat dit oude document geïllustreerd is met 183 van dergelijke afbeeldingen!

Een lichte teleurstelling moest ik dan ook onderdrukken toen ik de catalogus voor het eerst opensloeg en doorbladerde. Het ziet er wat goedkoop en vooral onoverzichtelijk uit. Het begint met een voorwoord, dat moeilijk leesbaar is vanwege het lettertype in een soort handschriftstijl. Ook zijn de afbeeldingen soms onduidelijk vanwege de low-budget uitvoering van de catalogus: een bundel van gekopieerde A4-tjes. Tenslotte staan er nogal wat slordige spellingsfouten in de tekst.

Maar toen ik begon te lezen in de catalogus was het enthousiasme snel terug. De inhoud is van een goed niveau. Na het voorwoord en een inleiding van Jan de Graeve begint de catalogus met een uitstekend verhaal van Jean Mosselmans getiteld *Van de agrimensores tot de meerers* van ruim zestig pagina's. De auteur toont zich zeer kundig en blijkt goed op de hoogte van de publicaties over de vroege geschiedenis van de landmeetkunde in Europa en België. Ondanks de af en toe wat slordige en opsommende schrijfstijl is het een prettig leesbaar en bovenal erg interessant verhaal. De tekst wordt opgesierd door een behoorlijk aantal verduidelijkende afbeeldingen.

De uiteenzetting van Mosselmans wordt gevolgd door een uitgebreide toelichting op de tentoonstelling van ruim 100 pagina's. De tentoonstelling is onderverdeeld in zeven thema's te weten: A: Geschiedenis van het beroep en van het erfgoedrecht te Brussel, B: De Romeinse agrimensores, C: De kennisoverdracht, D: Astrolabia, E: Boeken over landmeetkunde uit de 16de eeuw, F: Boeken over landmeetkundige instrumenten en G: Landmeetkundige instrumenten. De bijdragen voor deze toelichting worden naast de genoemde auteurs geleverd door Philippe Godding, Michel de Waha, Gérard Chouquer en Cédric Lavigne. De teksten van de twee laatstgenoemde auteurs zijn Franstalig.

Ondanks de wat goedkope uitvoering is deze catalogus de moeite waard voor iedereen die zich in de geschiedenis van de landmeetkunde interesseert. Een boek voor in de boekenkast, niet voor op de salontafel.

Martijn Storms

Gerard Mercator (1512-1594) : Ontdek een geleerde uit de 16de eeuw / projectleiding Geert Vanpaemel. – (Digi-historia; deel 4). – Kapellen (B) : Uitgeverij Pelckmans; [Leuven]: Maerlant Centrum, 2001. – Cd-rom + begeleidend boekje. – ISBN 9028930256. – € 48,50. – Informatie <http://www.maerlant.be/>

De reeks *Digi-historia* op cd van het Maerlant Centrum is primair bedoeld voor het Belgische onderwijs (de tweede graad van het secundair onderwijs, 13-16-jarigen), maar zeker ook bruikbaar voor het Nederlandse middelbaar onderwijs. Elke cd-rom biedt een geïntegreerde benadering van enkele wetenschappelijke en historische probleemstellingen. De cd-rom over Gerard Mercator verbindt op deze wijze de vakken geschiedenis met wiskunde. Er zijn drie modules: (1) Mercator, leven en wandel, (2) Mercator, de kosmograaf en (3) Mercator, de wiskundige.

Zoals duidelijk zal zijn voor een modern leermiddel, wordt er van de leerling verwacht dat hij veel zelf doet en niet alleen maar informatie consumeert. Al op het beginscherm met de introductie krijgt hij de opdracht om eens naar Mercator op internet te zoeken om te zien hoe vaak de naam gebruikt wordt. Opmerkelijk is wel, dat als voorbeeld de Mercator-sigaar genoemd wordt en dat dit een aanklikbare link is (de eerste die je op de cd-rom tegenkomt) waarbij een afbeelding van een pakje Mercator Fiesta-sigaren te voorschijn komt. In deze tijd waarin het roken meer en meer als verwerpelijk beschouwd wordt en er zeker naar gestreefd wordt scholieren niet met roken te laten beginnen, is dit een onbegrijpelijke beslissing.

Mercators leven en wandel wordt behandeld aan de hand van de biografie van Walter Ghim, die in de *Atlas* van 1595 voor het eerst gepubliceerd is. Je kan deze biografie op verschillende manieren zien: (1) zeven vertaalde fragmenten, waarbij vele woorden en namen door middel van links nader toegelicht worden, (2) facsimile van de Latijnse tekst uit de editie 1613 (waarom eigenlijk niet die van 1595?), (3) transcriptie van de Latijnse tekst en (4) een volledige vertaling van de tekst. In de tweede module, Mercator als kosmograaf, wordt eerst duidelijk gemaakt wat een kosmograaf eigenlijk is en krijgt de leerling een beeld van het wereldbeeld in de 16de eeuw. Dit wordt bereikt aan de hand van drie van Mercators werken: de brief van Mercator aan Ludger Heresbach (24 maart 1583), de wereldkaart van 1569 en de *Atlas*. Van de brief wordt een transcriptie en vertaling gegeven van het fragment waarin hij zijn plannen voor de kosmografie ontvouwt. De totale brief wordt ook afgebeeld (met het betreffende fragment rood gekleurd). Voor de wereldkaart geldt hetzelfde, je kunt de totale kaart zien (in een te lage resolutie om de tekst te lezen) en van enkele fragmenten krijg je een vertaling en toelichting. De *Atlas* als bron valt wat tegen: een algemeen verhaal over alle zes geplande delen en over de naam atlas (voor de afbeelding van de titelpagina had men overigens wel een beter origineel mogen gebruiken).

De wiskundemodule tenslotte behandelt twee vragen, 'wat is

wetenschap?' en 'wat is cartografie?' Het antwoord op de eerste vraag wordt gegeven door vier 16de-eeuwse geleerden: Leonardo da Vinci, Nicolaus Copernicus, Paracelsus en Andreas Vesalius. De tweede vraag linkt naar de mathematische kartografie, waarin voor de projecties uitgebreid en wiskundig behandeld worden. Een leuke vondst zijn de animaties. In een animatie gaat de projectie van Mercator over in een Galle-projectie en vervolgens in een kegelprojectie. Je ziet niet alleen de kaart vervormen, maar ook een aardbol met projectievlakken. Een andere animatie laat een schip over een loxodroom naar de pool varen.

De eerste en derde module zijn mijns inziens het best uitgewerkt. De tweede module over de kosmografie vind ik wat magertjes. Te weinig aandacht is er voor Mercators kartografische producten en hun invloed op de latere kartografische geschiedenis. De aard- en hemelglobe bijvoorbeeld worden hier niet besproken (terwijl de hemelglobe wel is afgebeeld op het omslag van het begeleidende boekje).

Verrassend voor een onderwijsmiddel is de volledige bronopgave: naar alle bronnen (gedrukt en manuscript) wordt op wetenschappelijke wijze verwezen (het doet natuurlijk goed daartussen ook een artikel uit *Caert-Thresoor* aan te treffen!). Er is gebruikgemaakt van de modernste literatuur, zodat de laatste stand van zaken in het Mercator-onderzoek verwerkt is.

Het begeleidende boekje bevat enerzijds een handleiding voor het gebruik (nauwelijks nodig, alles wijst zichzelf) en anderzijds een lesstrategie voor de docent.

En dan is er ook nog een webpagina met up-to-date links: http://www.maerlant.be/product/cd_digi4merc.htm.

In vergelijking met de historisch-kartografische cd-roms die ik eerder besproken heb, steekt deze met kop en schouder boven alle andere uit wat betreft het gebruik van de interactieve mogelijkheden die dit medium biedt. Soms is zo'n cd-rom nauwelijks meer dan een plaatjesboek in digitale vorm. Met de cd-rom van Digi-historia blijf je bezig: frames, pop-up vensters, alle mogelijkheden zijn gebruikt. Steeds vind je weer iets nieuws. Een geïnteresseerde scholier kan er uren mee zoet zijn, net zoals uw bespreker!

Een heel goed initiatief, dat zeker navolging verdient.

Peter van der Krogt

Scellinge : Vijf eeuwen kartografie van Terschelling / Marijke Donkersloot-de Vrij. – Utrecht : Stichting Matrijs in samenwerking met het Terschelling Museum 't Behouden Huys en de Cultuurhistorische Vereniging "Schylge myn lântse" 2002. – 166 blz. – ISBN 9053452117. – € 19,95.

Scellinge is een overzichtelijk en helder geschreven boek over de kartografie van Terschelling. De tekst wordt afgewisseld met vele afbeeldingen, zowel in zwart-wit als in kleur. Ten grondslag aan het boek ligt de kaartencollectie van het Terschelling Museum 't Behouden Huys, maar ook elders op het 'vasteland' is gezocht naar kaarten van Terschelling.

Het boek bestaat uit vier inleidende hoofdstukken en een uitgebreide beschrijving van kaarten van Terschelling in de periode 1524-2001.

In het eerste hoofdstuk komt de geschiedenis van de vorming van het eiland Terschelling aan de orde. Dit hoofdstuk besluit de auteur met een chronologisch lijstje van topografische veranderingen op het eiland, bedoeld als een handig hulpmiddel voor het bekijken en dateren van kaarten van Terschelling. Vervolgens wordt in het tweede en derde hoofdstuk ingegaan op de kartering van het eiland en op de diverse kaartsoorten die van het eiland bestaan. Daarbij wordt onder meer gewezen op het belang van de bestudering van zeekaarten van het gebied rondom Terschelling. Op zulke kaarten is vaak ook informatie over het eiland te vinden. In het vierde hoofdstuk wordt ingegaan op de kaartmakers die Terschelling hebben gekarteerd. Hieronder bevinden zich landmeters (17de eeuw), 'opzieners van 's Lands Werken' (18de eeuw) en waterstaatsfunctionarissen (19de eeuw).

Het vijfde hoofdstuk vormt de kern van het boek en geeft een uitgebreide beschrijving van 86 kaarten van Terschelling. De au-

teur heeft naar volledigheid gestreefd voor zover het de periode vóór 1850 betreft. Kaarten met een cultuurtechnische of planologische achtergrond van na 1850 zijn weggelaten. Wel zijn gelukkig een aantal 20ste-eeuwse toeristenkaarten van het eiland opgenomen, een voor iedere toerist herkenbare kaartsoort. Bij de bespreking van een enkele kaart schiet de kennis tekort. In de annotatie bij een 18de-eeuwse zeekaart (nummer 34) met Duitse tekst, vermoedt de auteur dat deze vervaardigd is door de 'Duitstalige kaarttekenaar [...] J.P. Asmus'. Het betreft echter Jochem Pietersz. Asmus, in 1755 in Harlingen geboren en vooral bekend als equipagemeester van de Admiraliteitswerf in Amsterdam. (zie Alan Lemmers, *Techniek op schaal*, Amsterdam, 1996). Deze kleine ommissie doet echter niets af aan de kwaliteit van dit boek. Marijke Donkersloot heeft Terschelling 'op de kaart gezet'. Het is een boek om rustig door te bladeren en te lezen en het kan ook als basis dienen voor verder onderzoek.

Sjoerd de Meer

Corpus der älteren Germania-Karten : Ein annotierter Katalog der gedruckten Gesamtkarten des deutschen Raumes von den Anfängen bis um 1650 / bearbeitet von Peter H. Meurer. – Alphen aan den Rijn : Canaletto/Repro-Holland, 2001. – xii, 504 blz. + portefeuille met facsimile's. – ISBN 9064697566. – € 295,-.

Peter Meurer is zeker geen onbekende meer in de geschiedenis van de Nederlandse kartografie. Zijn interesse ligt vooral in de 16de- en vroege 17de-eeuwse kartografie en het is dan ook niet meer dan logisch dat veel van zijn werk de Nederlandse kartografen en hun productie behandelt. Hij publiceerde al eerder uitgebreid over Abraham Ortelius, Nicolaas van Geelkercken en de atlasuitgevers in Keulen en werkt momenteel aan een onderzoek naar de 16de-eeuwse kartograaf Christiaan Sgrooten. Daarnaast is hij bijna twintig jaar bezig geweest met de kartobibliografie van de kaarten van Germania, waarvan het resultaat hier besproken wordt. Reeds in 1985 publiceerde Peter Meurer in dit tijdschrift over de toen pas ontdekte kaart van Germania door Petrus Kaerius (in het onderhavige werk nummer 5.5.2).

Het eindresultaat mag er wezen ook: een tekstdeel met 500 grote bladzijden (A3-formaat) en een dikke portefeuille met circa 150 bladen facsimile's.

Een van de eerste problemen die zich voordoen bij de samenstelling van een regio-kartobibliografie is de definiëring van het gebied. Bij 'Germania' is dat extra moeilijk. Niet voor niets besteedt Meurer een hele paragraaf van elf bladzijden aan het begrip Germania. De term Germania is ontstaan van alle politieke beladenheid en betekent, in kartobibliografisch opzicht, 'der kulturgeographische Raum der deutschen Nation, zunächst im Zeitalter und Verständnis des Humanismus'.

Een tweede keuze bij een kartobibliografie is de afgrenzing in de tijd en omdat er gewoonlijk bij de oudste bekende kaart van het gebied begonnen wordt, is het de definiëring van de *terminus ante quem* die nadere toelichting behoeft. Meurer gebruikt hier 'um 1650' als bovengrens. Deze keuze hangt samen met de Vrede van Westfalen (1648), die een politieke aardverschuiving in Europa betekende. Ook veranderde het type kaart van Germania in die tijd, waar in het laatste hoofdstuk 'Der typologische Übergang' aandacht besteedt wordt. Met de opkomst van de Franse kaartenuitgevers komt een nieuw Archetypus, het 'Sanson-typus', naar voren. Deze kaart uit 1640 is echter niet in de kartobibliografie opgenomen.

Wat de andere keuzemogelijkheden betreft – die ik in mijn syllabus *Het vervaardigen van een kartobibliografie* (Utrecht, 2001) noem – : alle gedrukte kaarten, die geheel Germania tonen zijn opgenomen. Thematische kaarten – in deze periode alleen historische kaarten – zijn niet opgenomen, maar worden behandeld in een speciaal hoofdstuk (Exkurs I), evenals de gedrukte regionale kaarten van Duitse landen (Exkurs II).

Meurer stelde zich bij elke afzonderlijke kaart de volgende drie vragen:

1. Is de kaart wat betreft haar inhoud op een ouder voorbeeld gebaseerd?
2. Indien dat zo is, is er in vergelijking met dat voorbeeld aanvullende informatie gebruikt?
3. Indien dat zo is, welke bronnen zijn dan voor die nieuwe informatie gebruikt?

Uit deze analyse bleek dat de 130 kaarten van Germania op enkele uitzonderingen na terug te voeren zijn op zeven basiskaarten (de 'Archetypen'). Onder de kaarten afgeleid van een en dezelfde basiskaart is weer onderscheid te maken tussen de directe afgeleiden ('Untertypen') en de kopieën daarvan. De indeling in Archetypen en Untertypen vormt de hoofdingeling van de kartobibliografie en de basis voor de nummering van de kaarten: zo heeft de eerder genoemde kaart van Kaerius uit 1610 nummer 5.5.2. Dat betekent dat het de eerste kopie is van nummer 5.5.1, een kaart van Quad uit circa 1595, en Quads kaart is het vijfde Untertype van 5.1.1: de kaart van Tilemann Stella uit 1560. Elke sectie begint met een gedetailleerde bespreking van het archetype: de biografie van de maker en zijn bronnen komen uitgebreid aan de orde, met vele tabellen en schema's. Het is daarom wellicht nuttig om hier aan te geven welke archetypen er zijn:

1. Cusanus-type, naar Nicolaus Cusanus, circa 1475.
2. Etzlaub-type, naar Erhard Etzlaub, circa 1500.
3. Zell-type, naar Heinrich Zell, circa 1544. Hiertoe behoren onder andere de kaarten van De Jode.
5. Stella-Ortelius-type, naar Tilemann Stella (1560) met de bewerking ervan door Abraham Ortelius (1570).
6. Sgrooten-type, naar Christiaan Sgrooten (1566).
7. Mercator-Hondius-type, met als basis de kaart voor Mercators atlas (1585).
8. Mercator-Blaeu-type, afgeleiden van de wandkaart van Rumold Mercator (1590), bewerkt door Willem Jansz. Blaeu (ca. 1607).

(De secties 4 en 9 betreffen geïsoleerde Germania-kaarten uit de 16de en 17de eeuw, een groepje 'diversen'. Hieronder bevindt zich de kaart uit het *Caert-Thresoor* van 1598).

Maar niet alleen de archetypen worden zo uitgebreid besproken, dat geldt ook voor alle afgeleide kaarten. De drie bovengenoemde vragen worden uitgebreid behandeld. In zijn teksten houdt Peter Meurer erg van opsommingen met behulp van streepjes. Dat ziet er op het eerste gezicht wat merkwaardig uit, maar als je er eenmaal aan gewend bent, blijkt dat de tekst snel toegankelijk is. Ook hier wordt gebruikgemaakt van tabellen, schema's, overzichten van toponiemen, afbeeldingen van bronkaarten en van details.

Aan de wetenschappelijke waarde van Meurers werk is niets aan te merken, integendeel, niets dan lof daarvoor. Helaas is minder aandacht besteed aan de gebruikswaarde van het werk. Een kartobibliografie is tenslotte in wezen een naslagwerk en het moet mogelijk zijn snel en efficiënt de gewenste informatie eruit te verkrijgen.

Op de eerste plaats zijn in de kartobibliografie niet alle kaarten afgebeeld. Wanneer een facsimile in de kaartenmap is opgenomen, wordt daar naar in het tekstdeel slechts naar verwezen. We hebben nu de merkwaardige situatie dat je bij het raadplegen van de kartobibliografie alleen maar afbeeldingen ziet van kleine kaartjes, van details en secundaire illustraties (portretten, titelpagina's en dergelijke). Het was de bruikbaarheid van het werk zeker ten goede gekomen als *alle* kaarten in het tekstdeel afgebeeld waren, zoals we bij Schilders *Monumenta Cartographica Neerlandica* gewend zijn.

Een tweede manco is het ontbreken van een index op kaarttitel. Er is slechts een personenindex en een inhoudsopgave, waarin alle kaarten chronologisch per type genoemd worden. Een chronologisch overzicht van alle kaarten ontbreekt ook. Het zoeken naar een bepaalde kaart is zo een langdurige bezigheid, zeker als er geen naam van een graveur of uitgever op vermeld staat.

Met alle kaarten afgebeeld en indexen was het tekstdeel natuurlijk wel nog omvangrijker geworden en had misschien in twee banden uitgevoerd moeten worden, maar dat was het zeker waard geweest.

Kortom, *Corpus der älteren Germania-Karten* is een zeer waardevolle bijdrage voor de historische kartografie. De wijze waarop de kaarten geanalyseerd en beschreven worden, mag als

voorbeeld dienen voor toekomstige kartobibliografieën. De informatie die gegeven wordt over kaartmakers, uitgaven, atlassen en dergelijke maakt het voor een ieder waardevol om er kennis van te nemen, ook als men niet direct in kaarten van Germania geïnteresseerd is.

Peter van der Krogt

Kaartboek van de abdij Tongerlo 1655 – 1794 / onder redactie van Ernest Persoons en Herman van der Haegen; met bijdragen van Jan-M. Goris, L.C. van Dyck en Bart Jacobs. – Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2001. – Geb., 239 blz., ill. in kleur – (Cartografische en iconografische bronnen voor de geschiedenis van het Vlaamse landschap; V). – € 48,35.

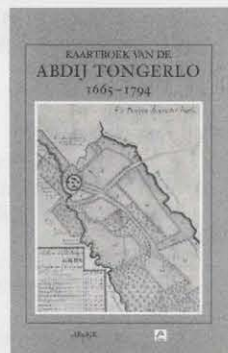
Het kaartboek van de abdij Tongerlo is alweer het vijfde deel in een serie, waarin eerder de kaartboeken van Averbode, Park, Ter Kameren en de wandkaarten van het hertogdom Aarschot zijn verschenen. Deel 6, het kaartboek van de St.-Michielsabdij te Antwerpen is op komst. Ook van de abdij van Grimbergen is een kaartboek verschenen, maar deze valt niet in de hier genoemde serie. Strikt genomen is het nu verschenen deel geen kaartboek, maar een verzameling van losse kaarten en kaarten uit een zakkaartboek, die zich in het archief van de Norbertijner abdij van Tongerlo bevinden. Deze kaarten verschijnen nu voor het eerst in boekvorm.

Voor de opname van kaarten in dit kaartboek golden vier criteria. In de eerste plaats werd gekeken naar de historische waarde van de kaarten, waarbij getracht werd overlap te vermijden. Daarnaast werd geprobeerd tenminste één kaart te selecteren per stad, dorp en heerlijkheid waar de abdij goederen bezat. Een derde criterium was de artistieke waarde van de kaarten. Tenslotte moest de materiële toestand van de kaarten voldoende zijn om gepubliceerd te worden.

Dergelijke criteria zijn noodzakelijk en begrijpelijk bij een dergelijke publicatie, al gaat het totaalbeeld van het goederenbezit van de abdij daarmee enigszins verloren. Een totaaloverzicht van alle kaarten in het abdijsarchief (dus ook inclusief de niet opgenomen kaarten) ontbreekt helaas. Wel is er een overzichtskaart opgenomen waarbij de bezittingen van de abdij van Tongerlo tijdens de tweede helft van de 17de eeuw en de 18de eeuw zijn weergegeven. Deze kaart kan omschreven worden als een diagramkaart. Daarbij zijn de bezittingen in cirkeldiagrammetjes, per plaats uitgesplitst in parochies, molens, hoeven en grondbezit. Opvallend is dat de bezittingen in het huidige Noord-Brabant gedomineerd worden door parochies, terwijl de bezittingen in Vlaams-Brabant voornamelijk grondbezit betreffen. Echt overzichtelijk is dit kaartje niet, maar in vorige uitgaven ontbrak een dergelijke afbeelding in zijn geheel.

De afgebeelde kaarten zijn onderverdeeld in de deelgebieden (receptures) Tongerlo, Alphen, Kalmthout, Lier en Tienen. Naast een aantal kaarten die op het deelgebied betrekking hebben zijn er ook fraaie zwartwitfoto's van hoeven, kastelen en parochiekerken opgenomen. De kaarten zelf zijn prachtig afgebeeld, waarbij zelfs de kleinste teksten nog leesbaar zijn. In sommige gevallen is ervoor gekozen om een detail van een kaart af te beelden. Het gaat daarbij meestal om dorpskernen. Helaas zijn er niet zoveel detailafbeeldingen opgenomen als in het deel van Averbode, hoewel de details, zoals gezegd prima leesbaar zijn. Het werk in zijn geheel is, zoals we ook van de vorige delen gewend zijn, weer prima verzorgd. Naast de reeds genoemde prachtige kaarten is ook de documentatie uitstekend verzorgd. Er is achtergrondinformatie over de geschiedenis van de abdij en haar bezittingen, de totstandkoming van deze uitgave en een apart hoofdstuk over de inhoud van de kaarten. Van praktisch nut zijn de diverse indices op landmeters, plaatsnamen en topografische elementen. Dit alles zorgt ervoor dat het geheel een zeer complete indruk maakt. Omdat de uitgave wordt gesubsidieerd door de provincie Antwerpen is het een aantrekkelijk geprijsd product geworden. In Nederland mogen zijn we best een beetje jaloers op deze serie Belgische kaartboeken.

Elger Heere en Martijn Storms

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, fax (015) 212 6063, e-mail: peter@maphist.nl.

AUGUSTEIJN, JOOST

De 52 stadsprofielen van Noord-Nederlandse steden in de oblong-uitgaven van Guicciardini / Joost Augusteijn. – In: *Caert-Thresoor* 22.2 (2003): 41-46.

BATTEN, KIT

Kaarten op kaarten: Neutraal Moresnet / Kit Batten. – In: *Caert-Thresoor* 22.2 (2003): 56-57.

BEKKERING, GEERT

De Cartophoot / Geert Bekkering. – In: *Caert-Thresoor* 22.2 (2003): 53-54.

BEKKERING, GEERT

'Landkaarten in stukjes om kinderen al spelende de aardrijkskunde te leren' / Geert Bekkering. – In: *Caert-Thresoor* 22.2 (2003): 47-51.

BRINK, L.E.S.

'Herzien door K. Zeeman': Het verhaal van de gedreven schoolkartograaf / L.E.S. Brink. – In: *Kartografisch Tijdschrift* 29, 2 (2003): 19-25.

BROECKE, MARCEL VAN DEN

Historische kaarten en hun teksten in de eerste moderne atlas van Abraham Ortelius / Marcel van den Broecke. – In: *Caert-Thresoor* 22.2 (2003): 29-39.

GUNTERMAN, B.

Historische atlas van Nijmegen : 2000 jaar ruimtelijke ontwikkeling in kaart gebracht / Billy Gunterman. – Amsterdam : SUN, 2003. – ISBN 9058751228. – Prijs € 24,50.

HEELING, JAN e.a.

Het ontwerp van de stadsplattegrond / Jan Heeling, Han Meyer, John Westrik ; met medew. van Eugène Sauren en Maarten Jan Hoekstra. – Amsterdam : SUN, 2002. – (De kern van de stedenbouw in het perspectief van de eenentwintigste eeuw ; deel 1). – ISBN 9058750264.

HOLSBRINK, J.H.

'Landmessen aff der Bilde' / J.H. Holsbrink. – In: *De Hollandse Cirkel* 5, 2 (juni 2003): 30-33. – Betreft landmeten in Het Bildt, Friesland, omstreeks 1500.

KADASTRALE ATLAS

Harmelen in 1832: Grondgebruik en eigendom / Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht, Stichts-Hollandse Historische Vereniging, Woerden ; [bijdragen van D.T. Koen, J.F. van Rooijen]. – [Utrecht] : Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht ; [etc.], 2002. – (Kadastrale atlas provincie Utrecht ; 07). – ISBN 9075602073.

KADASTRALE ATLAS

Rhenen in 1832: Grondgebruik en eigendom / Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht, Historische Vereniging Oudheidkamer voor Rhenen en Omstreken ; [bijdragen van: D.T. Koen, H.P. Deys]. – [Utrecht] : Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht ; [etc.], 2002. – (Kadastrale atlas provincie Utrecht ; 08). – ISBN 9075602081.

KADASTRALE ATLAS

Twello, Nijbroek / [tekst en kadastrale gegevens: J. van Eck, K. van der Hoek, H.W. Schut]. – Velp : Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 2003. – (Kadastrale atlas Gelderland 1832). – ISBN 9071988473 (Twello), 9071988465 (Nijbroek).

KROGT, PETER VAN DER

Mercator op Liebig-verzamelkaarten / Peter van der Krogt. – In: *Caert-Thresoor* 22.2 (2003): 54-56.

LANGAGES

Le langages des géographes: Termes, signes, couleurs des cartes anciennes 1500-1800. – Paris : Picard, 2002. – 384 blz. Facs. van de uitgave van A. en J. Picard & Cie, 1964.

MEURER, P.H.

Der Maler und Kartograph Johann Ruysch († 1533): Zur abenteuerlichen Biographie eines Kölner Benediktiners and der Schwelle der Neuzeit / Peter H. Meurer. – In: *Geschichte in Köln* 49 (Oktober 2002): 85-104.

ROZING, DICK

De grootste kartografische legpuzzel van de wereld, ofwel hoe overleef ik 18.240 stukjes? / Dick Rozing. – In: *Caert-Thresoor* 22.2 (2003): 54.

TOPOGRAFISCHE KAART

Historische topografische kaarten Noord-Holland: Bladen van de Chromo-topografische Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden schaal 1:25.000, 1894-1923. – Landsmeer : Uitgeverij 12 Provinciën, cop. 2003. Ook andere provincies zullen verschijnen, zie <http://www.12provincien.nl>.

VERSFELT, H.J.

De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland, 1773-1794 / H.J. Versfelt. – Groningen: Heveskes, 2003. – 70 blz., 94 bl. facsimile. – ISBN 9080672742.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

CARTOGRAPHICA HELVETICA 27 (Januar 2003)

Internet: <http://www.stub.unibe.ch/dach/ch/ch/carbe-en.html> (in het vorige nummer was de inhoudsopgave incompleet)

Fischer, Hanspeter, Die «Carte de la Souabe» 1:100 000 (1818-1821) (blz. 3-12).

Reitinger, Franz, Der Kartograph als Erdenwaller: Zu einer «physischen» Karte des Berliner Kartenstechers Johann Karl Mare (blz. 13-26).

Kozák, Jan T., en Rudolf Dusek, Seismologische Karten – Ein Beispiel thematischer Kartographie (blz. 27-35).

Germundson, Nils G., Die Nordeuropakarte von Abraham Ortelius («Septentrionalium Regionum Descriptio») (blz. 37-41).

Häberlein, Mark, und Peter H. Meurer, Die älteste gedruckte Karte der Champagne und Stefan Keltenhofer (blz. 47-54).

DE HOLLANDSE CIRKEL 5, nr. 2 (juni 2003)

Holsbrink, J.H., 'Landmessen aff der Bilde' [Landmeten in Het Bildt, Friesland] (blz. 30-33).

Jansen, Frans, Ijkbasis Loenermark (blz. 33-37).

Beusekom, Wim van, i.s.m. Ad van Vliet, Vijftig jaar hydrostatisch waterpassen in Nederland (blz. 38-43).

Marissen, J.A.J., Historisch Nieuws: Normaal Amsterdams Peil op de Oude Delft 95 (blz. 43-45).

Elteren, Servaas van, en René Dahmen, Nog eenmaal de VOC: Fort 'Batenstein' in Ghana (blz. 45-47).

**In- en verkoop
antiquarische boeken,
prenten en decoratieve grafiek**

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken
(15-19e eeuw)
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunst-
grafiek
- Natuurlijke
historie

Antiquariaat

Plantijn

Ginnekenmarkt 5 • 4835 JC Breda
Tel. 076 - 560 44 00 • Fax 0161 - 49 27 94
E-mail: dieter.duncker@wxs.nl

PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ♦ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ♦ advisering over klimaat, licht, transport en
expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074

Digitalisering elk denkbaar origineel

PICTURA IMAGINIS
DIGITALISERING VAN BEELDARCHIEVEN BV

digitaal procédé

Het zoeken, tevoorschijn halen en bekijken van beelden of teksten in archieven is vaak een tijdrovende operatie. We willen snel en doeltreffend over de gevraagde informatie beschikken en dan ook nog het liefst vanaf de plek waar het ons het beste uitkomt. Wij van Pictura Imaginis hebben een digitaal procédé ontwikkeld waardoor dat mogelijk wordt.

database als vervanging van de ladenkast

Een modern geconserveerd archief is een kostbaar bezit. Niet alleen voor diegenen die er dagelijks verantwoordelijkheid voor dragen. Veel verschillende doelgroepen moeten er óók hun voordeel mee kunnen doen. De door Pictura Imaginis vervaardigde database van ieder gedigitaliseerd archief verhoogt de toegankelijkheid voor alle gebruikers enorm. Zoeken is eenvoudiger, gaat veel sneller en het oproepen van gevonden informatie is opeens een peulenschil. Digitale beelden ziet u 4x groter in topkwaliteit op uw scherm dan het origineel.

- advisering, implementatie en trajectbegeleiding
- publicatieprojecten (internet, drukwerk)
- database toepassingen

de hoefsmid 13 - 1851 PZ Heiloo - tel: 072 53 20 444 - fax: 072 53 20 400 - e-mail: info@pictura-im.nl - www.pictura-im.nl

Guicciardini Illustratus

De kaarten en prenten in Lodovico Guicciardini's 'Beschrijving van de Nederlanden', H. Deys, M. Franssen, V. van Hezik, F. te Raai en E. Walsmit.

Dit boek gaat over één van de succesvolste beschrijvingen van de Nederlanden in de tijd van de Zeventien Provinciën. Het werk, oorspronkelijk in het Italiaans geschreven door Lodovico Guicciardini, werd door verschillende uitgeverij door de eeuwen heen in allerlei vertalingen uitgegeven. Vooral de schitterende kaarten en prenten van Nederlandse steden waren populair. Niet alleen bij reizigers, maar ook bij de gewone Nederlandse burger. Het boek geeft een overzicht van alle edities die er sinds 1567 zijn verschenen. Alle houtsneden en kopergravures, die gebruikt zijn in de verschillende edities, zijn opgenomen en worden uitvoerig beschreven.

Met een uitgebreide Engelse samenvatting. In linnen gebonden.

Met 600 afb., 396 pp.

ISBN 90 6194 089 3

€ 158,82

Hollandia Comitatus

Een kartobibliografie van Holland, D. Blonk en J. Blonk-van der Wijs.

Dit aantrekkelijke en rijk geïllustreerde boek biedt voor het eerst een compleet overzicht van alle gedrukte landkaarten van het oude graafschap Holland. Meer dan 100 kaarten uit de periode 1542 tot aan het begin van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 laten de gevolgen zien van inpolderingen, vervening en stadsuitbreidingen in de provincies Noord- en Zuid-Holland.

Met een uitgebreide Engelse samenvatting. In linnen gebonden.

Met ca. 300 afb., 488 pp.

ISBN 90 6194 418 x

€ 135

Abraham Ortelius and the first atlas

Essays commemorating the Quadricentennial of his Death 1598-1998.

Redactie: Marcel van den Broecke, Peter van der Krogt en Peter Meurer.

Rijk geïllustreerde bundel opstellen over Abraham Ortelius, zijn leven en werk. Met een inleiding door Leon Voet en 20 bijdragen door Günter Schilder, Rodney Shirley, Dennis Reinhartz en anderen.

In linnen gebonden. 430 pp.

ISBN 90 6194 388 4

€ 175

Ortelius Atlas Maps

An illustrated guide, M.P.R. van den Broecke.

Gids met afbeeldingen van alle ataskaarten uit Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum.

In linnen gebonden. Met ruim 240 afb., 308 pp.

ISBN 90 6194 308 6

€ 60

The Atlas Blaeu-Van der Hem of the Austrian National Library

Redactie: Günter Schilder, Bernard Aikema en Peter van der Krogt. 5 delen, in linnen gebonden. Per deel ca. 500 afbeeldingen in zwart-wit en 16 in kleur.

U tekent in op de gehele serie.

ISBN (set) 90 6194 258 6

Complete geïllustreerde catalogus van een van de grootste en mooiste verzamelatlassen, samengesteld door Laurens van der Hem (1621-1678) en thans in de Österreichische Nationalbibliothek in Wenen. Met kartografische aantekeningen en kunsthistorische beschrijvingen door Peter van der Krogt en Erlend de Groot.

I Spain, Portugal and France (vols 1-8). 1996.

Met ca. 700 afb., 632 pp. ISBN 90 6194 278 0

€ 475

II Italy, Malta, Switzerland and the Low Countries (vols 9-17). 1999.

Met ca. 600 afb., 732 pp. ISBN 90 6194 348 5

€ 475

III. British Isles, Northern and Eastern Europe (vols 18-24).

2002. With c. 700 illustrations. 552 pp.

ISBN 90 6194 189 x

€ 475

IV - V In voorbereiding

Koeman's Atlantes Neerlandici

Completely revised illustrated edition.

Samengesteld door Peter van der Krogt. 10 delen, in linnen gebonden. Per deel ca. 1000 afbeeldingen.

ISBN (set) 90 6194 248 9

Bibliografie van atlassen gepubliceerd in de Nederlanden tot en met de twintigste eeuw. Met afbeeldingen van alle gegraveerde titelpagina's en foliokaarten en registers op kaart- en atlastitels en op persoonsnamen in elk deel. U tekent in op de gehele serie.

I The Folio Atlases Published by Gerard Mercator, Jodocus Hondius, Henricus Hondius, Johannes Janssonius and Their Successors. 1997.

With ca. 1000 ill., 755 pp.

ISBN 90 6194 268 3

€ 425

II The Folio Atlases Published by Willem Jansz. Blaeu and Joan Blaeu. 2001. With ca. 800 ill., 640 pp.

ISBN 90 6194 428 7

€ 425

In voorbereiding:

III Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum, De Jode's Speculum

Orbis Terrarum, The Epitome, Caert-Thresoor and Atlas

Minor, The Atlases of the XVII Provinces

IV Town books

V Composite atlases

VI Atlases of the 18th century

VII Pilot guides up to ca. 1650

VIII Pilot guides and sea atlases

IX Van Keulen's sea-atlases and pilot guides

X Atlases of the 19th and 20th century